

עמנואל

איש הכפר ומחנך בעל חזון

עורכת: רותי גינוסר

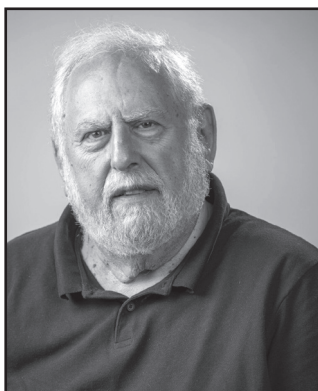

איגוד הפנימיות החינוכיות והטיפוליות בישראל
הסניף הישראלי של ארגון הפנימיות הבינלאומי FICE

עמנואל

איש הכפר ומחנך בעל חזון

2024-1944

עורכת: רותי גינוסר

איגוד הפנימיות החינוכיות והטיפוליות בישראל
הסניף הישראלי של ארגון הפנימיות הבינלאומי FICE

עמנואל - איש הכפר ומחנך בעל חזון

עורכת: רותי גינזר

עיצוב ועימוד: עדי רובין

הדפסה: פרינטיב, ירושלים

© כל הזכויות שמורות ל"אפשר", ל-FICE ולקריה האקדמית אונו

יולי 2025, תמוז תשפ"ה

לצפייה בפרסומי עמותת 'אפשר': www.efshar.org.il

תוכן העניינים:

5.....	פתח דבר רותי גינוסר
7.....	דברים לזכר עמנואל מנשיא FICE ישראל יואב אפלבוים
9.....	דברים בשם משפחת גרופר ענבל גולן
שער ראשון: משנתו החינוכית וחזונו של עמנואל	
13.....	עמנואל גרופר – אלוף עולמי לילדים פרופ' ג'יימס פ. אנג'לין
שער שני: חינוך, טיפול והדרכה בפנימיות	
21.....	מחנך הפנימייה – בין אתגר מקצועי לשליחות רון פריזלר
27.....	תמיכת צוות ותפקוד התנהגותי־רגשי של בני ובנות נוער בפנימיות חינוכיות ד"ר עדינה הופנונג־אסולין, פרופ' שלהבת עטר־שוורץ
37.....	יכולת מקצועית של מנהל פנימייה חינוכית: סיכום מתוך חקר מקרה, לזכרו של יניב יצחק אורן, מנהל פנימיית עין גדי, שנהרג בקרב בציר נצרים ד"ר מירי גולדרט
43.....	תוכנית "חופים" (חינוך וטיפול פנימייתיים) – בית אקדמי לצוותי פנימיות ד"ר עמית מוזיקנט, שרה פלג
שער שלישי: יוזמות חינוכיות, התערבויות והעצמת חניכים	
51.....	מנהיגות חינוכית פורצת דרך בישראל ד"ר מלקמו יעקב
55.....	נתיבי שותפות ופיתוח מנהיגות בקרב חניכי פנימיות – סיפור מסע בהמשכים אילנית שושן
61.....	העצמה אישית לנוער בסיכון: "מתשוקה למקצוענות". רכיבה על אופניים ככלי טיפולי, חינוכי, הישגי וחברתי ד"ר אילנה טישלר
65.....	בין סיכון למוגנות. ביסוס תחושת מוגנות חינוכית בקרב ילדים ובני נוער בסיכון בעידן של מציאות משתנה ד"ר צח סלור, שרון קייזר־הלר
71.....	כוח המשימה "יד ביד" של FICE הבין־לאומי: תמיכה בילדים שנפגעו מהמשבר באוקראינה מריאנה ביליק

פנימיות לילדים ובני נוער בסיכון: בחינה של המאפיינים, הצרכים והכוחות של החניכים השוהים בהן, וההתערבויות לטיפול בהם.....75
ד"ר אנה רזניקובסקי-קוראס, הדס שפירא, ד"ר טל ארזי

שער רביעי: חינוך בלתי-פורמלי

מרחב של תקווה: החינוך הבלתי-פורמלי כמנוף להעצמת נוער במצבי סיכון.....83
פרופ' שלמה רומי, ד"ר אסתר כלפון

מעורבות אזרחית בקרב בני נוער יהודים וערבים: השפעת ההשתתפות במסגרות בלתי פורמליות ובמועצות הנוער.....89
ד"ר עינב עמרם אשורוב, פרופ' זהבית גרוס

שער חמישי: אלימות במדיה הדיגיטלית ומניעתה

התפקיד של שליטה עצמית נמוכה בהבנת התגובות של הצופים מהצד לבריונות ברשת.....99
פרופ' רויטל סלע-שייבויץ, ד"ר מיכל לוי, ד"ר יהונתן חסון ז"ל

ילדים ונוער בסיכון: הטיפול בבריונות במדיה הדיגיטלית באמצעות פסיכודרמה.....107
ד"ר זיוית וקסברג

שער שישי: בוגרי פנימיות והשמה חוץ-ביתית

עשור לאחר היציאה מהפנימייה: שביעות רצון מיחסים זוגיים ומהורות של צעירים שיצאו ממסגרות השמה חוץ-ביתית.....115
פרופ' תהילה רפאלי, פרופ' ענת זעירא, פרופ' רמי בנבנישתי

שער שביעי: מבט בין-לאומי: שיתופי פעולה ותרומה הדדית

חיים שהוקדשו לקידום צעירים ושיתוף פעולה בין-לאומי. FICE שווייצריה נזכרת בפרופסור עמנואל גרופר ובהשראתו המתמשכת.....125
ד"ר אנה שמיד, רולף וידמר, רונלד שטובי, פטריק זייגרשמידט

פרופסור עמנואל גרופר: איש חזון, מנטור, חבר של FICE רומניה.....129
פרופ' תומה מארש

הטיפול המוסדי בצל: הצורך לבחון מחדש את תפקידו בעידן משפחתי. מחווה לפרופסור עמנואל גרופר ודיון באתגרים גלובליים.....131
פרופ' לוסיה וילמלקה, פטרה הרוי, טנה בוסק

עמנואל גרופר והדיאלוג הגרמני-ישראלי בתחום רווחת הילד והנוער.....135
יוזף קוך, פרופ' אמריטוס פרידהלם פטרס

מקורות והתפתחות של טיפול חברתי חוץ-ביתי ביפן.....139
פרופ' שיג'יוקי מורי

בניית גשרים לטיפול טוב יותר. מורשתו של פרופסור עמנואל גרופר והשפעתו המתמשכת על FICE ברזיל.....145
פרופ' איסה גוארה, פטריק ריזון

פתח דבר

רותי גינסר

עורכת, עמותת 'אפשר'

חוברת זו נאספה ונערכה מתוך רצון ותחושת מחויבות עמוקה להאיר את דמותו ופועלו של פרוץ' עמנואל גרוכר ז"ל. עמנואל היה איש של אנשים, איש של רעיון וחזון ואיש של עשייה. ראוי וחשוב להנציח אותו כאדם שפעל מתוך מקצועיות וחשיבה בהירה, יחד עם לב פתוח ואמונה בלתי מתפשרת בדרכו.

עמנואל היה עבור רבים מאיתנו לא רק עמית, אלא גם מורה דרך. הוא היה איש מקצוע, שידע לחבר בין עולמות: בין מוסדות לאנשים, בין מדיניות לשטח, הן במישור המקומי והן במישור הבין־לאומי. הוא חיבר בין מדינות בעלות מנטליות ודפוסי התנהגות אחרים משלו ובין המציאות הקשה לבין האפשרות לחלום ולשנות. הייתה בו יכולת נדירה לראות את המורכבות, מבלי לאבד את הפשטות; להוביל שינויים מערכתיים, מבלי לוותר על חמלה אישית.

המאמרים המרוכזים כאן נכתבו על ידי שותפים ועמיתים לדרך: אנשי מקצוע מִישראל ונציגים ממדינות רבות ברחבי העולם, החברים בארגון FICE הבין־לאומי. הוא הארגון הבין־לאומי היחיד שעוסק בחינוך וטיפול חוץ־ביתי. הוא מאגד בתוכו אנשי מקצוע מ־50 מדינות, בתוכן ישראל. עמנואל היה אחד האנשים המרכזיים בארגון זה והשפיע עליו רבות בעת שהיה נשיא FICE הבין־לאומי וחבר בוועדת הפרסומים של הארגון. כל הכותבים בחוברת מצאו עצמם נוגעים בתחומים שעמנואל היה שותף בעיצובם.

המאמרים, חלקם סיכומי מחקר שפורסמו במלואם בפרסומים בכתבי עת מוכרים וחלקם תיאורים של עבודה בשטח, מתייחסים לנושאים בהם עסק עמנואל לאורך שנות עבודתו הרבות, הן בשדה – בכפרי הנוער ובמינהל לחינוך התיישבותי ועליית הנוער והן באקדמיה. יש בהם כאלה שכוללים גם נושאים אשר לא קיבלו "שערים" כגון: מנהיגות קהילתית, צדק חברתי, כלכלה חברתית ורב־תרבותיות. כל אחת ואחד מן הכותבים מביא עימו נקודת מבט מקצועית עשירה והד עמוק לזיכרון אישי, לקשר הישיר או העקיף, שהיה לו עם עמנואל. המאמרים מרחיבים העולם מספקים פרספקטיבה בעלת ערך רב על רוחו הגלובלית ותרומתו בקנה מידה בין־לאומי.

הפקת החוברת התאפשרה תודות לשיתוף פעולה בין מספר גורמים: סניף FICE ישראל, הקריה האקדמית אונו ועמותת 'אפשר' ובברכת משפחת גרופר היקרה.

פרופ' עמנואל גרופר, אשר פרסם רבות, אהב מאוד לחלק את עבודותיו ל"שערים". כמחווה למנהגו, חילקנו את החוברת לזכרו לשערים הבאים:

1. משנתו החינוכית וחזונו של עמנואל.
2. חינוך, טיפול והדרכה בפנימיות ובכפרי הנוער.
3. יוזמות חינוכיות, התערבויות והעצמת חניכים.
4. חינוך בלתי פורמלי.
5. מניעת אלימות במדיה הדיגיטלית.
6. בוגרי פנימיות.
7. מבט בין-לאומי: שיתופי פעולה ותרומה הדדית.

כל אחד מסיכומי המאמרים משתייך, אם כך, לאחד מהשערים לעיל.

בחוברת זו אין רק פרידה. יש בה המשכיות. כל מאמר בחוברת זו הוא מעין דיאלוג המשכי עם עמנואל, הוא מהווה תזכורת לכך שדרכו וחזונו של עמנואל ממשיכים להתוות כיוון ודרך ולעורר מחשבה. קולו העמוק ממשיך להדהד בין השורות - לא בצעקות רועמות, אלא בדרך שקטה, מדויקת, מקצועית ומשכנעת, כפי שנהג להשפיע בחייו.

קוראות וקוראים יקרים, אתם מוזמנים לשוטט בין הדפים לא רק כקוראים מהצד, לא רק כקוראי הנצחה, אלא כשותפים למורשת ולחזון של מנהיגות רגישה, עשייה מתבוננת, אמונה באדם, כהשראה וכקריאה לפעולה. מי ייתן ואסופה מגוונת זו תגיע לכל העוסקות והעוסקים בחינוך פנימייתי וחוצ'ביתי בישראל ובעולם, בשדה, באקדמיה ובקביעת המדיניות.

תודה לחברי ועדת החוברת: ד"ר אורלי אלאוף, ד"ר אילנה טישלר, מר יואב אפלבוים, מר יוסי זגורי, גב' מרים גילת ופרופ' שלמה רומי על שיתוף הפעולה ועצותיהם הנבונות. תודה מיוחדת לד"ר אלכס שניידר על הקשר והתיווך עם אנשי FICE הבין-לאומי.

קריאה נעימה ומועילה.

דברים לזכר עמנואל מנשיא FICE ישראל

יואב אפלבוים

עמנואל-מנו

חלפה שנה מאותה שיחת טלפון של בוקר. הייתה זו שיחה נוספת לאלפי שיחות הטלפון שניהלנו בחמישים השנים האחרונות. אך הייתה זו שיחה ייחודית, שונה מהרגיל.

ביקשת בקול חלוש משהו שאחליף אותך בהובלת FICE ישראל.

ואני שאלתי אותך בהומור אם קמת מהצד הנכון של המיטה.

אבל אז נחת עלי הקורנס. הבנתי שזו תחילת הסוף.

ולא רחק היום והטלפון ממרים בישר לי: "יואב, הוא נגאל מייסוריו".

באותו רגע איבדתי חבר. איבדנו חבר ומנהיג. איבדתי את. איבדנו הוגה דעות בשדה החינוך. איבדנו כולנו שותף נאמן לדרך.

מרחב העשייה החינוכית בתחום הילדים והנוער בסיכון בארץ ובעולם איבד מוביל, משפיע ומנהיג.

לא היה צורך להמתין לדברי ההספד עליך שנאמרו בהזדמנויות שונות לאחר מותך כדי להבין עד כמה תרומתך בעשייה, באמירה ובכתיבה הייתה אבן דרך ומצפן ליחידים, לצוותים ולארגונים שונים. השפעתך ניכרה בכל תפקיד שמילאת

התחלת כמנהל פנימייה בכפר גלים, המשכת בתפקידים בכירים בעליית הנוער והחינוך ההתיישבותי, המשכת והיית נשיא FICE ישראל ונשיא FICE הבין-לאומי ובעשור האחרון גם הובלת "בתחומים שלנו" באקדמיה.

ההכרה וההוקרה להן זכית בימי חיך מבית ומחוץ מעידים על איכות העבודה והקשרים שהיו לך עם בני האדם.

בחוברת זו באים לביטוי דברים של חברים לדרך מהארץ ומהעולם. דברים העוסקים בקשר איתך
ובנושאים מרכזיים שבהם עסקת ואותם תמיד ביקשת לקדם.

תודה על מה שהיית ועל מה שהותרת לנו כמורשת.

היה שלום חבר.

דברים בשם משפחת גרופר

ענבל גולן

ראשית, תודה רבה ליואב ולצוות המנהל של FICE ישראל על היוזמה להפיק את החוברת הזו, ולהוקיר את זכרו ופועלו של האיש המאוד מיוחד הזה, שזכיתי לקרוא לו אבא.

מבחינתנו, החוברת הזו הייתה צריכה להיות חלק מחגיגות שנת ה־80 של אבא, הזדמנות להעריך את מפעל חייו המקצועי ולחגוג את הישגיו ואנחנו עדיין לא מעכלים את הפרידה ממנו, ושכבר עברה שנה מאז.

אבא הספיק להשאיר לנו מתנה גדולה, שאחי איתי שותף לה במידה רבה, ספר ביוגרפי שמסכם את מסע חייו לפרטים מחד, ומנכיח את גודל האובדן מאידך.

איתי עובד בימים אלה על סיום הספר ואני ממליצה עליו מאד לכל מי שרוצה להעמיק את ההיכרות שלו עם סיפור חייו של אבא, לשאוב השראה מהיכולת שלו להפוך חזון למציאות, ולמלא את בלוק הנייר שלו ברשימת מטלות ומטרות מאתגרות כדי להיות תמיד בעשייה. בתור ילדה אבא לא עשה לנו חיים קלים עם התשובה לשאלה "איפה אבא שלך עובד" או לחילופין "מה אבא שלך עושה", זה לא בדיוק טריוויאלי להגיד שאבא מנהל את האגף לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער ומרצה בתחום של חינוך בלתי פורמלי וחבר בעמותות בין לאומיות לטיפול וקידום נוער....

הקריאה בספר עזרה לי לזקק את הסיבה לבחירה של אבא בתחום העיסוק הספציפי הזה. כמי שגדל והתחנך על עקרונות הציונות, המוסר והעזרה לזולת, אבא גיבש תפיסה שכדי לייצר חברה ישראלית חזקה, צריך לחזק את השוליים. והתפקיד של כפרי הנוער הוא להיות "קרש הקפיצה" של נערו ונערות שמסיבות שונות נמצאים בנקודת פתיחה בעייתית לחיים, על ידי כך שיאפשרו תנאים אופטימליים לכל אחד מהם להתפתח ולמצות את הפוטנציאל האישי הטמון בו.

מאותה מטרת על נגזרו הרבה מאד משימות ותוכניות מקצועיות שנפרשו לאורך שנים רבות. המרכזי שבהם, ושאליו אבא התמסר כל חייו בעצם, הוא תחום הכשרת המדריכים והתמקצעותם בתחום הספציפי של קידום נוער – יצירת תוכניות ייעודיות במוסדות האקדמיים השונים, ביסוס

שיתופי פעולה בארץ ובחו"ל לצורך חיזוק קשרי עבודה ולמידה, קיום סיורים מקצועיים, כנסים, מאמרים מדעיים, מחקר אקדמי, החלפת דעות, ועוד.

תחום משמעותי נוסף הוא העשרת עולם התוכן של החניכים ויצירת "הזדמנויות לזרוח" ע"י מעורבות פעילה בחיי הפנימיה, אם בתחום הספורט, ע"י ניצול מתקני ושתחי כפרי הנוער ליצירת מסגרות אימון במגוון ענפי ספורט, אם בתחומי האמנות השונים, בדגש על מוסיקה ומחול, ועוד יוזמות כאלה ואחרות שעיקר מהותן הוא לאפשר לכל חניך למצוא את נקודת החוזק שלו.

אבא הגדיל לעשות בזיהוי האנשים עם היכולות המתאימות לפתח את התחומים האלה, אבל כאלה שגם ייתרמו מהערך המוסף של העשייה והשייכות לצוות מקצועי חזק שכזה.

באופן כללי, לאבא היה חוש חזק מאד להשמה ושידוכים בין אנשים לתפקידים, בשל היותו איש של אנשים וחיבורים. הוא בנה רשת מקצועית ענפה וכמעט כל בעיה שהוא נתקל בה הייתה נפתרת בשיחת טלפון אחת.

אבא ידע להוקיר ולהעריך אנשי מפתח מהם למד והתפתח מקצועית, ודגל בגישה של "מנטור" כדי להעביר הלאה את הידע והניסיון אותו צבר לאורך הדרך המקצועית שלו. הזיקה לציונות הייתה כאמור גורם מניע חזק מאד של אבא, ואחד התחומים שגרמו לו לסיפוק וגאווה גדולים במיוחד היה מעורבות בתהליכים גלובליים של חיזוק הקשר בין החברה בישראל והקהילות היהודיות בחו"ל.

אבא היה מעורב בתוכניות של הבאת בני נוער יהודיים ממגוון ארצות ללימודים בכפרי נוער בארץ, לקח חלק בשיבות חבר הנאמנים של הסוכנות היהודית וכמובן פרויקט נעל"ה שמהותו הייתה עידוד עלייה של משפחות, שיגיעו בעקבות ילדיהם וישתקעו בארץ. קצרה היריעה והזמן מלהכיל את סקירת כל הקריירה המפוארת והמרתקת של אבא, השתדלתי לתאר את המהות כפי שאני ראייתי וחוויתי מהצד. בנאום הפרישה שלו אבא תמצת וסיכם זאת בצורה המדויקת ביותר – "אני מצטער בפני הילדים שלי על שלפעמים נדרשתי להיות על תקן אבא של ילדים אחרים שהיו זקוקים לי יותר".

תודה לכולכם, על שאתם נושאים איתכם משהו מאבא, וממשיכים את דרכו המקצועית, זאת נחמה גדולה מול העצב הגדול שבפרידה ממנו.

שער ראשון:

משנתו החינוכית וחזונו של עמנואל

עמנואל גרופר – אלוף עולמי לילדים

פרופ' גיימס פ. אנג'לין

נשיא FICE קנדה

פרופסור אמריטוס, בית הספר לטיפול בילדים ונוער

אוניברסיטת ויקטוריה, BC, קנדה

הקדשה

כגשתי את עמנואל לראשונה בביקור בישראל במרץ 1992. תשוקתו ומחויבותו לטיפול איכותי, קידום עבודת ילדים ונוער כמקצוע מוערך והכשרה לעובדים ניכרה כבר משיחתנו הראשונה. מיד הפכנו אחים בנפש ונהנינו לעבוד יחד בוועדות, פרסומים ופרויקטים מחקריים במשך למעלה מ־30 שנה.

קולו הצרוד היה הסימן המסחרי שלו. תמיד דיבר בבהירות ובתובנה בכל נושא. היה לו גם חוש הומור מפותח. הוא היה חבר יקר ונאמן. בשבועות שלפני מותו תקשרנו מספר פעמים וכאשר נדם, ידעתי, שמצבו הבריאותי חמור מאוד.

העצות החכמות והתקשורת האמינה שלו יחסרו מאוד לכולנו ב־FICE הבין־לאומי.

הוא תמך ב־FICE קנדה כשהיה בראשית דרכו, ועל כן אני מחשיב אותו כפטרון של FICE קנדה. אני עדיין מתקשה לדבר עליו בזמן עבר, כי אני מרגיש את נוכחותו כל יום, וכנראה ארגיש אותה תמיד.

נוח על משכבך בשלום חבר יקר.

לזכרו של עמנואל וכמחווה לו ולפועלו, אני רוצה להתייחס לכמה מהנושאים המרכזיים שהעסיקו אותו במהלך הקריירה שלו.

היו נושאים רבים שבהם הוא עסק, אך אבחר את הבאים: א. מקומם של טיפול וחינוך בילדים ובנוער במסגרות חוץ־ביתיות; ב. המשמעות והחשיבות של חינוך והכשרה לעבודה עם ילדים ונוער; ג. התמקצעות תחום הטיפול בילד ונוער; ד. פרסום והפצת מחקרים וחידושים בתחום הפרקטיקה וביקורת מדיניות; ה. יצירה וטיפוח של רשתות גלובליות של מומחים וארגונים לטיפול בילדים ובנוער.

א. מקומם של טיפול וחינוך בילד ונוער במסגרות חוץ־ביתיות

עמנואל היה אדם בעל נקודות מבט רחבות, שהבין והעריך את הגיון על כל ממדיו, ולכן העריך את ההבדלים התרבותיים וההקשרים בין קהילות ולאומים. הוא יכול היה להתייחס לנושאים הרלוונטיים במסגרות החינוך הפנימייתי בישראל ובמקביל להעריך את החידושים הקהילתיים בדרום אפריקה. הוא גם התעניין מאוד במערכת החוץ־ביתית היפנית והיה גורם מרכזי בהבטחת פיתוח סניף FICE יפן שיהיה מעורב באופן פעיל בקונגרסים ובפרסומים של FICE. המאבקים האידיאולוגיים בארה"ב שמטרתם הייתה לחסל את רוב, אם לא את כול המסגרות החוץ־ביתיות בשל חשיבות "המשפחה־ראשונה, אחרונה ותמיד" הדאיגו אותו, שכן הוא ידע שטיפול משפחתי לא יהיה המיטבי עבור צעירים רבים עם אתגרים רציניים בתחום בריאות הנפש וקשיי התנהגות חמורים.

עמנואל תמיד דחק ב־FICE הבין־לאומי לשמור על ההתמקדות המקורית שלו בטיפול וחינוך של ילדים ונוער, שעבורם זו הייתה האפשרות הטובה ביותר והתנגד לגישות הטוענות שמסגרות הטיפול החוץ־ביתיות הוא "מוצא אחרון", מתוך הבנה ששירותים כאלה לא יוערכו, ותמיד יחסר להם מימון, מה שיוביל לפיחות ודמורליזציה של הצוות. עמנואל האמין שלילדים מקופחים מהשוליים מגיע הטיפול והחינוך הטובים ביותר שהחברה יכולה לספק, ולא לתוכניות באיכות ירודה, כפי שרואים לעתים קרובות מדי ברחבי העולם.

הניסיון שלי לאחרונה הוא שהארגונים הבין־לאומיים, שמתנגדים לטיפול במסגרות חוץ־ביתיות משתמשים כאחד הטיעונים שלהם נגדו באיכות הירודה של כמה מוסדות. הם חוששים שטיפול כזה, אפילו בקנה מידה קטן, יעודד את הממשלות להמשיך ולהפעיל מוסדות באיכות ירודה. יתרה מזאת, בבסיס עמדה זו נמצאת האמונה שכל הטיפול הפנימייתי, הלא משפחתי, מזיק לכל הילדים בכל הגילים.

עמנואל ניסח נרטיב אלטרנטיבי ותיאר כיצד נראה טיפול וחינוך פנימייתי איכותי בין השאר על סמך ניסיונו רב השנים בכפרי ילדים ונוער מתפקדים בישראל ובתוכניות איכותיות במקומות אחרים בעולם.

הסקירה האחרונה של ד"ר ברוס הנדרסון על המחקר המתייחס למה באמת יודעים על ההשפעה והתוצאות של טיפול במסגרות חוץ־ביתיות מציעה נרטיב נגדי חזק ומשכנע ל"חוכמה הקונבנציונלית" השלילית הרווחת (Henderson, 2024). הוא מדגים שבעיה מרכזית

בעמדותיהם של המתנגדים לכל טיפול פנימייתי לצעירים היא הכללת יתר של מחקר המצביע על התוצאות הקשות במצבם של ילדים צעירים מאוד, החיים בסביבות המאופיינות בהזנחה קיצונית ובמחסור. יתר על כן, מטא־אנליזות המתיימרות להוכיח שכל טיפול פנימייתי הוא גרוע מערבבות יחד הגדרות רבות ושונות ואינן שופכות אור על "הקופסה השחורה" של מה שבאמת נחקר.

ב. המשמעות והחשיבות של חינוך והכשרה לעבודה עם ילדים ונוער

עמנואל הבין את המורכבות האמיתית של טיפול וחינוך במסגרות חוץ־ביתיות ותמך בחינוך והכשרה לאלה שעובדים בטיפול ישיר. מחויבות זו באה לידי ביטוי במסירותו לוועדת העריכה הבין־לאומית של FICE ומשימתה לפרסם מאמרים בכתבי עת נגישים לעוסקים, בתחום כמו גם למנהלי תוכניות ולקובעי מדיניות.

הוא היה תלמיד מושלם וגם מורה. תמיד היה קשוב בסמינרים ובסדנאות והנחה את השאלות בעקבות מפגש, שאלות מצויות, הקשורות ליישום מידע ורעיונות. עבודתו בממשלה וגם באקדמיה התאפיינה בגישתו הממוקדת בילדים, תוך הערכה לחשיבות המחקר ולחתירה בלתי פוסקת לאיכות.

שני אתגרים משמעותיים לשיפור המיומנויות של כוח העבודה בטיפול בילדים ובנוער הם משכורות נמוכות וחוסר הערכה מצד החברה לעבודה עצמה. בהתחשב בשני הגורמים הללו אין תמריץ לעובדים או לעובדים פוטנציאליים להמשיך להשכלה גבוהה. המחויבות של זמן ומשאבים פשוט אינה תואמת את ההחזר על ההשקעה. בנוסף, שעות העבודה, רמות הלחץ ורמות השכר של משרות לא מיומנות ומיומנות נמוכות, כמו מלצרים במסעדה גורמים לתפקידי טיפול והדרכה במסגרות חוץ־ביתיות להיראות לא אטרקטיביים. טיפול בילדים ונוער אינו יכול להסתמך על אלטרואיזם והקרבה עצמית ככישורים תעסוקתיים.

זהו מעגל קסמים. שכר נמוך ותנאי עבודה מלחיצים פועלים נגד היכולת לגייס עובדים מיומנים היטב, וכוח עבודה לא מיומן או נמוך אינו מושך תקציבים גבוהים יותר מהמממנים או מצדיק העלאות משמעותיות בשכר.

ג. התמקצעות תחום הטיפול בילד ונוער

עמנואל יצא נגד חלק גדול מהגישה הנפוצה בישראל ובמדינות אחרות בשנות השמונים והתשעים שראתה בעבודת ילדים ונוער כמעין תפקיד התנדבותי שצעירים עשויים לעשות במשך תקופה מסוימת לפני שיחליטו על קריירה אמיתית. בביקורי הראשון בישראל בשנת 1992, אני נזכר בעמנואל שהביע את החשיבות של פיתוח עבודת ילדים ונוער כמקצוע תקף וחשוב הדורש השכלה והכשרה מתאימה בפני קבוצות שונות של אקדמאים וקובעי מדיניות סקפטיים.

עמנאל הבין את המורכבות והחשיבות האמיתית של עבודה זו, והאמין שיש צורך במערכת טיפול איכותית לפיתוח כוח עבודה יציב, מומחה ומוכוון קריירה. הצרכים של ילדים ובני נוער ברוב החברות הולכים ומאתגרים ודורשים מודלים של טיפול, מיומנויות וידע המותאמים לתת מענה בצורה יעילה ורגישה. לא ניתן לספק טיפול כזה עם כוונות טובות ואינטואיציה בלבד. הם צריכים להיתמך בממצאים של מחקר טוב ומומחיות של מתרגלים מסורים וותיקים שיכולים לספק את ההדרכה והפיקוח הדרושים לעובדים מתחילים.

אין לטפל באנשים צעירים על ידי עובדים חסרי ניסיון הפועלים על בסיס מודלים של ילדותם הם ועל ידי שימוש ב"ניסוי וטעייה". הצעירים ראויים להרבה יותר טוב.

ד. פרסום והפצת מחקרים, חידושי פרקטיקה וביקורות מדיניות

עמנאל לקח על עצמו את תפקיד יו"ר ועדת המערכת של FICE הבין-לאומי במחויבות ובהתלהבות. גישתו הייתה מדבקת. התלהבותו להפצת ידע הביאה אנשים רבים לוועדת העורכים כסוקרים וכותבים, לפעמים ככותבים שותפים אתו.

הייתה לי הזכות לכתוב אתו כמה מאמרי מערכת והקדמות לגיליונות מיוחדים של כתבי עת. הוא תמיד התחיל את התהליך בחיבור הטייטה הראשונה, תוך מתן מסגרת מעשית, שהפכה את התרומה המשותפת למשימה קלה ומהנה. הוא תמיד קיבל בברכה רעיונות אחרים ומעולם לא התגונן יתר על המידה על כתיבתו. הוא קיבל בברכה בראש ולב פתוחים נקודות מבט ורעיונות של אחרים. מעל הכול הוא שיתף פעולה, היה שחקן בצוות והאמין ששניים או שלושה מוחות תמיד טובים יותר מאחד.

עמנאל החל את המסורת של הבטחת תמיכתם של כתבי עת מכובדים להפקת גיליונות מיוחדים המוקדשים למאמרים שנכתבו על ידי מציגים בקונגרסים של FICE. לפני זמנו של עמנאל FICE הפיקו לעתים קרובות את הפרסומים שלהם על ידי מכונות דפוס קטנות ובכמויות קטנות. משאבים יקרי ערך אלה הפכו במהרה לבלתי נגישים ולפיכך, לרוב לא הייתה להם השפעה על תחומי המחקר או המדיניות הבין-לאומיים. הוא ראה את החשיבות של פתיחת כתבי העת והפיכת חומרים איכותיים לזמינים וללא עלות לכל מי שעוסק בתחום הטיפול בילדים ובנוער.

הוא היה איש חזון בעל גישה מעשית ביותר לשיפור החיים הן עבור העובדים בקו החזית והן עבור הצעירים המטופלים. עמנאל היה השראה מושלמת, מנהיג ומנטור.

ה. יצירה וטיפוח של רשתות גלובליות של מומחים וארגונים לטיפול בילדים ונוער

בנוסף לקידום הקבלה של FICE קנדה ו-FICE יפן לקהילה הבין-לאומית של FICE עמנאל פנה ללא הרף לאנשים וארגונים ברחבי העולם. הוא לעולם לא החמיץ קונגרס של FICE או פגישת

FICE. אני זוכר אותו בהזדמנויות רבות ניגש לאנשים שלא הכיר כדי להכירם וללמוד מה עשו ומנין הגיעו. אם היו ממדינה שאינה חברה ב־FICE הוא עודד אותם לשקול להקים סניף בארצם.

תמיד ציפיתי להתחבר לעמנואל במקומות שונים בעולם. לעתים קרובות אשתו הנפלאה, מרים, לוותה אותו. כשעמנואל נפטר בפתאומיות במהלך ההכנות לכנס השלושים וחמישה של FICE בספליט, קרואטיה, היה לי הכבוד למלא את תפקידו כמיטב יכולתי כיו"ר משותף של הוועדה המדעית. מהר מאוד הבנתי כמה משמעותיים היו הקשר והתמיכה של עמנואל למארגנים. כל מי שהכיר אותו חש עצב ואובדן עמוקים מאוד. השפעתו ונוכחותו חלחלו לכל האסיפה, הרבה מעבר למחווה המרגשת שהוצעה בישיבת המועצה הפדרלית.

בזכות התשוקה, המחויבות והעבודה המסורה של מספר קטן יחסית של אלופים, כמו עמנואל, הצליחה FICE הבין־לאומית ב־76 השנים האחרונות לקיים את עצמה, לקבל בברכה חברים מלאומים חדשים ולהמשיך לתמוך בתוכניות, שירותים ומדיניות איכותיים לצעירים ברחבי העולם.

סיכום

אדם נשאר חקוק בליבם ובמוחם של מי שנגע בו במהלך חייו ובאמצעות הישגיו שממשיכים לשנות את העולם. עמנואל נגע ברבים ויצירותיו הכתובות והערוכות, כמו גם התרומות שתרם ל־FICE ישראל, ל־FICE הבין־לאומי ולארגונים רבים אחרים, יישמרו לדורות הבאים.

שער שני:

חינוך, טיפול והדרכה בפנימיות

מחנך הפנימייה – בין אתגר מקצועי לשליחות

רון פריזלר

מנהל האגף לחינוך פנימייתי,
המינהל לחינוך התיישבותי ועליית הנוער

דמותו של מחנך הפנימייה, המדריך החינוכי, עומדת בלב העשייה החינוכית והחברתית בפנימייה מאז קום מסגרות חינוכיות פנימייתיות אלה. תפקידו משלב ליווי אישי, עיצוב קבוצה חינוכית וחיזוק תהליכי צמיחה והתפתחות בקרב חניכיו. כבר בתחילת המאה הקודמת, ציינו העוסקים בעבודת החינוך הפנימייתי את חשיבותו של מחנך הפנימייה. מאז ועד היום נמשך הדיון והשיח סביב מקומו ומעמדו של מחנך הפנימייה.

תפקידו של מחנך הפנימייה מאופיין במורכבות רבה, הנובעת, לעתים, מהיעדר הגדרה ברורה, סטטוטורית, למעמדו, לתפקידו ולגבולות אחריותו. אופיו הבלתי פורמלי, כביכול, של התפקיד מקשה על יצירת מסגרת אחידה להגדרה ולמיקומו של מחנך הפנימייה בהיררכיית התפקידים במוסד החינוכי.

מהי ההכשרה הנדרשת ממחנך הפנימייה? מהו הגיל האידיאלי למילוי תפקיד זה? מהי ההשכלה הנדרשת ממנו? איך משפיע הוותק על איכות תפקודו של מחנך הפנימייה? מהם תנאי העסקתו? כיצד נראית סביבת עבודתו? אלו ועוד סוגיות המייחדות את תפקידו מחד, ומצביעות על המורכבות הרבה במיצוי התפקיד מאידך. בנוסף, חמש שנים מורכבות של מגיפה עולמית, ה"קורונה" ומלחמת "חרבות ברזל" אתגרו את מערכת החינוך בכלל ואת מערכת החינוך הפנימייתי בפרט, שלא פסק מלפעול לרגע. סוגיית המורכבות של תפקיד מחנך הפנימייה, שחלקם הגדול צעירים שנקראו לשירות מילואים לפרקי זמן ממושכים, העצימה את הפערים והעלתה שוב את שאלת מיקומם ומעמדם.

אני מקדיש את המאמר **לכבודו של פרופ' עמנואל גרופר ז"ל**, מורי ורבי, שהייתה לי זכות גדולה לעבוד במחיצתו שנים רבות, ללמוד ממנו, לחשוב ולפתח עימו תוכניות ייחודיות לקידום החינוך הפנימייתי ולימים, להחליפו בתפקיד מנהל האגף לחינוך והדרכה. פרופ' גרופר ראה תמיד במחנך הפנימייה דמות מפתח בהתפתחות תלמידי הפנימיות, מחנכי הפנימיות ממלאים תפקיד מרכזי

בחינוך, בתמיכה, בטיפול ובליווי רגשי אישי. עבודתם מאתגרת, אינטנסיבית מאומצת ויוצרת עומס רב ושחיקה מרובה. עמנואל תיאר את האתגרים הרבים העומדים בפני המדריך והדגיש את החשיבות והצורך הרב בהכשרה, בהדרכה ובליווי המדריכים, לצד תמיכה רגשית מתמשכת. הוא מצביע על כך ששיפור מעמדם ותנאי עבודתם של הצוותים החינוכיים יפחית את התחלופה, ישפר את איכות הקשר עם החניכים ויעלה את רמת ההדרכה, מה שישפיע לטובה על הצלחת החניכים בפנימיות.

במהלך שנה"ל הנוכחית, תשפ"ה, ערכנו סקר ייעודי בקרב הצוותים החינוכיים בכפרי הנוער, בפנימיות החינוכיות ובכפרי הילדים, שכלל: מדריכים, אימהות בית, מחנכי פנימייה ורכזי שכבות בחינוך הפנימייתי. אלה נושאים בעיקר הנטל בחינוכם של תלמידי הפנימיות ומלווים אותם באופן ישיר וצמוד.

בסקר השתתפו 678 מחנכי פנימיות.

ממצאי הסקר מצביעים על מציאות ממנה ניתן להבין ולנתח את ההשלכות והאתגרים בקידום סוגיית המדריך, מחנך הפנימייה.

להלן השאלות שהוצגו בסקר:

- שם המוסד הפנימייתי
- סוג מקום החינוך הפנימייתי: (כפר נוער,
- פנימייה עצמאית, כפר ילדים)
- מגדר
- מצב משפחתי
- מגזר מקום החינוך: (דתי, כללי, חרדי)
- תפקידך בפנימייה
- גיל
- חלקיות משרה בפנימייה
- ארץ לידה
- שנת עלייה
- ותק בהדרכה בפנימייה הנוכחית
- ותק בהדרכה בפנימייה אחרת
- האם אתה בוגרת פנימייה
- האם אתה מחנכת פנימייה בפנימייה
- בה התחנכת
- האם השתתפת בקורס אוריינטציה
- למחנכי פנימייה חדשים
- השכלה
- תחום התואר/התעודה
- תעודת הוראה
- השכלה נוספת
- האם לפני השירות הצבאי/לאומי היית
- במכינה קדם צבאית או שנת שירות
- הנך רואה עצמך ממשיכה בתפקיד
- בחינוך הפנימייתי
- דרגי את מידת שביעות רצונך מתנאי
- העסקתך בפנימייה
- האם הנך מתגוררת בפנימייה
- דרגי את מידת שביעות רצונך מאיכות
- המגורים שלך בפנימייה

להלן תיאור הממצאים:

בחינוך הפנימייתי 59% נשים, 41% גברים בתפקידי הדרכה. 40% מהמדריכים רווקים, 51% נשואים, 2/3 מהנשואים עם ילדים. 8% גרושים.

טווח הגילאים של מחנכי הפנימייה: 25% בני 20-25, 25% בגיל 26-30, 9% בגיל 30-34, 8% בגיל 35-40 ו-30% מהצוותים מעל גיל 40.

ארץ המוצא של מחנכי הפנימייה: 76% ילידי הארץ, כ-13% יוצאי חבר המדינות, 4.5% יוצאי אתיופיה והשאר עולים משאר מדינות העולם.

הוותק בהדרכה הוא מרכיב משמעותי בהבנת תפקיד מחנך הפנימייה, 28.5% מהצוותים נמצאים בשנתם הראשונה בפנימייה ועוד 18.5% בשנתם השנייה, כלומר, **כמחצית מהצוותים** החינוכיים בפנימיות מתחלפים במהלך שתי שנות לימוד. כ-14.5% בשנתם השלישית. 35% בין 4 ל-7 שנות הדרכה בפנימייה וכ-18% נמצאים בתפקיד הדרכה מעל 8 שנים. עוד יצוין כי 43% מהמשיבים עבדו כמדריכים בפנימייה אחרת.

כ-1/3 מהצוותים החינוכיים בפנימיות הם בוגרי פנימיות, רק כ-15% מהם מדריכים בפנימיות בהן התחנכו.

2/3 ממחנכי הפנימייה השתתפו **בקורס הכשרה להדרכה** בפנימיות, שמקיים המנהל לחינוך התיישבותי באמצעות המרכז הארצי להדרכה בפנימיות.

השכלת המדריכים: 25% מהמדריכים בעלי תואר ראשון, כ-19% לומדים לתואר, 8% בעלי תואר שני ו-4% לומדים לתואר שני. רוב גדול, כ-63% בתחומי החינוך ומדעי החברה. ל-17% ישנה תעודת הוראה ו-10% לומדים לקראת תעודת הוראה.

מעל 20% מהמדריכים הם **בוגרי מכינות** קדם צבאיות ו/או התנדבו לשנת שירות.

מידת שביעות הרצון מתנאי ההעסקה בפנימייה: כ-2/3 הביעו שביעות רצון רבה ביותר מתנאי ההעסקה. כ-10% מהצוותים אינם שבעי רצון.

מידת שביעות הרצון מאיכות המגורים בפנימייה: מעל 50% הביעו שביעות רצון גבוהה ביותר כ-20% אינם שבעי רצון מאיכות המגורים.

בתום הסקר ביטאו הנשאלים בשאלה פתוחה את חוות דעתם על תפקיד מחנך הפנימייה, תובנות שהיו מעוניינים לשתף מתוך עשייתם החינוכית.

להלן ריכוז עיקרי הדברים:

חשיבות התפקיד והשליחות החינוכית: מדריכים רבים חשים שהתפקיד שלהם הוא שליחות חינוכית משמעותית. ישנה תחושת סיפוק רבה מהעשייה עם חניכי הפנימיות וההשפעה הרבה על עיצוב חייהם. מדריכים תופסים עצמם כדמויות מפתח בחיי החניכים. חלקם מגדירים עצמם כאחים בוגרים, ולעיתים אף כהורים.

אתגרים בתפקיד: תפקיד המדריך נתפס כאינטנסיבי ותובעני מאוד, במיוחד בהיקפי שעות העבודה הארוכות והזמינות המתמדת הנדרשת. קיימת שחיקה גבוהה בקרב המדריכים, הנובעת בעיקר מהיקף העבודה, מהעומס הפיזי והמנטאלי, זאת לצד מחסור בכוח אדם ותנאי העסקה שאינם מותאמים לתפקיד המאתגר. השפעות המלחמה הקשו על העבודה עם החניכים והוסיפו עומסים פיזיים ורגשיים משמעותיים. חלקם הביעו את הצורך בתמיכה רגשית ומקצועית, בעיקר מדריכים חדשים.

בעיות בשכר ותנאי העסקה: נושא השכר עלה שוב ושוב כבעיה קריטית – מדריכים חשים ששכרם נמוך ואינו תואם את גודל האחריות המוטל עליהם, קיימת דרישה ברורה לשיפור תנאי השכר, לרבות הטבות סוציאליות, קרנות השתלמות ותנאי מגורים משופרים. חלק ממחנכי הפנימיות חשים שהמערכת מנצלת את מסירותם ואינה מתגמלת אותם בהתאם.

הצורך בארגון תומך למדריכים: מדריכים מביעים רצון להקים גוף שייצג אותם, בדומה לארגוני מורים או הסתדרות מקצועית, כדי לשפר את תנאי עבודתם ושכרם. התגובות מצביעות על כך שצוותים חינוכיים רואים את תפקידם כמרכזי ומוביל, אך חווים עומסים גדולים, תנאי שכר ירודים ומחסור במסגרות תומכות תוך ארגוניות. הערכת המנהלים לתפקידם החשוב ומשמעותי כל כך אינה גבוהה.

מעיון בנתונים מובנת היטב מורכבותו של תפקיד המחנך בפנימייה. לפיכך, קיימת חשיבות רבה בקליטתם, בפיתוחם ובשימורם, שהרי הם הציר המוביל במערכת החינוך הפנימיית. למותר לציין את המחירים החינוכיים, הכלכליים והארגוניים של תחלופת צוותים חינוכיים, שכן מתקיים קשר מוכח וברור בין איכות עבודתם ונוכחותם המיטיבה של מחנכי הפנימיות ובין הצלחתם של המתחנכים, תלמידי הפנימיות.

להלן הנקודות המרכזיות שיש לתת עליהן את הדעת בסוגיית מחנכי הפנימיות:

שיפור תהליך האיתור והקליטה. דגש על תהליך מיון קפדני למציאת מועמדים איכותיים ומתאימים להדרכה בפנימיות. למרות הביקוש הנמוך לתפקיד, אין להתפשר בבחירה.

תוכנית ליווי והכשרה מקצועית. חשוב ביותר שכל מדריך חדש ישתלב בתוכנית הכשרה מקצועית, שסייעו לו בהתאקלמות ובהתפתחות בתפקיד. כמו כן ראוי להצמיד לו חונך מלווה, ודאי בשלבים הראשונים עם כניסתו לתפקיד.

הקפדה על תהליכי הכשרה מתמשכים. שילוב מחנכי פנימייה במערך השתלמויות והדרכות לאורך כל שנה"ל על מנת שיוכלו לשפר את מיומנויותיהם בהתמודדות עם האתגרים החינוכיים.

תנאי מחיה הולמים למדריכים. הענקת סביבת מגורים איכותית ותנאי שירות ואוירה נאותים, שכן מחנכי הפנימייה לא רק עובדים בפנימייה אלא גם חיים ומתגוררים בה.

אופק תעסוקתי ותכנון קריירה, מסלול קידום והעצמה למחנכי פנימייה איכותיים בתוך המערכת, המאפשר התקדמות לתפקידי ריכוז הדרכה וניהול.

שיפור מעמד המדריך בקהילה החינוכית. חיזוק מעמד מחנך הפנימייה בתוך קהילת המחנכים במוסד החינוכי. פיתח מנגנוני שימור שיעודו מדריכים איכותיים להישאר בתפקידם לאורך זמן. מתן מענקי ותק, אפשרויות לימוד מקצועי והטבות נוספות, כולל לימודים אקדמיים, הכשרות והשתלמויות.

חיזוק התמיכה הרגשית במדריכים. הקמת מערך תמיכה מקצועי ורגשי למדריכים, כולל ייעוץ מנטלי ומכשירי ליווי קבוצתיים ואישיים לקידום עשייה משמעותית ומניעת שחיקה.

שיפור תנאי השכר וההעסקה. העלאת רמת השכר והתאמתה להיקף העבודה. מתן תוספות על עבודה בשעות לא שגרתיות, באירועים ייחודיים, בתקווה לסיום תהליך שינוי ושיפור תנאי ההעסקה ושכר המדריכים בפנימיות.

אחרית דבר

תפקידו ועשייתו החינוכית של מדריך הפנימייה הם שילוב בין האתגרים השוחקים של התפקיד לבין תחושת שליחות וסיפוק רב. כדי לשמר מדריכים איכותיים, יש לדאוג לתנאי עבודה ראויים, להעניק להם תמיכה מקצועית ורגשית. בנוסף, יש לקיים תרבות ארגונית המכבדת את המדריכים ומעודדת הערכה, צמיחה והתפתחות אישית ומקצועית. תרבות כזו תאפשר למחנכי הפנימייה להרגיש מוערכים, דבר שיתרום לשיפור תפקודם ולהגדלת תחושת המשמעות בעבודתם. על המדריכים לעבוד באווירה איכותית, הכוללת הערכה וליווי, סביבה תומכת שתסייע בידיהם להתפתח ולתפקד באופן מיטבי, לחזק את הקשר עם החניכים בפנימיות ולהוביל לעשייה חינוכית משמעותית ומעצימה.

תמיכת צוות ותפקוד התנהגותי-רגשי של בני ובנות נוער בפנימיות חינוכיות

ד"ר עדינה הופנונגי-אסולין, פרופ' שלהבת עטרי-שוורץ

בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד,
האוניברסיטה העברית בירושלים

מבוא

ילדים ובני נוער בפנימיות מצויים בסיכון מוגבר לקשיים רגשיים, התנהגותיים וחברתיים לעומת בני גילם שגדלים בביתם (Attar-Schwartz, 2008, 2009; Greger et al., 2016). סיכון זה מיוחס לעיתים קרובות לרקע משפחתי-חברתי מורכב (Barter et al., 2004). לפי התיאוריה האקולוגית יש להבין את התפתחות הילד בתוך מארג רחב של הקשרים סביבתיים והשפעות מערכתיות (Bronfenbrenner, 1979).

מחקרים מצביעים על כך שבמסגרות פנימיטיות, חוויות יומיומיות – המכונות "23 השעות האחרות" – מעבר לטיפול המקצועי הניתן על ידי עובדים סוציאליים ופסיכולוגים, עשויות לשאת ערך טיפולי משמעותי, במיוחד כאשר הן כוללות קשרים חיוביים ויציבים עם אנשי צוות (Anglin, 2006; Perry & Szalavitz, 2019). תיאוריית ההתקשרות מדגישה את חשיבותם של קשרים בטוחים עם דמויות מטפלות לשם התפתחות תקינה (Bowlby, 1988). לאור זאת, תפקידם של אנשי הצוות במסגרות הוא לשמש דמויות התקשרות בטוחות לילדים ולבני נוער ולהעניק סביבה טיפולית, משקמת, בטוחה ומכילה.

מחקרים בקרב נוער מהקהילה מראים שלקשרים עם דמויות משמעותיות שאינן הורים – כמו מנטורים טבעיים או מבוגרים אחרים – יש תרומה לקידום הרווחה הנפשית ולהפחתת קשיים התנהגותיים ורגשיים (Adam et al., 2011; Kenny et al., 2013; Luo et al., 2017), במיוחד בקרב אוכלוסיות מוחלשות (Demaray & Malecki, 2002; Sciaraffa et al., 2017). ביתנו השוואתי בין מתבגרים בקהילה לבין מתבגרים בפנימיות, נמצא, כי מתבגרים בפנימיות דירגו את צוות הפנימייה כמקור התמיכה השני בחשיבותו לאחר האם, בעוד שמתבגרים החיים בקהילה דירגו

בני משפחה אחרים כחשובים ביותר לאחר האם. ממצא זה ממחיש את המקום המרכזי שיכול להיות לצוות הפנימייה במערכת התמיכה של מתבגרים השוהים בה (Artega & del Valle, 2003).

מדריכים בפנימיות הם אנשי צוות שנמצאים בקשר יומיומי, ישיר ובלתי אמצעי עם הילדים ובני הנוער, ועל כן עשויים למלא תפקיד מפתח בחוויית התמיכה והקשר האנושי במסגרת. פיתוח קשרים איכותיים בין בני נוער לבין הצוות נחשב לרכיב מהותי בהצלחת התהליך הטיפולי-חינוכי (Cahill, et al., 2016), במיוחד כאשר הם מבוססים על אמון, זמינות, אכפתיות, אותנטיות ומיומנות מקצועית (Moore et al., 2018; Sulimani-Aidan, 2016a).

למרות שקיימים מחקרים שבחנו את חשיבות הקשר עם אנשי צוות בעיניהם של בוגרי מסגרות חוץ-ביתיות, רק מעטים עסקו בתפיסת התמיכה מצד הצוות בקרב ילדים ובני נוער השוהים במסגרות, ובייחוד בהיבטים יומיומיים כמו זמינות רגשית, סיוע מוחשי או הכוונה. ממצאי מחקרים בקרב בוגרי פנימיות מצביעים על כך שמרבית הבוגרים מדווחים על קשר משמעותי עם איש צוות אחד לפחות בפנימייה, כמו מדריכים או הורי בית (Gallagher & Green, 2012; Schiff et al., 2016; Sulimani-Aidan, 2016b). לעומת זאת, מחקרים שהתבססו על דיווחים של בני נוער בזמן שהותם במסגרות מצביעים על תמונה מורכבת יותר. במחקר בקנדה, למשל, נערו במסגרת פנימייתית תיארו קשרים תומכים אך לא קרובים במיוחד, עם שונות רבה בין המשתתפות (Lanctot et al., 2016). באוסטרליה, ילדים צעירים בפנימיות דיווחו על זמינות גבוהה של הצוות, אך בני נוער בוגרים יותר תיארו קושי לפתח אמון, לעיתים בשל חשש מדחייה או תחושת חוסר יציבות (Moore et al., 2018).

מטרתו של המחקר הנוכחי הייתה לבחון את תרומת התמיכה הנתפסת מצד הצוות החינוכי בקרב בני נוער השוהים בפנימיות חינוכיות בישראל, תוך לקיחה בחשבון של משך שהותם בפנימייה. המחקר בנושא תרומת משך השהות בפנימיות להסתגלות רגשית והתנהגותית של ילדים ובני נוער מציג ממצאים מעורבים. בעוד שחלק מהמחקרים מצאו קשר חיובי – למשל, שיפור בתפקוד חברתי או בהישגים לימודיים (Attar-Schwartz, 2008, 2009; Huefner et al., 2018; Ringle et al., 2010), אחרים לא מצאו קשר (Heflinger et al., 2000; Hukkanen et al., 1999) או אף דיווחו על קשר שלילי (Hair, 2005; Hussy & Guo, 2002).

המחקר הנוכחי מתמקד בבני נוער השוהים בפנימיות חינוכיות ברחבי ישראל, תחת הפיקוח של משרד החינוך. בני נוער אלו מגיעים פעמים רבות מהפריפריה החברתית-תרבותית-כלכלית של מדינת ישראל. ההשמה במסגרות אלה מתבצעת לרוב ביוזמת ההורים מתוך רצון להעניק לילדיהם חינוך איכותי יותר ולשפר את סיכוייהם המקצועיים בעתיד (Pinchover & Attar-Schwartz, 2018). אחוז ניכר מהמתבגרים במסגרות אלו מגיע ממשפחות גרושות ומרקע סוצי-אקונומי נמוך. הם מציגים שיעורים גבוהים יותר של קשיים רגשיים, התנהגותיים ולימודיים בהשוואה לבני גילם באוכלוסייה הכללית (עטר-שוורץ, 2016; Grupper, 2004).

שיטה

המחקר התבסס על נתונים שנאספו במסגרת מחקר רחב בישראל שבחן מקורות תמיכה חברתית בקרב בני נוער בפנימיות חינוכיות (עטר-שוורץ, 2016; Pinchover & Attar-Schwartz, 2018). המדגם כלל 1,409 מתבגרים ומתבגרות מכיתות ח'–י"ב מ־16 פנימיות חינוכיות, שנדגמו באופן רנדומלי מתוך רשימה של 42 מסגרות, שסופקה על ידי משרד החינוך. 53% מהמשתתפים היו בנים, בגילאי 13–20 ($M=15.9$, $SD=1.38$). כשלושה רבעים (76.8%) נולדו בישראל, 9.2% באתיופיה, 4.7% בבריה"מ לשעבר, והיתר במדינות אחרות. כ־56% מההורים היו נשואים או חיים יחד (ראו: Hoffnung-Assouline & Attar-Schwartz, 2020).

המחקר עשה שימוש בשאלון מובנה אנונימי למילוי עצמי. הוא מולא על ידי בני הנוער במסגרת הפנימייתית, לאחר שהתקבלה הסכמתם האישית והתקבלה הסכמה פסיבית מהוריהם. המחקר נערך באישור לשכת המדען הראשי של משרד החינוך וכן באישור וועדת האתיקה בבית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית באוניברסיטה העברית. הוא לווה על ידי ועדת היגוי, שכללה נציגים מהמנהל לחינוך התיישבותי ונציגים מצוות המחקר.

השאלון כלל מדדים שונים המתייחסים לקשיים בתפקוד התנהגותי-רגשי - Strengths and Difficulties Questionnaire, SDQ; Goodman, 1997), תמיכת צוות (באמצעות אדפטציה שנערכה על ידי עטר-שוורץ, 2016 לכלי של Gee & Rhodes, 2008; SSNQ) ומאפייני רקע שונים: מגדר, משך שהות בפנימייה, מצב משפחתי של ההורים, ארץ לידה וגיל. הניתוח כלל סטטיסטיקה תיאורית, ניתוחים דו־משתניים ובדיקת מיתון (moderation) באמצעות PROCESS (Preacher & Hayes, 2008) עם בקרה על משתני רקע ותמיכת הורים.

ממצאים

ממוצע תפיסת התמיכה מהצוות על ידי בני הנוער, בסולם הנע בין 1 (כלל לא תומך) ל־5 (תומך מאוד), היה בינוני עד גבוה ($M = 3.63$, $SD = 1.14$). כך למשל, כשני שלישי מבני הנוער (67.6%) דיווחו שקיבלו עצה לעיתים קרובות או תמיד, ושיעור דומה (63.2%) הרגישו נאהבים ומובנים על ידי הצוות. עם זאת, 53.6% מבני הנער בלבד דיווחו על סיוע מעשי (כגון בגדים או כסף) מצד הצוות לעיתים קרובות או תמיד.

נמצא קשר שלילי מובהק בין דיווחי בני הנוער על תמיכת צוות לבין קשיי תפקוד התנהגותיים־רגשיים שלהם – כלומר, רמות גבוהות יותר של תמיכה נקשרו בדיווח על פחות קשיים התנהגותיים ורגשיים. גם תמיכת הורים ומשך שהות ארוך יותר בפנימייה נמצאו קשורים בקשר שלילי עם קשיים בתפקוד בני הנוער. בנוסף, נמצא כי בקרב חניכים שדיווחו על רמות גבוהות יותר של תמיכת הורים, נמצאה גם רמה גבוהה יותר של תמיכת צוות. לבסוף, נמצא כי בנים

וילידי אתיופיה דיווחו על תמיכת צוות כחותה מזו של בנות ושל ילידי הארץ או עולים מברית המועצות לשעבר או מדינות אחרות.

הממצאים חושפים אפקט ממתן של משך השהות בפנימייה על הקשר שבין תמיכת צוות לקשיי תפקוד התנהגותי-רגשי של בני הנוער. במילים אחרות, בקרב בני נוער ששהו יותר זמן בפנימייה הקשר בין תמיכת צוות רבה יותר וכחות קשיים התנהגותיים-תפקודיים היה חזק יותר. לעומת זאת, בקרב בני נוער שהשהות שלהם בפנימייה הייתה קצרה יחסית, נמצא קשר חלש יותר (אם כי, עדיין מובהק). ממצא זה עשוי להדגיש כי שהות ממושכת תורמת להעצמת ההשפעה המיטיבה של תמיכת הצוות על הסתגלות רגשית והתנהגותית.

דיון

ממצאי המחקר מדגישים את תפקידם המרכזי של אנשי הצוות בפנימיות כמקור לתמיכה רגשית וחברתית עבור בני נוער בפנימיות חינוכיות, ואת תרומתם לקידום הרווחה האישית והתפקוד של בני הנוער, מעבר לתרומת הקשר עם ההורים. ממצאים אלה מתיישבים עם מחקרים קודמים שעמדו על חשיבות הקשר עם אנשי צוות בהתמודדות עם קשיים רגשיים והתנהגותיים של ילדים ובני נוער בפנימייה (Gallagher & Green, 2012; Schofield & Ward, 2017).

המחקר העלה שונות בין החניכים בתפיסת תמיכת הצוות. כך למשל, בני וילידי אתיופיה דיווחו על רמות נמוכות יותר של תמיכת צוות – ממצא שתואם מחקרים קודמים על תפיסת תמיכה מופחתת בקרב בני, ועל חוויות קשר חיונית יותר של בנות עם אנשי צוות (Bokhorst et al., 2010; Schiff et al., 2006). הממצא בקרב ילידי אתיופיה מדגיש את הצורך בהכשרת צוותים והקניית מיומנויות רגשיות ותרבותיות ובהעסקת צוות מגוון, לצד מחקרי המשך לבחינת צורכי אוכלוסיית הנוער יוצאת אתיופיה (עטר-שוורץ, 2016).

תמיכת ההורים נמצאה בקשר חיובי עם תפיסת תמיכת צוות ועם פחות קשיים התנהגותיים-רגשיים בקרב בני הנוער. ממצא זה מחזק את חשיבות הקשר ההורי כבסיס לפיתוח קשרים מיטיבים עם מבוגרים אחרים, בהתאם לתיאוריית ההתקשרות (Bowlby, 1982). עוד נמצא כי רמות גבוהות יותר של תמיכת צוות נקשרו לרמות נמוכות יותר של קשיי תפקוד התנהגותי-רגשי בקרב בני הנוער, זאת, בדומה למחקרים קודמים (Moore et al., 2018) ובהתאם לגישה החברתית-אקולוגית, הרואה בתנאים בינאישיים חלק מהותי מהתפתחות הילד (Bronfenbrenner, 1979).

הממצאים מחזקים את ההבנה שהקשר היומיומי עם הצוות והתמיכה של הצוות יכולים להיות משאב משמעותי לרווחת בני הנוער, מעבר למסגרת הטיפול המקצועי הפורמלי (Anglin, 2019). ממצאים אלו מדגישים את חשיבותם של קשרים עם דמויות בוגרות משמעותיות מחוץ למשפחה הקרובה (Adam et al., 2011; Kenny et al., 2013).

בנוסף, הממצאים הראו כי תרומת תמיכת הצוות בולטת במיוחד בקרב בני נוער השוהים לאורך זמן בפנימייה. ממצא זה תואם את הספרות המחקרית, שזיהתה קשר בין שהות ממושכת לבין

תפקוד רגשי וחברתי חיובי (למשל, פינצ'ובר ועטר־שוורץ, 2012). ייתכן כי ממצאים אלו מעידים שזמן הוא תנאי הכרחי לבניית אמון וקשרים משמעותיים במסגרות חוץ־ביתיות (Cahill et al., 2016) וכי על מנת לייצר קשרים בטוחים יש לאפשר שהייה ממושכת יחסית, כמובן תוך בחינת המקרים הספציפיים לגופם.

המחקר הנוכחי הוא בין היחידים שבחנו את תרומת תמיכת הצוות בפנימיות חינוכיות להסתגלות רגשית והתנהגותית של בני נוער, בהקשר של משך השהות של בני הנוער בפנימייה. עם זאת, יש להמשיך ולבחון ממצאים אלו במחקרי אורך, שיכללו, מלבד דיווחי בני הנוער, גם את דיווחי הצוות ואת דיווחי הוריהם. כמו כן, במחקרים עתידיים יש לבחון משתנים נוספים כגון: יציבות ההשמה וסיבת הפנייה למסגרת.

לבסוף, למחקר זה יש השלכות חשובות עבור אנשי מקצוע וקובעי מדיניות בתחום רווחת הילד. הממצאים מצביעים על כך שאנשי הצוות בפנימיות מעורבים באופן משמעותי בחיי הנוער ותורמים להסתגלותם. לפיכך, בהתאם להגותו של גרופר (1992) חשוב להשקיע בגיוס צוות מקצועי ואיכותי, להבטיח הכשרה מתמשכת, ייעוץ שוטף והדרכה חינוכית־קלינית קבועה, המבוססים על הבנה מעמיקה של המאפיינים הייחודיים של הילדים ובני הנוער במסגרות החוץ־ביתיות. רבים מהם חוו טראומות, פרידות ואובדן, ומתמודדים עם מציאות משפחתית מורכבת וחסרת יציבות. הכשרות והדרכות אלו נועדו להקנות לצוותים כלים לעבודה מודעת טראומה והתקשרות, ולעודד התבוננות רפלקטיבית בתפקידם הרגשי כמבוגרים משמעותיים בחיי הילדים. מטרתן היא לאפשר לאנשי הצוות לשמש דמויות התקשרות בטוחות ומכילות, המספקות לילדים סביבה חינוכית־טיפולית, יציבה ובטוחה, תנאים חיוניים לצמיחה אישית ולהתפתחות מיטבית. במקביל, יש להקנות לצוות כלים לשמירה עצמית, התמודדות עם עומס רגשי ומניעת שחיקה, ובכך להפחית את התופעה של תחלופת עובדים גבוהה (Brend & Sprang, 2020).

הקשר החיובי בין תמיכת הורים לתמיכת צוות מדגיש את הצורך במודלים טיפוליים ובמדיניות התומכים בקשר הורי מיטבי. זאת, לצורך הסתגלותו של ילדים ונוער במסגרות ולחיצוק יכולתם לפתח קשרים חיוביים ותומכים עם אנשי הצוות. כמו כן, יש לתת מענה הולם לקבוצות בסיכון של בנים וילידי אתיופיה שחווים חוויית תמיכת נמוכה מצד הצוות, באמצעות גיוס והכשרה של צוותים בעלי רגישות מגדרית ותרבותית (Hoffnung-Assouline & Attar-Schwartz, 2020).

לבסוף, מדיניות ההשמה החוץ־ביתית בישראל, כמו במדינות אחרות, שואפת, ברוח "הפנים לקהילה", לצמצם את משך השהות של ילדים במסגרות, מתוך העדפה לכך שילדים ובני נוער יגדלו במשפחותיהם הביולוגיות או במשפחות חלופיות קבועות (צמח־מרום ואחרים, 2012; Dozier et al., 2014), אך יש לשקול את תרומת השהות הממושכת להתפתחות הנוער ולבחון אילו קבוצות עשויות להרוויח משהות ארוכה יותר במסגרות חוץ־ביתיות.

מקורות:

גרופר, ע. (1992). **להיות למדריך בפנימייה: חקירה אתנוגרפית של תהליך הסוציאליזציה של עובדים חדשים לתפקידם**. עבודה המוגשת לשם קבלת תואר דוקטור בפילוסופיה, אוניברסיטת חיפה.

גרופר, ע. (2004). **הפנימיות החינוכית: יצירה מקורית במערכת החינוך הישראלית**. תל אביב: המרכזיה החינוכית, המינהל לחינוך התיישבותי ועליית הנוער.

עטר-שוורץ, ש. (2016). **דו"ח מחקר: תמיכה חברתית בחיי בני נוער בפנימיות חינוכיות מצד משפחתם, קבוצת השווים והפנימייה: מחקר לצרכים יישומיים מזווית הראייה של החניכים, אנשי הצוות והמנהלים**. ירושלים: בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים.

פינצ'ובר, ש. ועטר-שוורץ, ש. (2012). תפקוד התנהגותי ורגשי של ילדים ובני נוער בפנימיות רווחה: תרומתם של מאפיינים אישיים, קרבת לאלימות והערכת האקלים החברתי בפנימייה. **מפגש לעבודה חינוכית סוציאלית, 20**, 61–90.

צמח-מרום, ת., הלבנאילת, ח., & סבולאל, ר. (2012). מספר הילדים במסגרות חוץ-ביתיות ומאפייניהם: מגמות בשנים 2000–2010. **מפגש לעבודה חינוכית סוציאלית, 20**, 17–38.

Adam, E. K., Chyu, L., Hoyt, L. T., Doane, L. D., Boisjoly, J., Duncan, G. J., & McDade, T. W. (2011). Adverse adolescent relationship histories and young adult health: Cumulative effects of loneliness, low parental support, relationship instability, intimate partner violence and loss. *Journal of Adolescent Health, 49*, 278–286.

Anglin, J. (2019). The legacy of the other 23 hours and the future of child and youth care. *Residential Treatment for Children & Youth, 36*(1), 27–34.

Arteaga, A. B., & del Valle, J. F. (2003). Social support networks of adolescents in residential child care. A comparative analysis with normative population. *Psicothema, 15*(1), 136–142.

Attar-Schwartz, S. (2008). Emotional, behavioral and social problems among Israeli children in residential care: A multi-level analysis. *Children and Youth Services Review, 30*(2), 229–248.

Attar-Schwartz, S. (2009). School functioning of children in residential care: The contributions of multilevel correlates. *Child Abuse & Neglect, 33*(7), 429–440.

- Attar-Schwartz, S. (2015). Emotional closeness to parents and grandparents: A moderated mediation model predicting adolescent adjustment. *American Journal of Orthopsychiatry*, 85(5), 495.
- Brend, D. M., & Sprang, G. (2020). Trauma-Informed Care in Child Welfare: An Imperative for Residential Childcare Workers. *International Journal of Child and Adolescent Resilience*, 7(1), 154–165.
- Bokhorst, C. L., Sumter, S. R., & Westenberg, P. M. (2010). Social support from parents, friends, classmates, and teachers in children and adolescents aged 9 to 18 years: Who is perceived as most supportive? *Social Development*, 19(2), 417–426.
- Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss. Vol. 1: Attachment* (2nd ed.). New York, NY: Basic Books.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Cambridge, MA: Perseus.
- Cahill, O., Holt, S., & Kirwan, G. (2016). Keyworking in residential child care: Lessons from research. *Children and Youth Services Review*, 65, 216–223.
- Demaray, M. K., & Malecki, C. K. (2002). The relationship between perceived social support and maladjustment for students at risk. *Psychology in the Schools*, 39(3), 305–316.
- Dozier, M., Kaufman, J., Kobak, R., O'Connor, T. G., Sagi-Schwartz, A., Scott, S., Shaffer, C., Smetana, J., van IJzendoorn, M. H., & Zeanah, C. H. (2014). Consensus statement on group care for children and adolescents: A statement of policy of the American Orthopsychiatric Association. *American Journal of Orthopsychiatry*, 84(3), 219–225. <https://doi.org/10.1037/ort0000005>
- Gallagher, B., & Green, A. (2012). In, out and after care: Young adults' views on their lives, as children, in a therapeutic residential establishment. *Children and Youth Services Review*, 34(2), 437–450.
- Greger, H.K., Myhre, A.K., Lydersen, S., & Jozefiak, T. (2016). Child maltreatment and quality of life: A study of adolescents in residential care. *Health and Quality of Life Outcomes*, 14(1), 1–17.
- Harder, A. T., Knorth, E. J., & Kalverboer, M. E. (2012). A secure base? The adolescent–staff relationship in secure residential youth care. *Child & Family Social Work*, 18(3), 305–317.

- Hair, H. J. (2005). Outcomes for children and adolescents after residential treatment: A review of research from 1993 to 2003. *Journal of Child and Family Studies*, 14, 551–575.
- Hoffnung-Assouline, A. A. & Attar-Schwartz, S. (2020). Staff support and adolescent adjustment difficulties: The moderating role of length of stay in the residential care setting. *Children and Youth Services Review*, 110, 104761.
- Huefner, J. C., Ringle, J. L., Thompson, R. W., & Wilson, F. A. (2018). Economic evaluation of residential length of stay and long-term outcomes. *Residential Treatment for Children & Youth*, 35(3), 192–208.
- Hussey, D. L., & Guo, S. (2002). Profile characteristics and behavioral change trajectories of young residential children. *Journal of Child and Family Studies*, 11, 401–410.
- Kenny, R., Dooley, B., & Fitzgerald, A. (2013). Interpersonal relationships and emotional distress in adolescence. *Journal of Adolescence*, 36, 351–360.
- Lanctôt, N., Lemieux, A., & Mathys, C. (2016). The value of a safe, connected social climate for adolescent girls in residential care. *Residential Treatment for Children & Youth*, 33(3–4), 247–269.
- Luo, Y., Xiang, Z., Zhang, H., & Wang, Z. (2017). Protective factors for depressive symptoms in adolescents: Interpersonal relationships and perceived social support. *Psychology in the Schools*, 54(8), 808–820.
- Moore, T., McArthur, M., Death, J., Tilbury, C., & Roche, S. (2018). Sticking with us through it all: The importance of trustworthy relationships for children and young people in residential care. *Children and Youth Services Review*, 84, 68–75.
- Perry, B. D., & Szalavitz, M. (2006). *The boy who was raised as a dog and other stories from a child psychiatrist's notebook: What traumatized children can teach us about loss, love, and healing*. New York, NY: Basic Books.
- Pinchover, S., & Attar-Schwartz, S. (2018). Is someone there for you? Social support of youth in educational residential care from family, peers and staff. *The British Journal of Social Work*, 48(8), 2195–2214.
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879–891.

- Schiff, M., Nebe, S., & Gilman, R. (2006). Life satisfaction among Israeli youth in residential treatment care. *British Journal of Social Work*, 36(8), 1325–1343.
- Schofield, G., Larsson, B., & Ward, E. (2016). Risk, resilience and identity construction in the life narratives of young people leaving residential care. *Child and Family Social Work*, 22(2), 782–791.
- Sciaraffa, M. A., Zeanah, P. D., & Zeanah, C. H. (2018). Understanding and promoting resilience in the context of adverse childhood experiences. *Early Childhood Education Journal*, 46, 343–353.
- Sulimani-Aidan, Y. (2016a). "She was like a mother and a father to me": Searching for the ideal mentor for youth in care. *Child and Family Social Work*, 22(2), 862–870.
- Sulimani-Aidan, Y. (2016b). In between formal and informal: Staff and youth relationships in care and after leaving care. *Children and Youth Services Review*, 67, 43–49.

יכולת מקצועית של מנהל פנימייה חינוכית: סיכום מתוך חקר מקרה, לזכרו של יניב יצחק אורן, מנהל פנימיית עין גדי, שנהרג בקרב בציר נצרים

ד"ר מירי גולדרט

ראשת ההתמחות לניהול וארגון מערכות חינוך בתוכנית לתואר שני בחינוך,
הקריה האקדמית אונו

מאמר זה הוא סיכום של חקר מקרה שהתמקד בהמשגת המסוגלות המקצועית של מנהל פנימייה חינוכית. הוא מוקדש לזכרו של רב סמל מתקדם במילואים יניב יצחק אורן ז"ל, שנהרג באוגוסט 2024 בקרב בציר נצרים. יניב ניהל את הפנימייה החינוכית בקיבוץ עין גדי. קודם לכן היה מדריך, רכז חינוכי ומלווה קומונות. שבוע לפני כניסתו האחרונה לעזה אמר יניב: "אני לא רוצה הנצחה או פרויקטים גדולים על שמי, אני רוצה שיזכרו שהייתי אדם **מורכב**".

המונח מורכבות רווח בחקר החינוך הבלתי פורמלי. כהנא (2007) תיאר את העולם הפוסט־מודרני כ**מורכב** ומשתנה בלא הרף וטען: "יעיל יותר לנתח את הנוער הפוסט־מודרני כתרבות חדשה, המכאונת להתמודד עם **מורכבות** חברתית ולהפוך ניכור למשמעות" (כהנא, 2007 עמ' 7). נחליאלי (2019) נעזר בתיאורית המורכבות הארגונית לצורך הבנת מערכות ותהליכים בתחום הספורט והסביר באמצעותה שתפקיד המנהיג במערכות מורכבות נע בין זה שמחולל שינויים באמצעות קסם אישי, יכולות תקשורת וכוח פוליטי ואישי לבין זה שנמצא "מאחורי הקלעים" ונותן לאנשים בארגון מידה רבה של חופש להשפיע על המתרחש (נחליאלי, 2019). במחקרם על מנהלי פנימיות, תיארו שניידר ויצחק־מונסוננו (2021) את המנהלים כמנהיגים המובילים תלמידים, חניכים, סגל וקהילה. הם אמורים להיות בעלי יכולות ניהול **מורכבות** ובעלי ראייה פדגוגית. לטענתם, "ניהול מוסדות בחינוך הפנימייתי, יותר מניהול בית ספר, דורש מידה רבה של אוריינות רגשית לאור מבנהו ותפקודו הייחודי של המוסד החינוכי הפנימייתי, שהוא 'מקום של בית', שבו נדרשת אחריות כוללת של המנהלים 365 ימים בשנה 24/7" שניידר ויצחק־מונסוננו (2021, עמ' 37).

317). באופן סמלי לא ניתן להפריד בין יניב, שהגדיר עצמו כאדם מורכב, לבין המורכבות שנדרשה ממנו בניהול פנימייה חינוכית. בחקר מקרה זה מטרתי היא להתמקד בדברים שנאמרו עליו, שכן לא הכרתי את יניב בחייו, אלא למדתי על אודותיו רק לאחר מותו. היעדרו בלט ברשתות החברתיות בדברים שכתבו לזכרו, וביניהם: "הציל חיים לא רק בקרב, אלא גם בחינוך".

בחרתי להקדיש את סיכום המאמר לזכרו של יניב בחוברת לזכרו של פרופ' עמנואל גרופר, חברנו לסגל שהלך לעולמו באפריל 2024. עמנואל היה סגן דיקנית הפקולטה למדעי הרוח והחברה בקריה האקדמית אונו, נשיא FICE: הארגון הבינלאומי לחינוך פנימייתי (International Federation of Educative Communities). לפניו ניהל את האגף לחינוך והדרכה בפנימיות, במינהל לחינוך התיישבותי ועלית הנוער במשרד החינוך. במרכז מחקריו עמדה הפרופסיה של הצוות החינוכי בפנימיות ובכפרי הנוער. הוא תיאר את כפר הנוער כמודל פנימייתי המתבסס על קהילה מחנכת, המדגישה תהליכים חינוכיים. תהליכים אלה מושפעים מכל הגורמים הסובבים את החניכים – הסביבה, התרבות וחברי הסגל. במאמרו על הדגם הרצוי למחנך פנימייה בישראל (גרופר, 1999) הוא הציג את המתח שבין הגישה הסמך-מקצועית שמדגישה את היות המדריך אדם צעיר, בעל מחויבות ערכית וכושר לממש את הפוטנציאל של חינוך בלתי פורמלי אינטנסיבי, לבין הגישה שחותרת לשינוי לכיוון המקצועי יותר, כדי לצמצם את שחיקתם של העובדים שמלווה בתחלופה גבוהה של הצוות.

לטענתו, מגמה גוברת של העיסוק במקצועיות של הצוותים החינוכיים-סוציאליים רווחת מאז תחילת שנות ה-60 עם התבססות ה"מומחה" כעיקרון מנחה בקביעת סטטוס של עיסוק מקצועי. במחקרים רבים נמצא כי תפיסתם העצמית של מורים את המסוגלות העצמית שלהם משפיעה על שלומותם, רווחתם ושביעות הרצון שלהם מבחינה מקצועית. למרות התרחבות המחקר על המקצועיות בחינוך, פחות רווח המחקר על מנהלי ומנהלות הפנימייה החינוכית שבמרכז מחקר זה.

חקר מקרה זה מתבסס על התיאוריה של תפיסת המסוגלות העצמית של בנדורה (Bandura, 1997). תחושת מסוגלות גבוהה נמצאה כמנבאת מחויבות מקצועית ונמצאת בהלימה לתיאוריה של תחושת מסוגלות עצמית. חקר מקרה זה מתמקד בשלושה רכיבים מרכזיים במסוגלות המקצועית של מנהל הפנימייה: מסוגלות אישית (מנהל הפנימייה ומשנתו החינוכית), מסוגלות בתוך הארגון (תפיסת מערכת היחסים הבינאישיים בפנימייה) ומסוגלות לספק תוצאות (תפיסת היכולת לבצע את המשימות הנדרשות כמנהל פנימייה) (סלע-שיוביץ, 2015; Romi & Leyser, 2006). כאמור, לא הכרתי את יניב, ולא עמדתי על תפיסת המסוגלות העצמית שלו. מחקר זה נועד לברר כיצד הצוות החינוכי תופס את שלושת רכיבי המסוגלות המקצועית של מנהל הפנימייה החינוכית מתוך התנסותם והיכרותם עם פועלו.

המחקר שלהלן מבוסס על הפרדיגמה האיכותנית לפיה המציאות החברתית היא תוצר של תהליכים פרשניים והפרשנויות נגזרות מההקשרים השונים שבתוכם הם פועלים. במחקר הנוכחי השתמשתי בטריאנגולציה – שימוש באסטרטגיות שונות ללמידת תופעה יחידה. ראשיתו של המחקר בקריאה עיונית של טקסטים שנכתבו לזכרו של יניב וצפייה בסרטונים. המשכו

בראיונות עומק שנערכו פנים אל פנים עם מְסֻרֵנִים (אינפורמנטים), שהכירו מקרוב את פועלו של יניב והיו שותפים לבחירה במחקר זה להנצחתו, והמשכו - בשאלון פתוח מקוון ואנונימי, שנבנה בהתאם לשלושת רכיבי המסוגלות שתוארו לעיל. על השאלון השיבו 29 בעלי תפקידים מהצוות החינוכי של הפנימייה (20 נשים, 9 גברים).

הניתוח הניב תשעה מאפיינים של המסוגלות המקצועית של יניב כמנהל פנימייה חינוכית. כל אחד ממאפיינים אלה התבטא בשלוש הרמות של המסוגלות שנבחנו: מסוגלות אישית, שמתבטאת במשנתו החינוכית, מסוגלות בתוך הארגון, שמתבטאת בתפיסת מערכת היחסים הבין־אישיים בפנימייה ומסוגלות לספק תוצאות, שמתבטאת במגוון המשימות הנדרשות אשר הגדיר לעצמו כמנהל פנימייה:

א. **אהבה ודאגה לכולם:** "ראיתי ביניב כמי שיש לו בלב מקום לכולם", "הוא פעל עם המון אהבה", "הוא אהב את החניכים, אהב להקשיב להם", "היווה לחניכי הפנימייה אבא ואמא"

ב. **חיבור למקום:** "דרך הפעולה היא שנוער עין גדי (פנימייה ונעורים) יטיילו ב"שביל ישראל" במקטעים לאורך השנים, כל שנה שניים עד ארבעה מקטעים וכל שנה ממשיכים מהמקטע האחרון שבו סיימו בשנה הקודמת"

ג. **חינוך לערכים:** ההיגדים הערכיים הופיעו בהתייחס ליניב עצמו: "ליניב היו אידיאלים מדהימים על ערכים וחברה, ציונות חינוכית־חברתית", ועד רמת הפרט של החניך: "בשיח מעגלי הוא היה אומר: 'הראשון שבוחר לדבר מציב רף ערכי של שיחה', דרך הצוות החינוכי: 'דרש מהצוות שהפעילות החינוכית תהיה ברמה חינוכית־ערכית'", "תמיד דאג שיהיה ערך מוסף בכל פעילות, והפנימייה תהיה מסגרת מתכללת ערכית, שמכינה את בוגריה לחיים." "שינוי אמיתי במדינה ובדור שלנו מגיע מחינוך ועבודה דווקא עם הנוער שלנו, נוער איכותי שייקח חלק בשיח הערכי במדינה".

ד. **חינוך מותאם אישית:** המכאונות לפרט, כתפיסה פדגוגית וניהולית, נעשתה בהתייחס לחניכים: "קידום החניך, כל אחד מהמקום בו נמצא, אל המקום אליו הוא שואף" ובהתייחס לצוות החינוכי: "הייתה לו גישה מיוחדת עבור כל אחד מאנשי הצוות, ככה שהוא ידע לתת את המילה המדויקת ואת היחס שהיה צריך".

ה. **יציבות, רוגע וחוסן ניהולי:** "לא משנה כמה הוא היה לחוץ או כמה עבודה הייתה לו לעשות, הוא תמיד ידע לשדר רוגע. ידע להגיד שלום לחניך שמסתובב בפנימייה ואת כל זה הוא עשה באמת ברוגע נפשי, אקח את זה ממנו".

ו. **אנושיות בגובה העיניים:** "מיניב אף פעם לא הרגשתי התנשאות או קרירות מסוימת בתור מנהל הפנימייה, ההיפך, תמיד דיבר בגובה העיניים..."

ז. **מנהיגות דיאלוגית ומשתפת:** "הנחיל אווירה של שיח ומקום לדבר על הכול. פחות הרגשתי היררכיה מקצועית, למרות שבוודאות הייתה כזאת".

ח. **להחזיק את החבל משני קצותיו:** "היו לו גבולות מאוד ברורים והמרחב באמצע מאוד גמיש, מאוד פתוח".

ט. **שימור הצוות למשימה החינוכית:** "יניב יצר שיח שמדבר שותפות במשימה שגדולה מאיתנו וזכות אישית לקחת בה חלק".

המשגנו את המסוגלות המקצועית של יניב בעזרת תשעה מאפיינים שתואמים את התיאוריה על טיפוס מנהיגים שדואגים לאחר (נודינגס, 2008). יחסי דאגה רווחים בקשר בין הורה לילד ובין מטפל למטופל וגם במערכות יחסים בתחום החינוך. בהתבסס על פרידמן ואופלטקה (2021) הדיון המסכם מתייחס למסוגלות מקצועית שמשלבת בין שני טיפוסים הדאגה לאחר: טיפוס ערכי-חברתי וטיפוס פדגוגי-פונקציונאלי. בבחירתו להיות ערכי וגם פדגוגי, הצליח יניב לצמצם את המתח המובנה שבין דאגתו לכל פרט, לצד דאגתו למימוש מטרות הפנימיות כמוסד חינוכי-חברתי. בוש וגלבר (Bush & Glover, 2003) טענו שישנן תפיסות "צרות" ו"רחבות" של מנהיגות פדגוגית. התפיסה הצרה מתייחסת אך ורק למה שמתרחש בכיתה. התפיסה הרחבה מביאה בחשבון גם משתנים נסיבתיים, כגון תרבות הארגון והשפעתה על התנהגות הצוות החינוכי ומשם השפעתה על הלמידה וההוראה. כזו הייתה משנתו החינוכית של יניב, שראה את התפיסה הרחבה וחיבר את החניכים ואת הצוות החינוכי למרחב הפיזי והקהילתי של עין גדי.

נודינגס (2008) הבחינה בין אכפתיות בין-אישית לזו המבוססת על המידה הטובה. בראשונה, הצרכים ותחומי העניין המפורשים של תלמידיהם מנחים את הצוות החינוכי, ואילו בשנייה - אנשי הצוות החינוכי נסמכים יותר על אמונותיהם ועל האידיאלים החינוכיים שלהם. חקר מקרה זה מלמד שהמסוגלות המקצועית של יניב כמנהל פנימייה חינוכית שזורה בדיאלוג מתמיד בין "אני מאמין חינוכי" לבין תפקידו החינוכי, כדברי אחת המשתתפות: "יניב היה מוכן לעבוד קשה מאוד בשביל יצירת מרחב עבודה בונה שבו הוא רואה את האנשים עד הסוף, הוא היה מנהל קרוב למדריכים, ובעיקר נהנה מההדרכה איתם את הילדים, כשדיברנו עם יניב ידעתי שהוא מדבר את הקבוצה שלי בפנימייה במאה אחוז היכרות".

בספרות המתארת את ה"דאגה לאחר" מבחינים בין שלושה סוגים של פרקטיקות שנמצאו גם בחקר מקרה זה: **פרקטיקות פסיכולוגיות** שמתבטאות באכפתיות וביחסים אישיים שחורגים ממסגרת מקצועית, כפי שתיאר זאת אחד המשתתפים: "יניב היה בשבילי גם מורה-דרך וגם חבר. אני לא מרגיש שאני מצליח להביע את זה, אבל הוא דמות מאוד חשובה בחיים שלי". **פרקטיקות ארגוניות** שמספקות אקלים ארגוני שמחזק תחושת רווחה אישית ויחסי עמיתים. אחת המשתתפות אמרה: "היה לו חשוב שיהיו לנו זמנים מגבשים כצוות כי זה מחזק בעיניו". **פרקטיקות ניהוליות** שמתבטאות בהכרת הערך המקצועי של הצוות החינוכי, הגנה והעצמת הצוות (Van der Vyver et al., 2014). ביטוי לכך נמצא גם במנהיגות של יניב ובמחויבות שלו לפיתוח הצוות, שכן "הוא התייחס לצוות כאל עוד קבוצה בפנימייה. מעבר לניהול העובדים שהיה עליו לעשות, הוא רצה שיעברו תהליך בעצמם".

לסיום,

מאירוף הגדיר את הדאגה לאחר כיעד אנושי וטען שלדאוג לאחר, במובן המשמעותי ביותר, פירושו לסייע לגדילתו ולמימושו העצמי (Mayeroff, 1971). דאגה זו, לגדילתו של הפרט, בלטה בשלושת רכיבי המסוגלות המקצועית: במשנתו החינוכית, בתפיסתו את מערכת היחסים הבין-אישיים בפנימייה ובמסוגלותו לספק תוצאות שיביאו למעשה לגדילתו ולמימושו העצמי של כל חניכה וחניך, של כל אחת ואחד בצוות החינוכי וגם של יניב עצמו. יהי זכרו ברוך.

מקורות:

גרופר, ע' (1999). הדגם הרצוי למחנך פנימייה בישראל. **מכגש לעבודה חינוכית סוציאלית**, 13-12, 17-11.

כהנא, ר' (2007). **נעורים והקוד הבלתי פורמלי – תנועות נוער במאה העשרים ומקורות הנעורים הפוסט מודרניים**. מוסד ביאליק.

נודינגס, נ' (2008). דאגה אכפתית בחינוך: הלכה ומעשה, **הד החינוך**, 58-66.

נחליאלי, נ' (2019). הכרונולוגיה של הבלגן: מורכבות ארגונית במועדון הכדורגל הפועל תל אביב. **סוגיות חברתיות בישראל**, 28, 143-173.

סלע־שייביץ, ר' (2015). תפיסת המסוגלות העצמית ותחושת הסיפוק המקצועי בקרב עובדי קידום נוער. בתוך: ע' גרופר וש' רומי (עורכים), **ילדים ומתבגרים במצבי סיכון בישראל: כרך ב: קולם של בני הנוער וסוגיות מעולמם של עובדים בשדה החינוכי** (עמ' 435-415). מופ"ת.

פרידמן, ח' ואופלטקה, י' (2021). טיפוסים "מנהיגים דואגים לאחר" (caring leaders) בקרב מנהלים בבתי ספר יסודיים ממלכתיים. **דפים**, 73, 113-142.

שניידר, א' ויצחק־מונסונט, ע' (2021). אוריינות רגשית כנדבך בניהול החינוכי טיפולי. בתוך: ע' גרופר, א' שניידר ומ' גילת (עורכים): **חינוך חוץ־ביתי ופנימייתי, אסופת מאמרים המבוססת על הרצאות מהקונגרס העולמי לחינוך של ארגון FICE** (עמ' 297-320). איגוד הפנימיות החינוכיות והטיפוליות בישראל.

- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. Freeman.
- Bush, T. & Glover, D. (2003). School leadership: Concepts and evidence. National College for School Leadership.
- Mayeroff, M. (1971). *On caring* (Vol. 43). Harper & Row.
- Romi, S. & Leyser, Y. (2006). Exploring inclusion pre-service training needs: A study of variables associated with attitudes and self-efficacy beliefs, *European Journal of Special Needs Education*, 21(1), 85-105.
- Van der Vyver, C. P., Van der Westhuizen, P. C., & Meyer, L. W. (2014). Caring school leadership: A South African study. *Educational Management Administration & Leadership*, 42(1), 61-74.

תוכנית "חופים" (חינוך וטיפול פנימייתיים) – בית אקדמי לצוותי פנימיות

ד"ר עמית מוזיקנט

שרה פלג

ראשות תוכנית "חופים".

אורנים המכללה האקדמית לחינוך והוראה.

הקדמה

מאמר זה מציג את תוכנית חופים (חינוך וטיפול פנימייתיים). זאת תוכנית ייעודית לצוותי פנימיות ללימודי תואר ראשון בחינוך, הנלמדת בחוג לחינוך חברתי-קהילתי במכללת אורנים. התוכנית נהגתה, קרמה עור וגידים ויצאה לדרך לאחר הקמת ועדת היגוי ארצית הכוללת שותפים רבים: הפורום הציבורי – כפרי הנוער והפנימיות, כפר הילדים והנוער אהבה, עמותת פנימיות הרווחה בשיתוף מפעל הפיס, משרד הרווחה ומשרד החינוך. במאמר קצר זה נסקור את מאפייניה המרכזיים של התוכנית.

מבוא

פרופ' עמנואל גרופר ז"ל פעל במשך שנים רבות למען קידום מעמדם המקצועי של מדריכות ומדריכי פנימייה. לטענתו, אחד החסמים המרכזיים בתהליכי ההתמקצעות של מדריכי פנימיות הוא מחסור בתוכניות הכשרה אקדמיות, שיספקו להם מענה כוללני ורחב. במהלך השנים גופים שונים סיפקו מענה למדריכי פנימיות, הן בדמותם של קורסי אוריינטציה והכשרות עובדים והן בדמותן של תוכניות אקדמיות מגוונות. לדוגמה, תוכניות לימודים שהעניקו תעודת עובד חינוך בחוגים לחינוך חברתי-קהילתי במכללות אקדמיות לחינוך (מכללת אורנים, מכללת ברל, מכללת קיי). פרופ' גרופר הצביע על כך שתוכניות אלה מהוות תשתית מצוינת להכשרה אקדמית למדריכי פנימיות, אך ציין שבמקרים רבים נדרשה הרחבה והתאמה ייחודית לקהל היעד. יש צורך בתמיכה תקציבית וראייה כוללת של קובעי המדיניות במשרדים הממשלתיים

הרלוונטיים בכדי להפוך תוכניות אלה למסד הכשרתי בפריסה ארצית, בשונה מתוכניות הכשרה מקומיות (גרופר, 2017; גרופר, 2022).

מתוך מציאות מאתגרת זו קמה תוכנית חופים (חינוך וטיפול פנימייתים) - תוכנית ללימודי תואר ראשון בחינוך, ייעודית לצוותי פנימיות, הנלמדת בחוג לחינוך חברתי-קהילתי במכללת אורנים. התוכנית נהגתה, קרמה עור וגידים ויצאה לדרך לאחר הקמת ועדת היגוי ארצית. ראשיתה של התוכנית בימי מלחמה. במהלך שנת הלימודים תשפ"ד, בין אזעקות לטילים, נראה היה שיש שעת רצון והזדמנות להקמת התוכנית. הוחלט על תוכנית בה ילמדו אך ורק צוותי פנימיות - עבודה בפנימייה היא תנאי קבלה לתוכנית. תכני הלימודים נקבעו ביחד עם ועדת ההיגוי בהתאם לצרכי השטח. ימי הלימוד והשעות נקבעו לפי לוחות הזמנים בפנימיות. ועדת ההיגוי, בהובלת הפורום הציבורי, כפר הילדים והנוער אהבה ועמותת פנימיות הרווחה, עמלה להשיג שיתופי פעולה עם משרד הרווחה, משרד החינוך ומפעל הפיס, לשם השגת מימון למלגות לימודים לסטודנטים. מפעל הפיס ומשרדי הממשלה נרתמו והתוכנית יצאה לדרך עם תחילת שנת הלימודים תשפ"ה.

המחזור הראשון בתוכנית מונה 25 סטודנטיות וסטודנטים בטווח גילים שנע מגיל 21 עד 45, מאשקלון ועד כפר יאסיף. 17 מהם מגיעים מפנימיות רווחה, 2 ממרכז חירום ו-6 מפנימיות חינוכיות. קבוצת הלומדים היא קבוצה הטרוגנית הכוללת: אימהות בית, מדריכים ורכזים. רובם בעלי ותק עשיר בעולם הפנימיות, שזוהי להם הזדמנות ראשונה ללמוד לימודים אקדמיים שמותאמים לעבודתם האינטנסיבית, הן מבחינת מבנה הלימודים, הן מבחינת התכנים והן מבחינת מעטפת אישית תומכת.

המסגרת הרעיונית ויישומה

התוכנית מתבססת על שלושה עוגנים רעיוניים:

1. **בית לנפש** - התוכנית מהווה מרחב בטוח להתפתחות ולצמיחה בעולם האקדמי.
2. **שפה חינוכית-טיפולית** - התוכנית נלמדת בשפה חינוכית-טיפולית ומלמדת אותה.
3. **השפעה** - התוכנית מקדמת תהליכי התמקצעות אישיים ופועלת ליצירת שינוי במעמד המקצועי-ציבורי של צוותי פנימיות ברמת השטח וברמה הארצית.

לתפיסתנו, מושגים אלה הם מושגים מרכזיים בעבודה חינוכית טיפולית עם ילדים ובני נוער במצבי סיכון ככלל והם באים לידי ביטוי מעשי, יום-יומי, בעבודתם של צוותי פנימיות בפרט. צוותי פנימיות עסוקים מבוקר ועד לילה ביצירת מרחבים ביתיים עבור ילדים ובני נוער שיצאו או הוצאו מבתיהם. הם מדברים ו"עושים" חינוך-טיפול גם אם לפעמים הדבר נדמה להם כ"אינטואיציה אישית". צוותי פנימיות פועלים, מייחלים ונאבקים למען תהליכי צמיחה והתפתחות של חניכיהם

וחניכותיהם מתוך כוונה להשפיע לטובה על מצבם במעגלי השפעה מגוונים. הם עושים זאת גם כשאין תקציב, כשאין מספיק שעות ביממה לשם כך וגם כאשר להם עצמם "נגמר הכוח". המושגים המתוארים באים לידי ביטוי הן בתכנים הנלמדים בתוכנית והן בדרכי פעולתה. זאת, מתוך שאיפה להנכיח תהליכים מקבילים המייצרים חפיפה בין המתרחש בלמידה במכללה לבין המתרחש בפנימייה.

בית לנפש:

תוכנית חופים מהווה בית אקדמי לצוותי פנימיות. רבות נכתב על הצורך האנושי בתחושת "בית בעולם", תחושה של שייכות וקיימות. צורך במוקד פנימי או חיצוני הנחוה כבית - כמרחב המאפשר התפתחות ופעולה בטוחה בעולם ובו בזמן גם אפשרות לסגת פנימה אל מרחב בו הנפש יכולה למצוא מרגוע (מטרי, 2005). פיזנטה (2002), מתאר מסע פנימי וחיצוני שעוברים ילדים ובני נוער המגיעים לפנימייה בחפשם תחושה וחוויה של בית. הוא מראה כיצד באמצעות מערכות יחסים מיטיבות עם הצוות ובאמצעות עבודה טיפולית יכול להיווצר בתוכם מרחב פוטנציאלי, שהופך לחוויה פנימית של בית. חוויה זו פותחת פתח לאפשרות "להרגיש בבית" גם בפנימייה.

תוכנית חופים שואפת ליצור חווית בית אקדמי מיטיב עבור הלומדים בה. מרגע ההרשמה נוצר קשר אישי עם הסטודנטיות והסטודנטים ונבנית מעטפת של ליווי אישי וקבוצתי. מתקיימות שיחות אישיות, סדנה קבוצתית קבועה, חדר תוכנית, פינת קפה קבועה בהפסקות, טקסים ייחודיים לתוכנית (כגון: אירוע פתיחת שנה, סיום סמסטר, כנס אקדמי, אירוע סיום שנה). כל אלה מייצרים מערכות יחסים תומכות בין הסטודנטים לבין עצמם ועם רכזות התוכנית. נוצרת תחושת שייכות, היכרות ושליטה – מאפיינים של מרחב ביתי מיטיב. במהלך שנה א' נלמד קורס עיוני העוסק במושג ה"בית" ובהמשכו הסטודנטיות והסטודנטים בונים כנס אקדמי העוסק באופנים המגוונים בהם מושג הבית בא לידי ביטוי במרחב הפנימייתי. כך, מתאפשרת התבוננות מורכבת על תהליכים הקשורים במושג זה המתרחשים בלימודים ובפנימייה.

שפה חינוכית-טיפולית:

תפיסה חינוכית-טיפולית היא ליבת תוכנית חופים. זוהי תפיסה המניחה שנדרש חיבור בין חינוך לטיפול בכדי לקדם צמיחה והתפתחות של ילדים ובני נוער שחוו מצבי סיכון וחסמים בחייהם. זוהי תפיסה לפיה יש לייחד מקום להבנת נפשם ועולמם הפנימי בתהליכים החינוכיים (מויאל, 2018; הרץ, 2018) ולכונן עמם דיאלוג חינוכי, שתכליתו יצירת מרחב של צמיחה והתפתחות (מור ומנדלסון, 2006). המשמעות המיוחסת בתוכנית למושג "טיפול" היא משמעות רחבה של דאגה ואכפתיות לאחר (caring) כאתיקה של דאגה (גילגן, 1995; נודינגס, 2008). כלומר, טיפול הוא מכלול פעולות שתכליתן התבוננות מסייעת לאחר בהתייחס למצבו האישי, מיקומו החברתי ועוד. בהתאם לכך, מונחי יסוד בשפה החינוכית-טיפולית שלנו הם: התבוננות רב-ממדית בילדים

ובני נוער, הבנת מושג הסיכון כטווח וכמערכת יחסי גומלין של גורמים המייצרים אותו, הדגשת כוחות וצמיחה, קשר אישי מסייע, מבוגר משמעותי ושילוב כלים מעולם הטיפול במרחבים חינוכיים.

השפה החינוכית-טיפולית נלמדת בתוכנית במגוון קורסים עיוניים וקורסים התנסותיים. היא באה לידי ביטוי גם בדרכי הפעולה של התוכנית. ישנו מגוון קורסים המלמדים על סיכון בחיי ילדים ובני נוער מתוך נקודת המבט שהוזכרה (לדוגמה: קורסים על פגיעות מינית, עוני והתמכרויות), קורסים נוספים מתמקדים בחיבור בין מושגים וכלים מעולם הטיפול לבין העשייה החינוכית, בייחוד במרחב הפנימייתי: קורס התמודדות עם מצבי לחץ וקורס העוסק בפנימייה כמרחב פוטנציאלי. ההתנסות המעשית, המתקיימת בפנימיות, מתמקדת ביישום של תהליכי התערבות פרטניים וקבוצתיים כגון: יישוג, קשירת קשר אישי מסייע עם חניכים, זיהוי כוחות והבאתם לידי ביטוי.

השפה החינוכית-טיפולית מלווה את התוכנית כמודלינג לעבודה. הרכבנו סגל מרצות ומרצים שהשפה החינוכית-טיפולית היא חלק מזהותם המקצועית. הם רואים עצמם כ"מרצים משמעותיים" ויכולים להתבונן בסטודנטים בצורה רב-ממדית ולקשור עמם מערכת יחסים אישית-אנושית המתמקדת ביכולות ובכוחות.

השפעה:

תוכנית חופים שואפת להשפיע על תהליכי ההתמקצעות של צוותי פנימיות במעגלי השפעה במרחבים אישיים, פנימייתיים וברמה הארצית. במעגל האישי והפנימייתי, התוכנית מבקשת להנכיח ולהעניק מקום ראוי לידע הרב שיש ללומדות וללומדים בתוכנית. ידע מן החיים וידע מקצועי, שלא תמיד ניתן לו המקום הראוי. אנו פועלות יחד איתם להנכיח ידע זה בתוכנית, כחלק מתהליך רחב ועמוק של השפעה על קידום מעמדם המקצועי. בהתאם לכך, הלמידה בתוכנית מתבססת על סוגי ידע מגוונים: ידע אקדמי, ידע מקצועי/פרקטי, ידע מן החיים וידע רפלקטיבי (קרומרנבו, 2022). הגיוון מעמיק את הלמידה ונותן תוקף לידע החיים, לידע הרפלקטיבי ולידע המקצועי שמביאים איתם צוותי הפנימיות. לדוגמה: עבודות סמינריות בתוכנית יעסקו בעשייה המתרחשת בפנימיות ויפורסמו בפורמט אקדמי. כנס אקדמי מוקם על ידי הלומדים בתוכנית, תוך יישום עקרונות של מיזוג ידע (שמר, 2021).

ברמה הארצית, משאבים מוקצים ליצירת קשר מתמשך עם הפנימיות ועם שותפים העוסקים בקידום מעמדם של צוותי הפנימיות בישראל. פעלנו בשיתוף עם ועדת היגוי החל מרגעי התכנון הראשוני של התוכנית. במסגרת ועדת ההגוי, שכללה נציגים שונים מעולם הפנימיות, זוהו צרכים מרכזיים שעלו מהשטח ובהתאם להם הוחלט על מבנה התוכנית. כאמור, שעת תחילת הלימודים והתכנים נקבעו בהתאם לצרכי הפנימיות. בנוסף, שולבו מרצים מעולם הפנימיות הן כמרצים ראשיים בקורסים והן כאורחים. קורס שנתי יוחד לסיוור שטח ולמידת שטח בפנימיות. לקראת סיום סמסטר א', בעקבות פעילות התוכנית, הוקמה ועדת היגוי ארצית לקידום אקדמיזציה של

מדריכי פנימיות בפריסה ארצית. אנחנו מקוות שתוכנית חופים תמשיך להשפיע ולקדם תהליכים ארציים אלה.

סיכום

תוכנית חופים נמצאת בימים אלה, לראשונה בחייה האקדמיים, בתחילתו של סמסטר ב'. עד כה היא התאפיינה בחדוות יצירה ובהתרגשות שמעוררת התגשמות של חלומות. מרגש לראות סטודנטיות וסטודנטים שלא חשבו שילמדו באקדמיה, או שחשבו שילמדו, אך העבודה בפנימייה מנעה זאת מהם, עושים זאת. מרגש ללמוד מהידע העצום שהם מביאים אתם, לנהל אתם שיח ודיאלוג. מרגש להיות חלק משינוי. האתגרים רבים, כמובן. לימודים אקדמיים בימות מלחמה במכללה הממוקמת בצפון ישראל, הם אתגר. גיוס סטודנטים לתוכנית הוא אתגר מתמשך ואתגרי תקצוב מתעוררים השכם והערב. יחד עם זאת, אנו מאמינות ומקוות שהתוכנית תמשיך לצמוח, להתפתח ולהרבות טוב בעולם הפנימייתי ובכלל.

מקורות:

גיליגן, ק. (1995). **בקול שונה : התיאוריה הפסיכולוגית והתפתחות האישה**. תל אביב: ספרית פועלים.

גרופר, ע. (2017). **מסמך עמדה בנושא הכשרת כוח אדם במערכת החינוך הפנימייתי בישראל** מוגש לכורום הציבורי - כפרי הנוער והפנימיות בישראל.

גרופר, ע. (2022). **הכשרת כוח אדם במערכת החינוך הפנימייתי בישראל, "אפשר" לעובד החינוכי הסוציאלי, 31, 4-6**.

הרץ, ג. (2018). **חינוך-טיפול בקידום נוער: תפיסה, הלכה ומעשה**. משרד החינוך – אגף א' לחינוך ילדים ונוער בסיכון המחלקה לקידום נוער-היל"ה, ספרי ניב הוצאה לאור.

מויאל, ח. (2018). **פדגוגיה טיכולית - השכלה מעוררת תקווה לבני נוער במצבי סיכון**. הוצאה לאור : גף פרסומים, משרד החינוך.

מור, פ. ומנדלסון, י. (2006). **לדבר עם מתבגרים בסיכון: התפיסה החינוכית הפסיכו-חברתית**.

אשלים, העמותה לפיתוח ולתכנון שירותים לילדים ובני נוער בסיכון ומשפחותיהם, ג'וינט ישראל, הוצאה לאור: טוביה מנדלסון, אשל.

מטרי, י. (2005). **בית לנפש החיפוש אחר העצמי האמיתי והמרחב הנפשי**. מודן הוצאה לאור.

נודינגס, נ. (2008) דאגה אכפתית בחינוך: הלכה ומעשה, **הד החינוך**, 82(6), 58-66.

פיזנטה, ז'. (2002). **עבודה טיפולית בפנימייה: בניית הבית הפנימי של הילד**. מתוך אוסף הרצאות מהכנס הארצי לעובדים סוציאליים בפנימיות ילדים ונוער.

קרומר־נבו, מ. (2022). **עבודה סוציאלית מודעת־עוני: ספר הכשרה**. משרד הרווחה והביטחון החברתי ג'וינט־אשל.

שמר, א. (2021). ממזגים ידע בהכשרת עובדים סוציאליים: הסיפור הסמוי של המפגש בין ידע מקצועי, ידע מהחיים וידע אקדמי. **מידעו"ס**, 95, 56-59.

שער שלישי:

יוזמות חינוכיות, התערבויות והעצמת חניכים

מנהיגות חינוכית פורצת דרך בישראל

ד"ר מלקמו יעקב

מפקח פנימיות וממונה על קידום נוער יוצאי אתיופיה
המינהל לחינוך התיישבותי ועליית הנוער

פתיחה:

פרופ' עמנואל גרופר היה דמות מופת בחינוך הישראלי בכלל, והשפעתו בולטת בפרט בחינוך הפנימייתי. כאיש חזון, הוא התמודד עם אתגרים חברתיים, תרבותיים וכלכליים ושינה את פניה של מערכת החינוך הפנימייתי בישראל.

הוא הקדיש את חייו לשיפור החינוך הפנימייתי, להכשרת אנשי חינוך למנהיגות מעשית, לסיוע בקליטת עולים, תוך שימת דגש מיוחד על חניכים ומדריכים מקהילת יוצאי האתיופיה ולקידום רב־תרבותיות. מורשתו ניכרת בלבבותיהם של אלפי תלמידים, מחנכים ומשפחות, שזכו להכוונה ולתמיכה בזכות עקרונותיו ופעולותיו.

הנה כמה מתחומי פעילותו המבורכת:

שיפור החינוך בפנימיות. פרופ' גרופר שינה את פני החינוך הפנימייתי בישראל. הוא שיפר את תנאי המחיה בפנימיות, יצר תוכניות חינוכיות חדשניות ושם דגש על פיתוח ליווי אישי לתלמידים. הוא האמין שפנימייה אינה רק מקום מגורים – היא קהילה תומכת שמעצבת עתיד.

העצמה ופיתוח של אנשי חינוך בפנימיות. פרופ' גרופר הבין שמדריכי הפנימיות הם עמוד השדרה של החינוך הפנימייתי, ולכן פיתח תוכניות הכשרה חדשניות שנועדו לא רק להקנות כלים פדגוגיים, אלא גם לעודד מנהיגות חינוכית. הוא ראה במדריכי הפנימיות מנהיגים קהילתיים והאמין בכוחם לשנות חיים. אנשי חינוך שעברו הכשרה בהובלתו מספרים על ההשפעה המעמיקה שהייתה לו על דרכם המקצועית. תוכניותיו כללו סדנאות לשיפור כישורי תקשורת, תרגול עבודה עם אוכלוסיות מגוונות ופיתוח חשיבה יצירתית לפתרון בעיות חינוכיות מורכבות. אחד המדריכים סיפר: "גרופר לימד אותי לא רק להדריך, אלא להוביל".

פעילות בין־לאומית. בתפקידו כנשיא ארגון FICE פרופ' עמנואל גרופר הביא את רעיונותיו לשדה הבין לאומי והרחיב את השפעתו מעבר לגבולות ישראל. הוא שיתף מדינות אחרות בידע ובניסיון הישראליים, קידם פתרונות גלובליים לילדים ולנוער בסיכון וחיצק את מעמדה של ישראל כמודל לחינוך פנימייתי. מדינות רבות אימצו את המודלים החדשניים שיצר, ובכך הפך את ישראל למובילה בחינוך הפנימייתי. פעילותו ב־FICE יצרה רשת קשרים עולמית, שהעניקה הזדמנויות חינוכיות לאלפי ילדים במדינות מתפתחות.

תחומי פעילות מרכזיים נושקים בין פרופ' עמנואל גרופר לבניו.

חזון לחינוך רב־תרבותי.

פרופ' גרופר הבין שהעושר והמגוון התרבותי של ישראל הוא כוח ולא מכשול, שהרב־תרבותיות היא הזדמנות ליצירת חברה מתוקנת, עשירה ומגוונת. הוא פעל להטמעת ערכים של כבוד, סובלנות ושוויון במערכת החינוך ושילב בתוכניותיו היכרות מעמיקה עם התרבויות בארצנו. הוא היה חלוץ בפיתוח מסגרות ומודלים שמקדמים חיבור בין תלמידים מרקעים שונים, תוך שמירה על זהותם האישית. דוגמאות לכך הן תוכניות חינוך מותאמות וערבי תרבות משותפים לעולים ולילידי הארץ. לדבריו: **"חינוך רב תרבותי אינו מותרות – הוא הכרח בעולם שבו שונות היא חלק בלתי נפרד מהחיים"**.

תרומתו של פרופ' גרופר לקליטת העלייה הייתה מרכזית. הוא פעל להקים מסגרות חינוכיות שתומכות בעולים מאתיופיה ומברית המועצות, למשל על ידי שילוב מורים עולים מאותן ארצות ואותן תרבויות והקפדה על שימור המסורת התרבותית של התלמידים. הוא גם הדגיש את החשיבות של עבודה עם הקהילה – הורים, מורים ותלמידים – להשגת הצלחה משותפת. בזכות פועלו הצליחו עולים רבים להשתלב בחברה הישראלית, בלי לוותר על זהותם התרבותית.

תרומתו הייחודית של פרופ' עמנואל גרופר לקהילת יוצאי אתיופיה.

הוא ראה באתגרי העלייה מאתיופיה משימה חינוכית ולאומית, ולכן יזם וסייע בתחומים מגוונים. הוא עזר לי לפתח תוכניות חינוכיות ייחודיות לתלמידים יוצאי אתיופיה, בהדגשת השמירה על מורשתם התרבותית והדתית; הוא הבין שהצלחה חינוכית מתחילה בשיתוף פעולה עם ההורים והקהילה, ולכן תמך ביוזמה להעצמת הורים באמצעות סדנאות להורים וקיום שיח משותף; בשאיפה להעצים את קהילת יוצאי אתיופיה הוא עודד שילוב של אנשי הקהילה במערכת החינוך הפנימייתי בתפקידי הוראה, ייעוץ והדרכה. התלמידים ראו בעובדים אלה מודלים לחיקוי, והצלחת אנשי הקהילה תרמה לחיזוק תחושת השייכות והשותפות שלהם; גרופר ראה בהשכלה הגבוהה מפתח להצלחה ולהשתלבות בחברה, ולכן יצר קשרים עם מוסדות אקדמיים ופעל לשלב סטודנטים יוצאי אתיופיה באקדמיה. במסגרת זו קידם תוכניות ליווי אישיות וקהילתיות לסטודנטים במטרה להקל עליהם את המעבר לאקדמיה ולתמוך בהם במהלך הלימודים. גרופר ליווה את תוכנית 'ילדי החלום', יוזמה ייחודית שבמסגרתה מתבגרים יוצאי אתיופיה, תלמידי

פנימיות, יצאו למסעות הסברה בארצות הברית בשיתוף עם "הליגה נגד השמצה". מסעות אלה, שבהם הציגו התלמידים את סיפורם המיוחד לעולם, תרמו לשינוי תפיסות סטריאוטיפיות כלפי הקהילה בישראל ובתפוצות והעצימו את תחושת הגאווה של בני הנוער בקהילתם.

פעולותיו של פרופ' גרופר יצרו שינוי עמוק בקרב קהילת יוצאי אתיופיה. בזכות המנהיגות החינוכית הייחודית שלו, הצליחו רבים מבני הקהילה לשמר את מורשתם התרבותית ולהשתלב באופן מיטבי בחברה הישראלית.

הקשר האישי שלי עם עמנואל.

לי אישית היה גרופר לא רק מורה דרך בתחום המקצועי אלא מעין מנטור אישי. הוא דחף אותי לפתח תוכניות רבות תרבותיות לתלמידים יוצאי אתיופיה, חיזק אותי בזמנים של קושי וחיבר אותי לרשתות מקצועיות שתומכות הייתה מכרעת להצלחתי. בזכות תמיכתו הצלחתי ליישם תוכניות חינוכיות שהשפיעו על מאות תלמידים. הוא תמיד הדגיש: **"אל תשכח, אתה לא רק מייצר תוכניות – אתה יוצר עתיד לתלמידים שלא תמיד יש להם קול להשמיע את עצמם."** אני אסיר תודה לגרופר לא רק על תמיכתו בתוכניותי, אלא גם על כך שנטע בי ביטחון לפעול מול אתגרים. פעם אמר לי: **"אל תחשוש לחלום בגדול – חינוך הוא הכלי שלנו לשנות את העולם."**

פרופ' עמנואל גרופר כאדם – האנושיות של פרופ' עמנואל גרופר.

עמנואל היה מורה, מנהיג וחבר אמיתי, שהשאיר חותם אישי ורגשי על כל מי שפגש בו. הוא היה ידוע כמי שתמיד זמין להקשיב, לעודד ולעזור. סטודנט מתחיל במכללה שגרופר לימד בה מספר שבשלב מסוים הוא איבד את האמונה ביכולתו להצליח. כששמע זאת גרופר הוא הקדיש לו שעות רבות של ייעוץ והכוונה, עד ששכנע אותו להמשיך בלימודיו. כיום אותו סטודנט הוא מנהל פנימייה מצליח. סיפורים כאלו משקפים את אופיו האנושי יוצא הדופן של גרופר.

לסיכום

עמנואל גרופר אינו רק שם המזוהה עם הישגים חינוכיים יוצאי דופן, אלא דמות מופת שממשיכה להאיר את דרכה של מערכת החינוך. חזונו ומנהיגותו הותירו חותם עמוק, במיוחד בתחום החינוך הפנימייתי בישראל ובעולם, והם ממשיכים להיות מקור השראה לדורות של אנשי חינוך ותלמידים. מורשתו של גרופר מזכירה לנו שחינוך אמיתי אינו מסתכם רק בהקניית ידע, אלא ביצירת הזדמנויות, חיבור בין תרבויות ושינוי חיים. ובמילותיו: **"פנימיות לא רק מחנכות – הן משנות חיים. ואנחנו, אנשי החינוך, מחויבים להפוך כל שינוי לכזה שמביא תקווה."**

דמותו ופועלו הם תזכורת מתמדת לחשיבות השליחות החינוכית. מורשתו ממשיכה ללוות אותי ואת כל מי שהכיר אותו, ואני מקווה שהיא תמשיך לשמש מגדלור לדורות הבאים. השפעתו תישאר עמוק בלבבותינו ובמערכת החינוך עוד שנים רבות.

נתיבי שותפות ופיתוח מנהיגות בקרב חניכי פנימיות – סיפור מסע בהמשכים

אילנית שושן

מנהלת תוכנית שותפות ומנהיגות בקרב חניכים
פיתוח והדרכה בתחום החינוך בעמותת "ילדים בסיכון".

תחנה 1 – קריאת כיוון

הם חיכו לנו בחדר האוכל של פנימיית עלומים. חניכות וחניכים בכיתה י"ב סיפרו על חייהם בפנימייה. ואנחנו, חבורת סטודנטים של פרופ' גרופר, הקשבנו בהתרגשות ולא נזהרנו בשאלות. בהנחייתו הגעתי לראשונה בחיי לפנימייה ולא ידעתי עד כמה המכש הזה יעצב את תפיסתי החינוכית. אחריו הם לא היו יותר "נוער בסיכון" בתוך דפי מאמרים או ספרים, אלא בני נוער עם חלומות, חששות ורצון להשפיע, גם אם לא תמיד ניתנה להם ההזדמנות לכך. עמנואל גרופר סלל עבורנו את הדרך להבנה שהחינוך הבלתי פורמלי חיוני לנוער בהשמה חוץ ביתית. ההבנה הזו השפיעה לימים על עיצובה של תוכנית שותפות ומנהיגות חניכים – יוזמה פורצת דרך, שמבקשת לתת לחניכי הפנימיות קול, מרחב השתתפות והזדמנות אמיתית לעיצוב חייהם.

הזכות להשתתפות – אמנת זכויות הילד סעיף 12 א'

דו"ח וועדת רוטלוי (2003) מתאר את חשיבותה של הזכות להשתתפות כדי לטכח מיומנויות עתיד. יישומה מחזק את האוטונומיה והאינדיבידואליות של הילד, מעניק לו חוויות למידה, תחושת השפעה על חייו והזדמנות לתרגל קבלת החלטות. שלילת זכות זו עלולה להפוך ילדים לתלותיים ולפגוע בהתפתחות אחריותם האישית.

הדו"ח מבחין בין שתי רמות יישום: זכות ההשתתפות של הילד המסוים, היחיד, וזכות ההשתתפות של ילדים כקבוצה. הוא מדגיש שמועצות התלמידים הן "גוף בעל חשיבות בקידום זכותם של תלמידים להשתתפות במוסד החינוכי ובייצוגם"

הצורך לטפח מיומנויות עתיד, לצד הזכות החוקית להשתתפות, היוו את הזרז הראשוני לפיתוח התוכנית, כמיזם משותף של משרד הרווחה והביטחון החברתי ועמותת "ילדים בסיכוי".

תחנה 2 – מתווה הדרך

פיתוח התוכנית מבוסס על שילוב בין שני מודלים מרכזיים:

תיאוריית "נתיבי השותפות" של הארי שייר מניחה את הבסיס התיאורטי לשיתוף חניכי הפנימיות ומציעה חמישה נתיבי שותפות הנעים בין שיתוף חלקי לשותפות מלאה, תוך בחינת שלושה רכיבים מרכזיים:

נכונות - עמדות המבוגרים כלפי שיתוף

הזדמנויות - התנאים והאפשרויות לשיתוף

נהלים - עד כמה השיתוף מעוגן במדיניות המשרד והפנימייה (Sheir, 2001).

תורת המשמעות של ד"ר שמעון אזולאי סוללת את הדרך להעצמת החניכים וטיפול מנהיגים צעירים בעלי תודעת מנהיגות ומניחה את התשתית המעשית לפיתוחן של "קהילות משמעות" עבור חברי הנהגות החניכים, הכוללות חמישה רכיבים: נראות, רצון (תמונת עתיד), הדדיות, שייכות (זיקה) ואתוס. (אזולאי, 2024)

כמו כן, שיתוף הידע עם **מנהל חברה ונוער** במשרד החינוך הובילו לפיתוח מודל מועצות ששואב ממאפייני החינוך הבלתי פורמלי ומטמיע אותם בתוך פנימיות הרווחה. כך ניתנה לילדים החיים בתוך ארגון פורמלי הזכות לפעול בדרך התנדבותית, בפעילות רב ממדית, מגוונת, שמאפשרת למכלול של מיומנויות לבוא לידי ביטוי (כהנא, 2007)

פורום הפיתוח של התוכנית מורכב מאנשי פנימיות, רכזים ומנחי מועצות מכל המגזרים, מטה משרד הרווחה וצוות תחום החינוך בעמותת "ילדים בסיכוי". הפורום אמון על ניווט שלבי ההתפתחות של התוכנית, לצד מיקוד התוכן והתמודדות עם האתגרים בדרך. מרבית מכשירי הפיתוח מתקיימים בהנחייתו של ד"ר שמעון אזולאי שגם מלווה את התוכנית בהנחיה וייעוץ חינוכי.

התוכנית פועלת בתוך מתח הזהויות בחברה הישראלית מתוך הבנה שהצרכים עליהם היא מבקשת לתת מענה הם חוצי מגזרים ומגדרים. בפורום הפיתוח ניתן מקום חשוב להתאמות תרבותיות לצד הקפדה על שייכות של כלל המשתתפים לסיפור משותף.

וועדת היגוי מטעם עמותת "ילדים בסיכוי" בראשותו של פרופ' תהילה רכאלי מהמחלקה לעבודה סוציאלית באוניברסיטת בן גוריון והגברת פנינה פקר מהוועד המנהל של העמותה

מלווה את התוכנית בתכנון ופיתוח המטרות, ייעוץ והרחבת המקורות האקדמיים והתמודדות עם אתגרי ההפעלה.

תחנה 3 – על הכביש המהיר... בין שותפות למנהיגות

התוכנית מתפתחת בשלבים, בהתאם לקצב ההתקדמות בפנימיות ומתוך גמישות וקשב לצרכי השטח. בכל שנה מודגשים היבטים שונים של שותפות:

- **שנה ראשונה – הנחת התשתית:** שולחנות עגולים, פיתוח מודל להקמת מועצות חניכים בפנימיות, כנס למנהלי פנימיות והכשרת אנשי צוות כמנחי מועצות. בשנה א' התמקדנו בעבודה על עמדות תומכות לשיתוף, גיוס שותפים וביסוס רעיון השותפות בתוך הפנימיות.
 - **שנה שנייה – בניית קהילה וגיבוש מליאה ארצית:** מפגשי הכשרה למנחים, יצירת חוברות הנחיה וליווי למועצות, ובשיאה – מליאה ארצית, שבה נפגשו מטה משרד הרווחה עם הנהגות החניכים למעגלי שיח מרגשים.
 - **שנה שלישית – התמקדות ביזמות – "יוצרים שינוי":** בצילה של המלחמה התקיים מעבר לעבודה ישירה מול נציגי המועצות, מיקוד בתכני "יוצרים שינוי" בשיתוף עמותת "רוח טובה" ובשיאה – פתיחת תוכנית "מנהיגות חניכים" ארצית, שבה נפגשו חברי מועצות מכל הארץ לסדרת מפגשי העצמה ועידוד יזמות מקומית.
 - **שנה רביעית – סרטים יוצרים שינוי** – עודנה בעשייה. בשנה זו אנו מתמקדים בהגברת קולם של חברי הנהגת החניכים הארצית, אשר נפגשים לסדרת מפגשים ארציים במספר מוקדים מחוזיים ליצירת סרטים, שיביאו את עולמם אל המסך. בהמשך הם ישמשו כסרטי הדרכה, אותם יעבירו לחבריהם בפנימיות. קבוצות העבודה על סרטי הקולנוע נותנות מקום לייחודיות התרבותית של כל מגזר ומאפשרות לחניכים ליצור את היצירה הייחודית שלהם.
 - מתוכנן מפגש בין הנהגת חניכים ארצית למטה משרד הרווחה.
- הכנס הארצי השנתי** של התוכנית הפך למסורת מרגשת ומתקיים בסיומה של כל שנת פעילות בהשתתפות של מאות חניכים, רכזים, מפקחים ואנשי המטה הבכיר של "השירות לילד ונוער". הכנס מאחד את מרבית המגזרים וכולל פעילויות חווייתיות: סיורים וסדנאות, הזדמנות למפגש חברים רב תרבותי, במה להעצמה ולהצגת תוצרי הפעילות בפנימיות.

תחנה 4 – תמרורי דרך

אתגרים ועקרונות עבודה

הטמעת תהליכי שותפות בפנימיות אינה חפה מאתגרים. במרכזם קיימים שינויים תכופים של אנשי צוות, מה שמקשה על צבירת ידע תהליכי, רמות מחויבות שונות של הצוותים המלווים,

שונות תרבותית בין המגזרים וקושי בהטמעת נהלים מחייבים. עם זאת, שני עקרונות עבודה משלימים תורמים להתפתחותה של התוכנית:

1. שיתופיות:

עקרון זה מתבטא בשתי דרכים עיקריות: **שיתוף בתהליך** – תהליכי שיתוף פעולה ככלי להשגת תוצרים משמעותיים ו**שיתוף פעולה כתוצר חינוכי** – פיתוח מיומנויות, חברתיות ואישיות של שיתוף פעולה בקרב החניכים.

דוגמאות ליישומי למידה שיתופית בתוכנית:

- **שיתוף והנגשת הידע** – הידע המצטבר בתוכנית שייך לכולם. מטרתו להתרחב ככל שירבו השותפים. לשם כך נפתח Padlet שיתופי המכיל מחקרים, תוכניות עבודה, מצגות, סרטונים וסיכומי מפגשים. נציגי הפנימיות מוזמנים לקרוא ולהוסיף תוכן.
- **למידת עמיתים** – מפגשי המנחים והחניכים כוללים יחידות ייעודיות ללמידה מעמיתים בהן פנימיות מציגות יוזמות, פרויקטים ודילמות לדיון משותף.

2. פיתוח כלים מעשיים – ישימים ומוכנים להפעלה:

- **ערכת הכנה לבחירות** – באתר המרכזייה החינוכית
- **זמן קבוצה** – מתווה מעשי שכולל עשרות תרגילים להנחיית מועצת החניכים על פי שלבים בחיי קבוצה
- **סרט הדרכה "סליחה על השאלה"** – שיח על החיים בפנימייה, הזדמנויות לשיתוף ומנהיגות בהובלה והשתתפות של פורום המנהיגות בעמותת "ילדים בסיכוי".
- **ערכת הדרכה "מנהיגות מחוללת משמעות"** – נמצאת בשלבי פיתוח, לראשונה בשיתוף החניכים בעזרת פלטפורמה דיגיטלית.

תחנה 5 – תחנת ביניים

גריבלר ונובאק (2012) מסווגים את השפעות השתתפות התלמידים במועצות לשלושה תחומים:

השפעות אישיות – תלמידים המשתתפים במועצות מרוויחים יותר בפיתוח כישורי חיים, הערכה עצמית ומיומנויות דמוקרטיות;

השפעות על אינטראקציות – המשתתפים נהנים משיפור ביחסי עמיתים ויחסי תלמיד-בוגר.

השפעות על בית הספר – כלל התלמידים נהנים מסביבה חברתית טובה יותר, שיפור באווירה, מתקנים ונהלים וחזקת תחושת השייכות והמעורבות בבית הספר.

שירה, בוגרת אחוזת שרה ויו"ר מועצת החניכים, מתארת את השפעת התוכנית במסגרת דיון בוועדת הרווחה בכנסת שעסק בנוער בסיכון:

"המועצה העניקה לי את הזכות להיות שם למען האחר, לראות את האחר. חיזקה אצלי את הערכים שחשובים לי והעניקה לי ביטחון. למדתי שאחרי חלומות צריך לעשות צעד-צעד ולהתקדם בטוח כדי לכבוש את היעדים שהצבנו והצבתי. הרגשתי ואני עדיין מרגישה שאני בדרך להגשמת החלום שלי להיות בן אדם משפיע"

מחמד, יו"ר מועצה פנימית בית אלחנן בנאומו (בערבית) כנציג החניכים בכנס הארצי 2024 בנאות קדומים:

בשנה שעברה, הייתי חבר חדש במועצת התלמידים, ובמהלך תקופה זו רכשתי מיומנויות, כלים וידע רב אשר העניקו לי את הביטחון להתמודד השנה לתפקיד יושב הראש. הצלחתי לשכנע את הבוחרים להעניק לי את התפקיד החשוב הזה.. הפכתי מודע יותר למציאות האישית שלי, והפכתי אותה לנקודת מוצא להתקדמות ולבניית העתיד שלי להיות אדם משמעותי. היום אני בעל אישיות מנהיגותית יותר, מבין יותר את האירועים השונים, ושולט יותר בתגובותיי לאירועים המתרחשים בסביבתי, יש לי כישורים חזקים בדיון, בהבנה ובהכלה."

יזמות שפותחו ע"י מועצות חניכים בפנימיות:

- **השפעה על התכריט – שינויים והתאמות**
- **שינוי בתקנון** (נוהל חולה, היתר לעגילים, זמני חלוקת מגרשי ספורט, ניסוח משותף של כללי התנהגות)
- **אחריות על אירועים –** הובלה והנחיה של טקסים ואירועים, פיתוח והפעלת חדרי זיכרון, מסיבות חגים מרכזיות
- **יזמות ייחודיות –** משלוחים לחיילים בוגרי הפנימייה, עיצוב אזורים משותפים, מיזם חונך מלווה לצעירים, הכנת משלוחי הוקרה לצוות

תחנה 6 ולא סופית – "תתארו לכם... תמונת עתיד"

"לא מספיק לאהוב ילדים, צריך להבין אותם ולהתייחס אליהם כבני אדם: להעניק להם את אותם הזכויות והכללים, אותן התחייבויות אשר מחייבים את המבוגרים." (יאנוש קורצ'אק)

בתמונת העתיד של התוכנית קיימת בכל פנימייה הנהגת חניכים כעילה, שמובלת על ידי יו"ר מועצה, שהוא מנהיג מחולל משמעות, מייצר אתוס ושייכות לחבריו ומשתייך להנהגת החניכים הארצית. היא מהווה בשבילו קהילת עמיתים. הנהלת הפנימייה ממנה אחראי לנושא ומעודדת ומקדמת את הנהגות החניכים, יוצרת עבורם הזדמנויות להשפיע על חייהם בפנימייה, לקדם יזמות ושינויים ונותנת נראות ובמה לעשייתם ברמה המקומית והארצית.

"שותפות ומנהיגות" אינה רק תוכנית – היא תפיסת עולם חינוכית. באורם של סוללי הדרך לחינוך הרואה את הילד כאדם שלם בתוך מרחב קהילתי, היא מבקשת להעניק לחניכי הפנימיות את מה שנלקח מהם בגיל צעיר: **קול, נראות והשפעה**. הדרך לשם רצופה אתגרים, אך עם שותפות עמוקה של צוותי חינוך, מדיניות משרדי הרווחה והחינוך והקשבה אמיתית לחניכים, ניתן להפוך את הפנימיות למרחב שמטפח מנהיגות, יוזמה ומשמעות לכל ילדה וילד החיים בהן.

מקורות:

אזולאי, ש'. (2024). **מהפכת המשמעות: אדם, קהילה ומנהיגות בעידן כאוטי**. ידיעות אחרונות.

כהנא, ר., ורפפורט, ת. (2007). **נעורים והקוד הבלתי כורמלי: תנועות נוער במאה העשרים ומקורות הנעורים הפוסט־מודרניים**. מוסד ביאליק והמכון לחקר הטיפוח בחינוך.

Characteristics and effects. *Health Education*, 112(2), 105–132. Griebler, U., & Nowak, P. (2012). Student councils: A tool for health promoting schools? <https://doi.org/10.1108/09654281211203402>

Shier, H. (2001). Pathways to participation: Openings, opportunities and obligations. *Children & Society*, 15(2), 107–117. <https://doi.org/10.1002/chi.617>

העצמה אישית לנוער בסיכון: ”מתשוקה למקצוענות”. רכיבה על אופניים ככלי טיפולי, חינוכי, הישגי וחברתי

ד"ר אילנה טישלר

מנכ"לית כפר הנוער בן שמן

כפר נוער בן שמן נוסד בשנת 1927 וממוקם במועצה האזורית חבל מודיעין, מוקף מרחבים פתוחים ואווירה כפרית. הכפר הוא מוסד פנימייתי חינוכי טיפולי, שחיים בו כ־350 חניכים מגיל 6 עד 18. בשלוש פנימיות: שתי פנימיות רווחה ופנימייה חינוכית. במקום – בית ספר יסודי ותיכון ומשק חקלאי גדול, המשלב מסורת חקלאית לצד חדשנות ועמידנות. המשק מושתת על עבודה של חניכים, כולל בגרות בחקלאות. בכפר גרה קהילה המונה תשעים עובדים ומשפחותיהם, העומדת לשירות החניכים.

בתחילת דרכי בכפר הנוער, לפני 17 שנים, היו הישגי החניכים נמוכים מאד, בשל תפישת עולם הטוענת שהחניכים "לא יכולים" להשיג יותר. הושם דגש רב על הקשיים שעברו, על מצבם הרגשי הירוד, על הפערים שצברו במשך השנים במסגרות שבהן היו או על הזנחה הורית, שהיא מנת חלקם של החניכים. תפישה זו הובילה לפשרה ובינוניות בהישגיהם. אחוז ההצלחה בבגרות היה נמוך מאוד ועמד על 27%.

בשנת 2024 הציג בית הספר בכפר 95% הצלחה בבחינות הבגרות, לצד השתתפות באליפות אירופה באתלטיקה, ייצוג של חניכים באירועי חינוך בין־לאומיים מטעם ה־OECD, ייצוג באיגודים מקצועיים בספורט ובתערוכות אמנות מקצועיות.

בכפר הנוער בן שמן מתקיימת תוכנית העצמה לחניכים, המבוססת על בניית תוכנית אישית בשיתוף החניך, צוות הפנימייה, צוות בית הספר והצוות הטיפולי. בשל העדר אפשרויות כלכליות ליצור תוכניות מקצועיות באופן עצמאי, הכפר עובד בשיתוף פעולה עם גורמי חוץ כגון האקדמיה ועמותות לגיוס כוח אדם ומשאבים. קיימת שותפות בתחום הוולונטריה, במסגרתה נחשפים

החניכים למקצועות הרפואה, מקצועות שאינם מופיעים אפילו ברשימת החלומות שלהם. הוקם מרכז לאומנות ברמה בין-לאומית תוך הכשרת אמנים צעירים באופן פרטני ופנימיית מצוינות בספורט, הפועלת כמנוף להעצמה מקצועית ופיתוח הרגלים של אימון ופיתוח כושר. בעשור האחרון, פיתחנו תוכניות אישיות בשיתוף מומחים בתחומים שונים שליוו את החניכים בתהליכי הלמידה, מתוך מקום של מחקר אישי. נוצר קשר עם שותפים מגוונים כחלק מתוכנית לימודים.

במאמר זה ברצוני לספר על תוכנית בתחום רכיבת אופניים כאמצעי לפיתוח אחריות, עבודת צוות, משמעת עצמית והישגיות. כיום יש בן שמונה 60 רוכבי אופניים בארבע קבוצות של בנות ובנים. מתוכם 52 רוכבים רשומים באיגוד הארצי ומשתתפים באליפויות מקומיות וארציות.

תוכנית רכיבת האופניים "ברטלי" נוער בתנועה" נבחרה בעקבות פנייה של רן מרגליות, מייסד "ברטלי", לכפר הנוער בן שמונה. רן היה רוכב אופניים מקצועי בעברו שחילד עבר משבר אישי. האופניים היוו עבורו נקודת פתיחה ויציאה לעתיד חדש. לכן בחר להוביל מהלך של רכיבה על אופניים עם נוער בסיכון. התוכנית מתאימה לכל חניך וחניכה ללא מגבלת גיל או יכולת פיזית.

הוחלט על שיתוף פעולה חינוכי מקצועי לפיו "עמותת ברטלי" מספקת את האופניים המקצועיים, המדריכים המיומנים ואת מעבדת הלימוד. כפר הנוער משתתף במימון ההדרכה כפי יכולתו. נעשה גיוס משאבים משותף של עמותת ברטלי ושל כפר הנוער בן שמונה. בזכות הפופולריות של רכיבת אופניים בעולם והמודעות ההולכת וגוברת לחשיבותה של פעילות גופנית, נפתחו חלונות רבים יותר לגיוס משאבים לתחום.

כפר הנוער שוכן במרכזו של יער בן שמונה, שהוא "גן עדן" לרוכבי אופניים ועל כן מתאים במיוחד לפעילות זו.

התוכנית בכפר הנוער בן שמונה מציעה מספר יתרונות משמעותיים לחניכים:

פיתוח מיומנויות חיים

- מקנה מסוגלות אישית וקבוצתית
- מפתחת אחריות והתמדה
- מחזקת ביטחון עצמי ודימוי עצמי חיובי
- יוצרת מוטיבציה לפיתוח עצמי
- מהווה כלי טיפולי שמסייע לחניכים לבנות חוסן נפשי והחזרת תחושת שליטה.
- מעודדת יצירת קשרים חברתיים עם בני נוער מרקע מגוון, יצירת שייכות לקבוצה והפחתת תחושת בדידות
- מקדמת יכולת ניהול עצמי.

חוויית משמעות

- השתתפות בתחרויות מקומיות וארציות
- מסעות רכיבה מאתגרים בארץ ובחו"ל

התפתחות אישית

- אפשרות להתקדם לקבוצות מתקדמות ואתגריות
- הזדמנות להפוך למדריכי רכיבה בעתיד
- חשיפה לעולם חדש של אפשרויות והזדמנויות

אופניים הם כלי נגיש בכל גיל ולכל אחד, לכן אנו עורכים מיונים לקבוצות הרכיבה על בסיס מוטיבציה, התחייבות אישית להגיע לאימונים ולקחת אחריות, ולא על בסיס יכולות פיזיות.

תחילת הדרך לא הייתה פשוטה. באימונים הראשונים הייתה התלהבות, אך לאחר מכן החלה עייפות סביב תחומי האחריות השונים המתלווים לרכיבה הכיפית כגון: ניקוי ותיקון האופניים או עזרה לחבר בעלייה. ככל שהמסלולים נהיו מעניינים יותר נוצרה קבוצת תמיכה, ומתוך קבוצה של חמישה עשר רוכבים נשארו שנים עשר רוכבים מחויבים ומתמידים. חשוב לציין, שלאחר שנת רכיבה הקבוצה משתרגת לקבוצת "מתמידים" ולאחר מכן, בהתאם ליכולות המקצועיות, חברה מתקדמים ל"קבוצה האתגרית".

בכנייה אנו נתקלים מדי יום בקושי של החניכים להתעורר בבוקר ולהתארגן. אימון האופניים חשף בפנינו את העובדה שתופעה זו נובעת מחוסר מוטיבציה בלבד. החניכים הוכיחו כי יש להם יכולת לקום ללא מדריך נוכח, להגיע לאימון עם כל הציוד ולשתף פעולה ובהדרגה, במשך הזמן, להיות אחראיים לחלוטין על התהליך.

החניכים המשתתפים בקבוצות הרכיבה לוקחים חלק בתחרויות מקומיות וארציות. בחמש השנים האחרונות יצאו שלוש משלחות לאיטליה, גרמניה ופולין והשתתפו במסעות רכיבה ייחודיים.

תוכנית זו יוצרת הזדמנות לחניכים. לדוגמה, במסע האחרון בו יצאו שבעה רוכבים לגרמניה, לחמישה מהם לא היה מעולם דרכון ומצבם המשפחתי הכלכלי הקשה לא אפשר להם מימון שלו. על כן, כל מימון המשלחת והנלווים בוצע בשיתוף "עמותת ברטלי" וכפר הנוער בן שמן.

לסיכום,

באמצעות רכיבת האופניים רוכשים החניכים מיומנויות חיים, מצליחים לגשר על הפערים בינם לבין בני נוער שונים מהם ומנהיגים בני נוער אחרים מתוך דוגמה אישית, ערבות הדדית וענווה.

לפעילות זו יש גם פוטנציאל תעסוקתי בעתיד. חלק מחניכי הכפר יוכלו להתפתח בתוך הארגון לתפקידים של מדריכי רכיבה ואנשי צוות, אשר יעבירו הלאה את הידע אותו צברו, על ידי הקמה והובלה של מרכזי רכיבה לנוער במקומות מגוריהם.

באמצעות הפעלת תוכניות רכיבת שטח חינוכית ומסעות אתגר, מוביל הארגון תהליכי העצמה ויצירת חיבורים איתנים בין בני נוער מכל גווי החברה הישראלית.

החניכים בארגון לוקחים חלק בתוכנית שנתית אשר מתמקדת בהקניית מיומנויות רכיבת שטח ככלי לפיתוח אישי וחברתי והשתתפות בסדרה של אירועי אתגר שנתיים, בהם הם נפגשים עם חניכים ממרכזי הרכיבה האחרים של הארגון.

יאנוש קורצ'אק אמר: "אין ילדים רעים, יש ילדים שרע להם". מתוך כך אנו פועלים למצוא לכל אחת ואחד מהחניכות והחניכים תחום התפתחות שבו יפתחו תשוקה למקצוענות, עניין אישי ואחריות בתחום האקדמי, הספורטיבי, החברתי והאזרחי.

תוכנית האופניים מוכיחה שהתפתחות אינה תלויה אך ורק ביכולת לימודית, או במשאבים או בתנאים מיוחדים, אלא בעיקר במתן אפשרות מתאימה, ברוחו של מורי, פרופ' עמנואל גרופר, שהאמין שיש לתת לכל ילדה וילד הזדמנות להתפתח בכל תחומי החיים.

בין סיכון למוגנות. ביסוס תחושת מוגנות חינוכית בקרב ילדים ובני נוער בסיכון בעידן של מציאות משתנה

ד"ר צח סלור

ראש המסלול לנוער במצבי סיכון, הקריה האקדמית אונו

שרון קייזר-הלר

פסיכולוגית חינוכית, ראש תחום לימודי מוגנות וחוסן, מסלול נוער בסיכון, הקריה האקדמית אונו.

בעשור האחרון אנו עדים להחמרה הולכת וגוברת בתחושת המוגנות האישית, החברתית והסביבתית של ילדים ובני נוער בישראל. המהפכה הטכנולוגית, מגפת הקורונה ומלחמת חרבות ברזל, השפיעו באופן מהותי על תחושת הרווחה הנפשית הכללית - (subjective well-being) ומצב הבריאות הנפשית של כלל האוכלוסייה בארץ ונתונים מדויגים מצביעים על עלייה חדה בחשיפה למצבי סיכון שונים בקרב ילדים ובני נוער בסיכון (סבג ושות', 2024). במחקר שנערך בארגון הבריאות העולמי (WHO, 2023) בהובלת פרופ' הראל-פיש, נמצא כי בשנים האחרונות, בעקבות שינויים סביבתיים הכוללים בין היתר חשיפה מוגברת לטכנולוגיה, השלכות של מגפת הקורונה ואיומים ביטחוניים תכופים, נרשמה עלייה משמעותית בקרב ילדים ובני נוער בישראל, החווים מצוקה נפשית על בסיס יומיומי, כתוצאה מחשיפה מתמשכת למצבי סכנה וסיכון. תופעות אלו כוללות בין השאר עלייה בדיכאון, חרדה, סימפטומים פוסט-טראומטיים וביקורים בחדרי מיון פסיכיאטריים. נראה כי שינויים אלה מחייבים היערכות מחודשת של אנשי חינוך וטיפול, למתן הכוונה וכלים יעילים שיסייעו בהגברה של תחושת המוגנות האישית בקרב האוכלוסייה הפגיעה של ילדים ובני נוער בישראל. שינוי כזה יוכל להוביל לביסוס תחושת אקלים חינוכי מיטבי המושתת על מוגנות אישית, חברתית וסביבתית בקרב ילדים ובני נוער במערכות החינוך הפורמליות והבלתי פורמליות בישראל. מאמר זה סוקר את מצבי הסיכון והסכנה עימם מתמודדים ילדים ובני נוער בישראל במהלך העשור האחרון, ואת המענה המקיף הניתן להם, באמצעות הכשרת סטודנטים לחינוך בקריה האקדמית אונו במסלול לימודי המוגנות החינוכית.

ילדים ונוער בסיכון: למושג זה יש הגדרות רבות, המשתנות בהתאם לתחומי המחקר האקדמיים או סוגי הגופים המטפלים. בשנת 2008, הוועדה הציבורית בראשות פרופ' הלל שמיר גיבשה הגדרה המבוססת על האמנה לזכויות הילד ועל מקורות מקצועיים מקובלים. לפי הגדרה זו, ילדים ונוער בסיכון חיים במצבים המסכנים אותם במשפחתם ובסביבתם. כתוצאה מכך נפגעת יכולתם לממש את זכויותיהם בתחומים מגוונים כגון קיום פיזי, בריאות והתפתחות, השתייכות למשפחה וטיפול בילד, למידה ורכישת מיומנויות, רווחה ובריאות רגשית, השתייכות והשתלבות חברתית, הגנה מפני אחרים ומפני התנהגויות מסכנות שלהם עצמם. דו"ח מבקר המדינה מגדיר כי בני נוער נמצאים בסיכון גבוה בגילאי 12-18 כשהם מתקשים לתפקד מבחינה אישית וחברתית. הם עוברים תהליכי ניתוק עד כדי הידרדרות לעבריינות ולסטייה חברתית. המגמות בנושא סיכון ונשירה בקרב בני נוער ממשיכות להקצין. נתוני החשיפה לסכנות, פגיעות פיזיות, מילוליות ומקוונות, נמצאות בעליה מתמדת. כתוצאה מכך, הנתונים העולמיים מראים כי בשש השנים האחרונות קיימת עלייה של 50% בשימוש בתרופות אנטי-דיכאונות ואנטי-חרדתיות וישנו גם זינוק בנתונים על אובדנות בכל רחבי העולם (כ-800,000 אנשים מתאבדים בעולם מדי שנה ומתבצעים כ-16 מיליון ניסיונות התאבדות). גם שימוש בחומרים מסוכנים, התמכרויות וחשיפה לסכנות ברשת מובילים לעלייה חדה באחוזי החשיפה של בני נוער למצבי סיכון שונים (נכון לשנת 2019, ישנם כ-36 מיליון מכורים לסמים בעולם, נתון חסר תקדים בפני עצמו).

דרכי פעולה ומורכבותם המקצועית של גורמי הטיפול בילדים ונוער בסיכון: על מנת להבין את חומרת מצבם של הילדים ובני הנוער בסיכון ואת אופן הטיפול בהם, חשוב להבין את המורכבות של טיפול בין-מקצועי המחייבת תשומת לב של יותר ממערכת טיפולית או חינוכית אחת. מתוך דו"ח מבקר המדינה עולה כי טיפול המדינה בבני נוער בסיכון עוסק בעיקר בתהליכי שיקום במסגרות ייחודיות בקהילה או במסגרות חוץ-ביתיות לצורך החזרתם לתפקוד חברתי נורמטיבי. חלק מהשירותים ניתנים על פי חוק, וחלקם על פי המדיניות וסדרי העדיפויות של משרד החינוך או של הרשות המקומית. גופי הרווחה בישראל מתמקדים לרוב בטיפול בתנאים הסביבתיים המחלישים או פוגעים בבני הנוער ובמתן טיפול תומך המסייע למעבר מוצלח של תהליכי ההתבגרות לקראת השתלבות חברתית. מערכת החינוך מתמקדת בתמיכה אישית וקבוצתית והכוונה להצלחה לימודית ולמניעת נשירה (Brooks, E. J. 2006). לאור השינויים הרבים החלים בעולם ובמרחבי המחיה של בני נוער בשנים האחרונות, הולכת וגוברת ההבנה לחשיבותם של גורמי החוסן והמוגנות הפנימיים והחיצוניים, שסייעו לילדים ולנוער להתמודד עם מורכבות העולם החדש. המיקוד בגורמים אלה, מאפשר שיח תיאורטי ומרחב בין-מקצועי חדש לביסוס תחושת מוגנות על ידי שיתופי פעולה בין גורמים שונים (Kann, L., T. McManus, W. A. Harris, et al. 2016).

ילדים ונוער בסיכון בעידן של מציאות משתנה: המאה ה-21 הפכה לעידן חדש של שינויים תכופים בכל היבטי החיים של האדם. מציאות חדשה זו של שינויים תכופים, מחזקת את הצורך במוגנות וביציבות בסביבת חייהם של ילדים ובני נוער, המתמודדים עם המשימה ההתפתחותית של חקירה ועיצוב הזהות האישית שלהם בתוך סביבה בלתי יציבה ולא תמיד בטוחה ומוגנת.

שינויים רבים במגמות כלכליות, חברתיות וטכנולוגיות ושינויים באקלים העולמי יצרו קרקע פורייה לבעיות מורכבות ומצבי סיכון חדשים. בנוסף, המורכבות הביטחונית והעלייה בפערים החברתיים-כלכליים, תורמים גם הם את חלקם ונראה כי היום, יותר מתמיד, עלינו לספק פתרונות לחיזוק תחושת המוגנות והחוסן של ילדים ובני נוער בישראל. במקביל לכל אלה, אנו עדים להיחלשותם של גורמי הסמכות בחייהם של ילדים ובני נוער ולפגיעה בנוכחות משמעותית של דמויות מבוגרים בחייהם. עולם המבוגרים מוצא עצמו מנותק יותר ויותר מהעולם הטכנולוגי המתקדם והמציאות החברתית המורכבת של הדור הצעיר, מה שממשיך לערער את היכולת לחיבור משמעותי עימם והיכולת לביסוס סמכות וגבולות שישמרו עליהם אל מול הסכנות החדשות האורבות בכל מקום ובכל זמן.

המהפכה הדיגיטלית ותחושת המוגנות של ילדים ונוער בסיכון: המהפכה הדיגיטלית והשימוש התדיר שילדים ובני נוער עושים ברשתות חברתיות ובאינטרנט, תורמים לעליית מדרגה משמעותית בחשיפה למצבים מסכנים ולגורמי סיכון. המהפכה הדיגיטלית הביאה עמה יתרונות רבים לאנושות מבחינת היכולת לצרוך מידע ויעילות, והשפיעה מהותית על האופן בו אנו חיים, מתקשרים, לומדים ומבלים בשעות הפנאי (Ophir, Y. ואחרים, 2020). לצד יתרונות אלה, נוצרו גם אתגרים וסיכונים רבים אשר השפיעו בדרכים שונות על תחושת הרווחה הנפשית (SWB) של ילדים ונוער ועל מצבי הסיכון אליהם הם נחשפים. מרטין ושות' (2020) מצאו קשר בין זמן שימוש ממושך במסכים לבין תחושות דיכאון, חרדה ודימוי עצמי נמוך בקרב מתבגרים. העידן הדיגיטלי העלה באופן משמעותי את תחושת הסיכון והסכנות האורבות לילדים ובני נוער ברשת, ואת הזמינות והלגיטימציה לצריכת סמים, סיגריות ואלכוהול, לצד צמצום גורמי ההשגחה והפיקוח במרחבים אלה. כתוצאה ישירה מכך, מרחבי הרשת מהווים גורמי סיכון משמעותיים, לרוב נטולי השגחה ופיקוח, עבור כל המשתמשים במרחבים אלה.

השפעת הקורונה על תחושת המוגנות של ילדים ונוער בסיכון: מגפת הקורונה השפיעה באופן משמעותי על חייהם של ילדים ובני נוער בישראל, והביאה לשינויים דרמטיים בתחושת הרווחה הנפשית שלהם ובמצבי הסיכון שהם חווים. הסגרים וההגבלות שהוטלו במהלך המגפה גרמו לילדים ובני נוער לחוות תחושות של בדידות, חרדה ודיכאון. מחקרים מצביעים על עלייה משמעותית במצוקה הנפשית בקרב ילדים ובני נוער, כאשר רבים מהם דיווחו על תחושות של חוסר ודאות ופחד מהעתיד. בנוסף, מחקרים הצביעו על השפעות השליליות של שימוש יתר במסכים על מתבגרים במהלך המגפה, כולל רמות גבוהות יותר של דיכאון, חרדה וחוסר שינה (Nagata, J.M. ואחרים, 2021). השימוש המוגבר במסכים ובמדיה דיגיטלית במהלך הסגרים תרם להחמרת המצב הנפשי, לעלייה בשיעורי ההתמכרות למסכים והפחתת הפעילות הגופנית. הקורונה העצימה את מצבי הסיכון של ילדים ובני נוער, במיוחד בקרב אוכלוסיות מוחלשות. בעקבות הסגרים השונים במהלך המגפה נרשמה עלייה חדה במספר הילדים החווים מצוקה נפשית, התגברות תופעות של בריונות וניצול קטינים במרחב הווירטואלי, ועלייה במספר הילדים בסיכון לאובדנות. ממצאי דוחות שונים בתקופה זו ייחסו חשיבות רבה לביסוס של הכשרות לאנשי מקצוע על דרכים לזיהוי מצוקה וסיכון של ילדים ונוער והגברת המעורבות של הציבור הרחב בתהליכים של איתור ילדים בסיכון, מניעה והגנה עליהם.

מלחמת חרבות ברזל והשפעתה על ילדים ונוער בישראל: מלחמת חרבות ברזל, פרצה ב־7 באוקטובר 2023 בעקבות מתקפה אכזרית משולבת של ארגון הטרור חמאס, והיא השפיעה, וממשיכה להשפיע גם היום, על חייהם של ילדים ובני נוער בישראל. המלחמה גרמה לשינויים עמוקים בתחומים רבים הקשורים לחיים בישראל, וביניהם גם הבריאות הפיזית והנפשית של ילדים ונוער, מערכות החינוך הפורמליות והבלתי פורמליות, ותחושת המוגנות הפיזית, הנפשית והמקוונת שלהם. המלחמה והמצב הבטחוני המורכב, הובילו לכינוי של עשרות אלפי תושבים מבתיים, כולל כ־50,000 ילדים, מתוכם כ־7,000 ילדים מתחת לגיל 6 שנפצעו פיזית ונפשית. ילדים רבים נחשפו לאיומים ביטחוניים מתמשכים שהשפיעו באופן הרסני על תחושת המוגנות שלהם והובילו לזינוק חד בתופעות של חרדה, דיכאון, PTSD, וקשיים התפתחותיים נוספים (סבג ושות', מכון ברוקדייל, 2024). מחקרים פסיכולוגיים וחברתיים מצביעים על כך שהחשיפה לתכנים קשים ברשת, כמו תמונות וסרטונים של הטבח שביצעו מחבלי החמאס, תרמו גם הם להחמרת המצב הנפשי של הילדים. בנוסף, ילדים ובני הנוער אשר פונו מבתיים, נתקלו בקשיים להשתלב במסגרות חינוכיות חדשות, מה שפגע גם בתחושת השייכות החברתית שלהם. מעגלי האובדן והשכול היו נרחבים מאד, ומדו"ח מבקר המדינה (2024), עולה כי המצב הכללי בארץ, הוביל לעלייה משמעותית בתחושת המצוקה הרגשית של ילדים ובני נוער ואף לעלייה באחוזי הילדים והנוער שחוו הזנחה וכגיעות שונות במשפחה.

חשיבות תחושת המוגנות בקרב ילדים ובני נוער בישראל: המושג 'מוגנות' מתייחס למצב של שימור וביסוס התחושה הפיזית, הרגשית והחברתית התקינה והבטוחה בקרב ילדים ובני נוער במרחבי המחיה שלהם. מוגנות מתייחסת הן לתחושה פנימית בטוחה והן לתחושות סביבתיות. בדומה להמשגה של חוסן, ההגדרת מוגנות כוללת בחובה גם את היכולת להתמודד עם סיכונים וסכנות המגיעים מהסביבה החיצונית של הילד. ללא תחושת מוגנות פנימית יציבה, קשה יהיה לעמוד איתנים אל מול הסכנות ומצבי הסיכון הרבים הקיימים בסביבתם של ילדים ובני נוער בסיכון.

הצורך הגובר באנשי חינוך־טיפול מומחים במוגנות בתקופה של מציאות משתנה: המציאות החדשה שנוצרה בעקבות ההתמודדות של ילדים ונוער עם המהפכה הדיגיטלית, מגפת הקורונה ובהמשך ההתמודדות המורכבת שלהם גם עם מלחמת "חרבות ברזל" והשלכותיה, דורשת ממערכת החינוך, מערכת הבריאות ומגורמי הרווחה בישראל, כיול מחדש. בתקופה זו, עלינו להיות מוכנים יותר מתמיד לספק מענה מהיר ויעיל לצרכיהם המשתנים של ילדים ובני נוער בכל הקשור לשמירה על מנגנוני החוסן והבריאות הנפשית שלהם. יש צורך בהיכרות ומניעה של הסכנות הרבות האורבות להם בסביבה הפיזית ובמרחבים הדיגיטליים וסיפוק מענה הולם להתמודדות עם קשיים. ההתמודדויות עם השלכות מתקפת הטרור והמלחמה הדגישו את הצורך בחיזוק גורמי תמיכה וטיפול וביסוס של תחושת מוגנות אישית וסביבתית לילדים ולבני נוער בישראל. נראה, כי אין מקום לספקות, ועלינו, אנשי החינוך והטיפול, לעדכן תוכניות לימוד והכשרות חינוכיות על מנת להתאים עצמנו לצרכי החיים המשתנים של ילדים ובני נוער בישראל במאה ה־21.

מוגנות חינוכית כמענה רחב וקריטי לצמצום גורמי סיכון בקרב ילדים ונוער בישראל:

לאור השינויים הרבים שחלו ביחס לילדים ובני נוער בסיכון בעשור האחרון בישראל, יזמה הקריה האקדמית אונ, תוכנית לימודים ייחודית המספקת מענה מדויק לצרכי החוסן והמוגנות של ילדים ובני נוער בעידן החדש. במהלך לימודי התואר הראשון בחינוך וחברה בקריה האקדמית אונ (מסלול נוער בסיכון), מתקיימת הכשרה מיוחדת לסטודנטים בתחום "המוגנות החינוכית" (ההכשרה מורכבת משנה וחצי של לימודים תיאורטיים, התנסות מעשית וסימולציות של מוגנות). החשיבה על המשגה חדשה לתחום המוגנות החינוכית צמחה מתוך חיבור לשטח והבנה שעולם האקדמיה חייב לספק מענה לאנשי חינוך גם בתחום זה, טרם יציאתם לזירות החינוכיות המגוונות. תוכנית לימודי התעודה פותחה בהובלה משותפת של הפסיכולוגית שרון קייזר-הלר וצח סלור, ראש המסלול ללימודי ילדים ונוער בסיכון. התוכנית נבנתה בשיתוף של מומחים רבים מעולם החינוך והטיפול בישראל, אליהם חבר גם פרופ' עמנואל גרופר ז"ל, אשר לקח חלק פעיל ומיוחד בפיתוח התכנים הקשורים לנוער בסיכון בתוך לימודי התעודה.

מוגנות חינוכית – הלכה למעשה: מהי אם כך אותה "מוגנות חינוכית"? מוגנות חינוכית מתייחסת ליצירת סביבה חינוכית בטוחה, מכילה ומכבדת, שבה ילדים ובני נוער יכולים לחוש מוגנים מפני פגיעה פיזית, רגשית, חברתית, מקוונת ומינית. מוגנות חינוכית כוללת הגנה על ילדים ונוער מפני אלימות, בריונות, ניצול, אפליה, וכן דאגה לרווחתם הנפשית (SWB) והחברתית. מוגנות חינוכית אינה מתייחסת רק למניעת מצבי סכנה או שמירה מפני התנהגויות מסוכנות, אלא גם ליצירת תרבות חברתית המקדמת תחושת שייכות, תמיכה ואמפתיה בין כל חברי הקהילות החינוכיות הפורמליות והבלתי פורמליות, אליהן שייכים הילדים. תחום המוגנות החינוכית כולל גם כלים להתמודדות עם מצבי פגיעה שונים ועם חשיפה לתכנים פוגעניים ומצבי סיכון. מוגנות חינוכית מתייחסת להיבטים רגשיים, קוגניטיביים וחברתיים ועוסקת הן בהיבטים של מניעת מצבי סיכון וסכנות בסביבותיהם של ילדים ובני נוער והן בחיזוק מנגנונים של חוסן וכלים להתמודדות עם מצבים שונים של פגיעה (פגיעה בילד עצמו והתמודדות עם פגיעות באחרים). כאנשי חינוך טיפול, מוטלת עלינו החובה המוסרית והאחריות המקצועית, לדאוג ולייצר סביבה בטוחה לילדים ובני נוער, מתוך הבנה והיכרות עם סביבותיהם החינוכיות בעולם החדש.

לסיכום,

אנו חיים בעידן של מציאות משתנה. מנגנוני החוסן ותחושת המוגנות שלנו, עומדים בפני אתגרים רבים כמעט מדי יום. השינויים התכופים שהובילה המהפכה הטכנולוגית, השינויים בתחושת המוגנות בעקבות מגפת הקורונה ומלחמת "חרבות ברזל", הובילו להבנה כי לצד לימודי החינוך המוכרים והחשובים, אנו מחויבים גם לספק כלים לביסוס תחושת מוגנות חינוכית עבור ילדים ובני נוער בישראל. לפי תפיסה זו, נושא המוגנות החינוכית הוא בעל חשיבות עליונה וחשוב שיגיע לראש סדר העדיפויות של כל העוסקים במלאכת הטיפול והחינוך: הפורמלי והבלתי פורמלי בישראל, ועליו לקבל חשיבות מיוחדת גם בקרב מקבלי ההחלטות בארץ. לימודי תעודת המוגנות החינוכית בקריה האקדמית אונ, מאפשרים לאנשי חינוך, גם בתחילת דרכם, לספק

מענה לביסוס מוגנות פיזית ונפשית ולחיצוק החוסן האישי של ילדים ובני נוער במערכות החינוך בישראל אל מול אתגרי המציאות החדשה. מוגנות חינוכית תורמת לשיפור האקלים החברתי בישראל, מגבירה את תחושת השייכות והזיקה לערכים ולסולידריות חברתית ומאפשרת לילדים ולבני נוער להתמקד בלמידה ובתהליכי ההתפתחות האישית שלהם, כחלק מהשלמת המשימה ההתפתחותית בדרך לגיבוש זהות בטוחה ויציבה.

מקורות:

- גדליהו יעקובי, חוק לימוד חובה, תש"ט-1949, **האנציקלופדיה העברית** כרך שישי, תשנ"ג, 825.
- להב, ח' (2011). ארבעים שנות קידום נוער בישראל. **מניתוק לשילוב**, 16, 5-7.
- להב, ח' (1999) **נוער מנותק בשולי החברה – דרכי התמודדות**. ירושלים: משרד החינוך.
- מבקר המדינה. **דוח שנתי 70**. משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים הטיפולי בנוער בסיכון גבוה. פרק שני: משרדי ממשלה.
- מורס, מ' (1967). **המנותקים**. תל אביב: גומא.
- סבג ושות', 2024
- סבירסקי, ש' (1999). שווים ושווים כחות. **הד החינוך**, 74(4), 14-17.
- קלמרו, י. שמש, י. סלור, צ. (2021). חמישים שנה לקידום נוער. בין אקטיביזם חברתי לפרופסיה ממוסדת. מתוך: **מניתוק לשילוב**. הוצאה לאור: אגף חינוך ילדים ונוער בסיכון במנהל הפדגוגי, משרד החינוך.
- Brooks, J. E. (2006). Strengthening resilience in children and youths: Maximizing opportunities through the schools. *Children & Schools*, 28(2), 69–76.
<https://doi.org/10.1093/cs/28.2.69>
- Kann, L., McManus, T. and Harris, W.A. (2016) Youth Risk Behavior Surveillance: United States, 2015. *MMWR Surveillance Summaries*, 65, 1-174.
- Nagata JM, Cortez CA, Cattle CJ, et al. Screen Time Use Among US Adolescents During the COVID-19 Pandemic: Findings From the Adolescent Brain Cognitive Development (ABCD) Study. *JAMA Pediatr*. 2022;176(1):94–96. doi:10.1001/jamapediatrics.2021.4334
- Ophir, Y., Rosenberg, H., Lipshits-Braziler, Y., & Amichai-Hamburger, Y. (2020). "Digital adolescence": The effects of smartphones and social networking technologies on adolescents' well-being. *Online peer engagement in adolescence*, 122-139.

כוח המשימה "יד ביד" של FICE הבין-לאומי: תמיכה בילדים שנפגעו מהמשבר באוקראינה

מריאנה ביליק

מנהלת תוכניות בפלטפורמה החינוכית האוקראינית,

יו"ר-משותפת של כוח המשימה

הארגון הבין-לאומי FICE, שהוא רשת עולמית של אנשי מקצוע המוקדשת לטיפול בילדים ונוער, יזם את כוח המשימה "יד ביד" באוגוסט 2022, בתגובה למשבר באוקראינה. מטרת כוח המשימה היא להעניק תמיכה רגשית, חינוכית ופסיכולוגית לילדים ולמשפחות שנפגעו קשות מהסכסוך. ילדים רבים חוו עקירה, אובדן, טראומה ושיבושים בלימודיהם.

פרופסור עמנואל גרוכר מילא תפקיד מפתח בהקמת כוח המשימה המיוחד של FICE הבין-לאומי "יד ביד". במרץ 2023, יחד עם שרה ישראלי מהאיגוד לטיפול וניהול מוסדות חוץ-ביתיים והמנהל לחינוך התיישבותי ועליית הנוער במשרד החינוך, ארגן ערב קבלת פנים והופעה מוזיקלית. באירוע השתתפו חמישה-עשר בני נוער אוקראינים מכפרי נוער שונים בישראל, תוך הדגשת החשיבות של השמעת קולם של הצעירים.

כוח המשימה משתף פעולה עם שותפים כמו הפלטפורמה החינוכית האוקראינית (UEP) ואיגוד הגימנסיות המחודשות של אוקראינה (RGU), כדי לתת מענה לצורכיהם הייחודיים של ילדים פגיעים שנפגעו מהמלחמה. הם פועלים להבטיח שהילדים יקבלו טיפול, הגנה ושירותים התואמים את מצבם.

משימה ומטרות

המטרה המרכזית של כוח המשימה "יד ביד" היא להבטיח את ביטחונם, רווחתם והתפתחותם של ילדים שנפגעו מהמלחמה באוקראינה. המטרה מושגת באמצעות יוזמות שונות:

- הענקת תמיכה רגשית ופסיכולוגית לילדים המתמודדים עם טראומה, חרדה והפרעת דחק פוסט־טראומטית (PTSD).
- הבטחת גישה לחינוך, תוך התמודדות עם אתגרי עקירה, קשיים בלמידה מרחוק וסגירת בתי ספר.
- הכשרת עובדים סוציאליים ומחנכים להתמודדות יעילה עם ילדים הסובלים מטרומה ולמתן טיפול במצבי חירום.
- הקמת מרכזי חוסן שיקדמו החלמה ארוכת טווח ורווחה רגשית לילדים ולמשפחותיהם.

פעילויות שבוצעו

כוח המשימה יישם מספר תוכניות בולטות לתמיכה בילדים אוקראינים:

- **שולחנות עגולים:** דיונים קבועים עם אנשי חינוך ורווחה על אתגרי החינוך בזמן מלחמה, תוך מתן דגש על תמיכה רגשית וניהול טראומה.
- **הכשרה מקצועית:** תוכניות הכשרה לעובדים סוציאליים, פסיכולוגים ומורים להתמודדות עם ילדים הסובלים מטרומה.
- **מרכזי חוסן:** הקמת מרכזים המציעים לילדים מרחבים בטוחים לתמיכה רגשית, פסיכולוגית וחברתית.
- **תמיכה חינוכית:** כוח המשימה פועל בשיתוף עם מוסדות חינוך אוקראיניים ובין־לאומיים לשמירה על רצף חינוכי, כולל פיתוח כלים לימודיים ומעקב אחר התקדמות התלמידים.
- **התערבות פסיכו־סוציאלית:** סדנאות וטיפולים להתמודדות עם טראומה, קידום אוריינות רגשית וחיצוק מנגנני התמודדות.

מבט לעתיד (2025–2026)

תוכניות עתידיות כוללות:

- המשך קיום משולחנות עגולים שיתמקדו בתמיכה באנשי חינוך, מניעת בריונות והכלה של ילדים עם צרכים מיוחדים.
- מחקר על אתגרי ילדים אוקראינים במדינות מארחות.
- המלצות לשיפור תהליכי החינוך של ילדים אוקראינים בגולה.
- דיון פתוח בנושא מוסדות חוץ־ביתיים באוקראינה.
- הקמת מרכזי חוסן קבועים, עם דגש על פיתוח אוריינות רגשית.
- ארגון תוכניות התמחות והכשרה בין־לאומיות לעובדי חינוך ורווחה הפועלים עם ילדים שנפגעו מהמלחמה.

מנהיגות כוח המשימה

- **ד"ר אלכסנדר שניידר**

חוקר חינוך ומחנך | יו"ר־משותף של כוח המשימה

- **מריאנה ביליק**

מנהלת תוכניות בפלטפורמה החינוכית האוקראינית | יו"ר־משותפת של כוח המשימה

שיתופי פעולה בין־לאומיים

כוח המשימה פועל בשיתוף עם שותפים בין־לאומיים כגון: Mulberry Bush בריטניה, FICE ישראל, ו־FICE - הולנד. שיתופי פעולה אלו מסייעים בהחלפת ידע, הכשרות משותפות והקמת מרכזי משאבים למען ילדים ואנשי מקצוע.

דוגמה לכך היא פרויקט **"ספר החיים לנוער"** שפיתחה FICE הולנד ומופץ לילדים אוקראינים בכולין, איטליה ומדינות נוספות, אשר עוזר לתיעוד החוויות ולתהליך הריפוי הרגשי שלהם.

בנוסף, מתקיימות הרצאות והכשרות לשיפור יכולות הצוותים להתמודד עם טראומה, תוך שיתוף פעולה עם ארגוני סיוע הומניטרי המעניקים מזון, טיפול רפואי ומרחבים בטוחים לילדים.

סיכום

כוח המשימה "יד ביד" של FICE הבין־לאומי מחולל שינוי עמוק ומשמעותי בחייהם של ילדים אוקראינים שנפגעו מהמלחמה. באמצעות תוכניות מגוונות, שותפויות בין־לאומיות ומעורבות קהילתית, הוא מעניק תמיכה רגשית, חינוכית וטיפולית, ויוצר עבור הילדים מרחבים בטוחים של יצירה, תקווה והתחדשות.

כוח המשימה אינו מסתפק בהקלה זמנית, אלא בונה תשתית לעתיד בטוח ויציב יותר עבור הילדים. תרומתו של פרופ' עמנואל גרופר להקמת כוח המשימה ולהובלתו היא בלתי נשכחת – וזכרו מלווה את העשייה ומעניק לה השראה מתמשכת.

פנימיות לילדים ובני נוער בסיכון: בחינה של המאפיינים, הצרכים והכוחות של החניכים השוהים בהן, וההתערבויות לטיפול בהם

ד"ר אנה רזניקובסקי-קוראס, הדס שפירא, ד"ר טל ארזי

מכון מאיר, ג'וינט ברוקדייל

הרקע

מסגרות השמה חוץ-ביתית לילדים ובני נוער הן חלק חיוני ממערכי השירותים של מערכות רווחה במדינות מפותחות, ובהן ישראל. הסיבות להשמה החוץ-ביתית מגוונות: החל בחסכים סביבתיים שמונעים התפתחות מיטבית של הילדים, דרך אלימות והזנחה פיזית ורגשית ועד למצבי סיכון או סכנה הקשורים בילד או בסביבתו ומאיימים על רווחתו ואף על חייו. מסגרת ההשמה המתאימה ביותר נקבעת על פי נסיבות ההוצאה מן הבית, מאפייני הילד וצרכיו, והיא מיועדת לאפשר לו שיקום והמשך גדילה והתפתחות תקינים. בקרב המדינות המפותחות ישראל בולטת בשיעור גבוה יחסית של השמה בפנימיות. בשנת 2023 היו בישראל 6,463 ילדים בסיכון בהשמה בפנימיות (57%) לעומת השמה במשפחות אומנה (43%).

בשנים האחרונות עברו המסגרות החוץ-ביתיות בישראל בפיקוח משרד הרווחה והביטחון החברתי (להלן: משרד הרווחה) בתחום הילד והנוער שינויים רבים, ובהם שינויי מדיניות, שינויים במבני הפנימיות ובגישות הטיפוליות. כמו כן, הספרות המקצועית בישראל ובעולם מצביעה בעקביות על כך שבעשור האחרון ילדים ובני נוער המושמים בפנימיות מתמודדים עם אתגרים מורכבים יותר מאשר בעבר. נוכח שינויים אלו ביקש האגף החוץ-ביתי במשרד לבחון את מאפייניהם וצורכיהם של ילדים ובני נוער המגיעים לפנימיות, את התאמת המענים הניתנים ולהם ואת תועלתם.

המטרות

לסייע לאגף החוץ־ביתי במשרד הרווחה לפתח כלים שיאפשרו לבצע הערכת מצב ולתכנן התערבות למען חניכים בפנימיות; ניטור הפעילויות ודרכי ההתערבות והשגת מטרות ההתערבות; מעקב שוטף אחר המאפיינים, הצרכים, הכוחות וההתערבויות הקודמות ואחר מידת השגת התוצאות לחניכים בפנימיות.

כלים אלו יהיו בסיס לבניית מערכת ממוחשבת שתשמש את עובדי הפנימיות לתכנון מנומק של התערבות, לתיעוד מהלכה ולמדידת התוצאות. פרט לכך, הכלים יסייעו לעובדי המטה לגבש מדיניות התערבות ואמות מידה ליישומה בפנימיות, לנסח מכרזים להפעלת פנימיות, להשוות בין מודלים של פנימיות ועוד.

בהמשך לכך, נערכו שתי מדידות פיילוט שבחנו עד כמה הכלים שפותחו אכן משרתים את מטרותם טרם הפיכתם לכלי מדידה שוטפת. להלן יוצג דוח הממצאים של המדידה הראשונה. מדידה שנייה נערכה שנה לאחר מכן, ומטרתה לבחון את מידת יישום תוכנית ההתערבות שתוכננה ואת מידת השינוי שחל בקרב החניכים בעקבותיה (מידת השגת התוצאות הרצויות).

השיטה

הכלים – שלב הערכת המצב (הכולל מאפייני החניכים ובני משפחותיהם, אירועי חיים משמעותיים והתערבויות קודמות, כוחות ומשאבים חיצוניים, צרכים בשבעה תחומי חיים), שלב גיבוש תוכנית אישית (הכולל בחירת צרכים מרכזיים בהתערבות, הגדרת תוצאות רצויות וסימנים להשגתן, בחירת תפוקות: שירותים ומענים).

המדגם – נאספו נתונים על כלל הילדים (כ־6,500 ילדים) הנמצאים בכל המסגרות הפנימיות שבפיקוח משרד הרווחה: מעוף, עוגן, מעוז.

איסוף הנתונים – השאלון לעובדים בפנימיות מוחשב בתוך מערכת התל"ם. המערכת "עלתה לאוויר" ב־28 לדצמבר 2022, והעובדים התבקשו למלא את שאלון T0 (הערכת מצב ותכנון התערבות). המדידה הסתיימה ב־1 ביולי 2023. נאספו 3,441 שאלונים על חניכים (בשלב מילוי שונים: הערכת מצב/ הצבת מטרות/ גיבוש תוכנית אישית). שיעור השבה היה 53%.

המצאים

מאפייני החניכים

- 61.8% בנים ו-38.0% בנות
- 78.3% יהודים ו-20.5% ערבים
- 74.3% בגילי תיכון (גיל ממוצע: 14.6)
- 83.5% חניכים בפנימיות מעוף, 13.9% בפנימיות עוגן ו-2.6% בפנימיות מעוז
- 44.7% מאובחנים כילדים עם הפרעת קשב וריכוז
- 23.7% מאובחנים כילדים עם לקות למידה
- ל-23.7% הפרעה פסיכיאטרית
- 56.8% חוו חוויה טראומטית בעבר

מאפייני משפחות החניכים

- 42.7% מהורי החניכים גרושים; 31.7% נשואים
- ל-16.5% מהורי החניכים מוגבלות גופנית, חושית או קוגניטיבית, או הפרעה פסיכיאטרית
- ל-48.0% מן החניכים יש כיום אחים במסגרות חוץביתיות

התערבויות קודמות

40.0% מן החניכים עברו התערבויות קודמות, ומהם 59.0% שהו בעבר במסגרות חוץביתיות. מתוכם: 38% שהו בפנימייה, 10.8% באומנה, 4.3% שהו במקלט לנשים נפגעות אלימות וילדיהן, 2.3% שהו במסגרות חסות הנוער, ו-3.5% שהו בכמה מסגרות טרם ההגעה לפנימייה.

צורכי החניכים (קשיים ובעיות)

התחומים שבהם יש לחניכים הצרכים הרבים ביותר (קשיים ובעיות) הם: הרגשי, המשפחתי והלימודי.

בתחום הרגשי-נפשי – 70.3% חווים חוסר שקט, מתח או עצבנות, **65.7%** חווים קושי בקבלת אחריות ול-**65.7%** ערך עצמי נמוך.

בתחום המשפחתי – 12.8% נעדרי עורף משפחתי, בקרב **60.1%** יש קושי בסמכות ההורית,

ל-**38.7%** יש נסיגה רגשית והתנהגותית בעקבות מפגש עם ההורים.

9.5% נתונים להזנחה בתחום הפיזי, **24.6%** נתונים להזנחה בתחום הרגשי, הקוגניטיבי או החברתי

8.0% היו קורבנות לאלימות בתוך המשפחה, ו-**14.9%** היו עדים לה.

בתחום הלימודי-חינוכי-תעסוקתי – ל-**52.8%** יש פערים לימודיים, **33.9%** חוו קושי בתפקוד במסגרת הלימוד (תלמידאות) ו-**3.9%** מנותקים ממסגרת חינוך.

בתחום ההתנהגותי – ל-**6.9%** יש בעיית התמכרות (סמים, אלכוהול, התנהגותית), **16.9%** מפגינים התנהגויות סיכון בתוך הפנימייה או מחוצה לה, **10.6%** מפגינים התנהגויות מיניות מסוכנות ומסתכנות.

בתחום ההיפגעות מאלימות או ניצול מחוץ למשפחה – **3.5%** היו קורבנות לאלימות או לניצול מחוץ למשפחה.

בתחום החברתי – **13.9%** חווים דחייה או הדרה על ידי אחרים ו-**20.3%** מתנהגים בצורה פוגענית או בריונית כלפי אחרים.

בתחום הבריאותי-פיזי – ל-**20.8%** יש בעיות בטיפול האישי ובשמירה על היגיינה, ל-**16.4%** תזונה לא מספיקה או לא מאוזנת ול-**10.8%** יש קשיים בשינה.

כוחות החניכים

אצל **93.6%** מן החניכים זוהה כוח אחד לפחות, ואצל **6.4%** מן החניכים לא זוהה כל כוח. הכוחות של החניכים שסומנו כקיימים במידה הרבה ביותר הם: **85.1%** מבינים יחסים היררכיים, נורמות חברתיות וכללי התנהגות, אצל **81.9%** קיימות דמויות משמעותיות בחיים בתוך המשפחה (כולל המשפחה המורחבת), **80.8%** בעלי יכולת לבקש ולקבל עזרה, אצל **80.3%** המשפחה מעורבת ומשתפת פעולה עם צוות הפנימייה.

תהליך גיבוש התוכנית האישית לחניך

העובדות הסוציאליות התבקשו לשתף בתהליך גיבוש התוכנית האישית ולנמק את בחירותיהן. השיקולים העיקריים שנבחרו בבחירת האסטרטגיות לכל חניך הן התאמה לכישורים ולכוחות שלו (**63.4%**), התאמה לגיל החניך (**50.5%**) והתאמה ליכולותיו הקוגניטיביות (**49.5%**).

כמו כן, על פי מדיניות השירות החוץ-ביתי, על העובדים לשתף את החניך ואת הוריו בגיבוש התוכנית האישית, לקבל את הסכמתם לה ואת התחייבותם לביצועה. מדיווחי העובדים עלה כי **40.3%** מהחניכים היו שותפים בבחירת רכיבי התוכנית האישית שלהם, והצוות הגיע להסכמות לגבי התחייבות לתוכנית האישית עם **83.8%** מהם. כמו כן, **34.3%** ממשפחות החניכים היו

שותפות בבחירת רכיבי התוכנית האישית של החניכים, והצוות הגיע להסכמות לגבי התחייבות לתוכנית האישית עם 82.5% מהם.

תוכנית ההתערבות

דרכי ההתערבות בשימוש הנרחב ביותר הן: טיפול פרטני רגשי (63%), קשר עם משפחת החניך (61%), שיעורים לתגבור לימודי, סיוע לימודי (32%) והקניית כישורי חיים בסיסיים (32%).

לקריאת דוח הנתונים המלא: פנימיות לילדים ובני נוער בסיכון 2023: ממצאי הערכת מצב ותכנון התערבות (T0)

שער רביעי:

חינוך בלתי-פורמלי

מרחב של תקווה: החינוך הבלתי־פורמלי כמנוף להעצמת נוער במצבי סיכון

פרופ' שלמה רומי

פרופ' אמריטוס, אוניברסיטת בר אילן וראש בית הספר ללימודים מתקדמים במכללת הרצוג, ירושלים

ד"ר אסתר כלפון

סגנית נשיא מכללת שאנן וראש החוג לחינוך לא־פורמלי

בעידן של שינוי מתמיד, שבו יכולת הסתגלות, חדשנות ומעורבות חברתית הפכו לכישורי יסוד, החינוך הבלתי־פורמלי מציע מענה חינוכי משמעותי להכשרת נוער במצבי סיכון לחיים בעולם של המאה ה־21. שילובו של החינוך הבלתי־פורמלי עם מיומנויות המאה ה־21, יוצר מנוף לפיתוח אישי, רגשי וחברתי תוך התמקדות בלמידה חווייתית, גמישה ושוויונית, המאפשרת לכל נער ונערה לממש את הפוטנציאל הטמון בהם. מיומנויות אלו כוללות כישורים בין־אישיים כגון עבודת צוות, כישורי מנהיגות, שיתופיות ותקשורת אפקטיבית, לצד כישורים תוך־אישיים כמו גמישות מחשבתית, יוזמה וויסות רגשי.

בעידן הדיגיטלי, שבו הטכנולוגיה משפיעה על כל תחומי החיים, מתעצמים האתגרים הניצבים בפני נוער בסיכון. השפעות, כגון פגיעה בכישורים רגשיים וחברתיים, עלייה ברמות החרדה, תחושת ניתוק מהקהילה והגברת התלותיות, הפכו לנפוצות יותר, והן מחייבות מתן מענה חינוכי מותאם לצרכים. לצד ההזדמנויות שמציע העולם הדיגיטלי, מתעצמות גם תופעות של בדידות, קושי ביצירת קשרים משמעותיים ופערים במיומנויות תקשורת בין־אישית, דבר המחייב חינוך מכון להעצמה, חוסן רגשי ופיתוח תחושת מסוגלות אישית וחברתית.

שילוב מתודולוגיות לא־פורמליות המבוססות על סביבות גמישות, המעודדות ניסוי וטעיה של הנוער, בשונה מהמודלים ההיררכיים של החינוך הפורמלי, עשוי להוות כלי משמעותי בהתמודדות עם אתגרים אלו ולהיות מרחב של תקווה. מתודולוגיות אלו מאפשרות למידה חווייתית, יצירתית ומותאמת אישית, המחזקת את תחושת השייכות והביטחון של בני הנוער, תוך פיתוח כישורי חיים רלוונטיים לעולם המשתנה (Pek et al., 2024).

באחד המאמרים המכוננים והעדכניים שעסקו בחינוך הבלתי־פורמלי ובזיקתו לטיפול בנער במצבי סיכון עם עמנואל (רומי וגרופר, 2020) ציינו את הצורך בשינוי תפיסתי (כפי שיפורט בהמשך), כשעל הפרק קידום בני הנער בסיכון ושילובם במערכת החינוך. למרות חוק חינוך חובה עד כיתה י"ב (2008), רבים עדיין נושרים. כתגובה, פותחו מסגרות "הזדמנות שנייה" כמו תוכנית היל"ה ומרכזי חינוך, המשלבות עקרונות מהחינוך הבלתי־פורמלי. בתי הספר גם קלטו אנשי חינוך ייעודיים למניעת נשירה, ואף הם פועלים באותה הגישה.

השינוי התפיסתי שעליו המלצנו הוא טשטוש הגבולות בין החינוך הפורמלי לחינוך הבלתי־פורמלי. הטמעת עקרונות החינוך הבלתי־פורמלי בבתי הספר תיצור אקלים חינוכי דיאלוגי ודמוקרטי, הכולל תקשורת שוויונית יותר בין מורים לתלמידים, למידה מניסיון וטעיה ומגוון פעילויות המאפשרות חוויות הצלחה. גישה זו צפויה לצמצם נשירת תלמידים בסיכון, ואין הוכחות מדעיות שהיא פוגעת במצוינות אקדמית. המצע שעליו ביססנו את כיווני הפעולה המומלצים מצוי בדיון הפותח את שני הכרכים (ילדים ומתבגרים במצבי סיכון בישראל, מופ"ת, 2014, 2015), שבו מוצגים עקרונות מנחים בתחום של ילדים ונער בסיכון (ראו גם רומי, 2007). מעקרונות אלה אפשר לראות שלמאפייני החינוך הבלתי־פורמלי מעמד חשוב בדרכי העבודה עם נער במצבי סיכון.

העיקרון המארגן הראשון הוא היותו של התחום אקלקטי. מקורות הידע שלו שאובים מדיסציפלינות רבות, משום שאין תחום דעת אחד של מושגים ותיאוריות המסוגל להסביר את כל ההיבטים והתופעות שעניינם ילדים ונער בסיכון. הדיסציפלינות העיקריות אשר העבודה עם ילדים ונער בסיכון שואבת מהן הן פסיכולוגיה התפתחותית וחברתית, עבודה סוציאלית, סוציולוגיה, אנתרופולוגיה, חינוך, קרימינולוגיה, משפטים וכלכלה.

השלכה נוספת של העיקרון המארגן הראשון על היות התחום דיסציפלינה אקלקטית היא ההכרה במורכבותו הרבה של התחום. להכרה זו נלוות התובנות שמורכבות זו אינה סדורה ואינה מקובלת על העוסקים בעשייה בתחום, ולעיתים היא אף מתפתחת במקביל בכמה תחומי ידע – ללא ממשקים ראויים המקובלים בין תחומים מקצועיים קרובים. הסיבות האפשריות לכך רבות. תחרות בין מקצועות, ולחלופין – התמקצעות יתר בתחומי דעת מסוימים (כאלה הנתפסים כמוערכים וכמגובשים) "על חשבון" תחומי דעת כלליים יותר, הן שתיים מהסיבות העיקריות. ביטוי נוסף לשלב ההתפתחותי הראשוני ולמורכבות של תחום העבודה החינוכית עם נער במצבי סיכון הוא העדר הגדרה מדויקת ומוסכמת בדבר מאפייניהם של בני הנער אשר מהווים את אוכלוסיית היעד הייחודית.

העיקרון המארגן השני הרלוונטי לדיוננו הוא הזירה הייחודית שמרבית הפעילות בתחומים של קידום ילדים ובני נער בסיכון ובמצוקה מתרחשת בה – זירת החינוך הבלתי־פורמלי. הכללים בה שונים מאלה הנהוגים בזירת החינוך הפורמלי בעיקר בנושא הקשר שבין החניך־התלמיד לבין המדריך־המורה, אם כי המגע בין שתי הזירות הללו הולך ומתהדק. החינוך הבלתי־פורמלי מייצג תפיסה חינוכית פדגוגית שהתפתחה בארגוני חינוך וקהילה חוץ־בית ספריים. היא מאופיינת בגמישות רבה ובהיענות לצרכים המשתנים של המשתתפים בפעילויות ושונה במהותה מזו

של החינוך הפורמלי. החינוך הבלתי־פורמלי איננו מבוסס על תוכניות לימודים קבועות, ואין הוא נשלט בידי מרכיבים הוראתיים דוגמת מערכת שעות, מערכת בחינות והוראה על ידי מורים מקצועיים. ההוראה והלמידה בחינוך הבלתי־פורמלי אינם מעיקרי המפגש כי אם נלווים אליו, והן מבוססות על מצבים משתנים (situated learning), ועל ריבוי ומגוון של נושאים ומקצועות (רומי ושמידע, 2007). זירת החינוך הבלתי־פורמלי מאופיינת ביצירת אווירה חינוכית המאפשרת למתבגרים 'פסק זמן' (מורטוריום) אמיתי לצורך גיבוש זהותם.

העיקרון המארגן השלישי הוא השילוב בין היבטים של חינוך לבין היבטים של טיפול. דוגמה טובה לכך היא יחסי הגומלין בין המושג "טיפול" – מושג שהשימוש בו בתחומי הפסיכולוגיה והעבודה הסוציאלית פירושו קריאה להתעמקות במצב המטופל, מחויבות רבה לדרך עבודה מוגדרת וצורך בקבלת רישיון לעסוק בתחומים אלה – לבין העשייה וההתערבות החינוכית בתחומי החינוך והקידום של ילדים ובני נוער, התערבות שמעצם טבעה היא אקלקטית ו"מרוככת" בהשוואה לזו המתקיימת בתחומים שצוינו לעיל.

כיוונים נוספים לזיקה שבין החינוך הבלתי־פורמלי לבין נוער במצבי סיכון ניתן לראות במחקריהם של כלפון ורומי. במחקרים אלו עלה כי תרומת פעילויות לא־פורמליות לקידום ולהעצמה של נוער במצבי סיכון – ובמונחים של מאמר זה מדובר במרחב של תקווה – היא משמעותית ורבת ערך. הם מדגישים את החשיבות של השתתפות בפעילויות חינוכיות חברתיות למניעת התנהגויות בסיכון ולחיזוק התנהגויות פרו־חברתיות. כך עלה במחקר של כלפון ורומי (2021) שבחן את הערך המוסף של פעילויות חינוכיות במסגרת מועצות תלמידים כמקדמות אוכלוסיות מרמות סוציו־אקונומיות נמוכות עם פוטנציאל לסיכון. במחקר נמצא כי השתתפות בפעילויות לא־פורמליות שמוגדרות כוולונטריות יש ערך מוסף לצמצום התנהגויות בסיכון ולקידום חינוך למעורבות ולאזרחות פעילה.

במחקר נוסף של כלפון ורומי (2023) נבחנה מידת התרומה של כל אחד מארבעת הטיפוסים של מועצות התלמידים ('אינטגרטיבי', 'התנדבות', 'זכויות' ו'עמום')¹, לצמצום אפליה ואי־שיוון חברתי ולחיזוק מעורבותם של צעירים כאזרחים בוגרים בעתיד. ממצאי המחקר הצביעו על כך שהשתתפות פעילה במועצות תלמידים מאפשרת לתלמידים לפתח את כישרונותיהם האישיים, לחזק את תחושת שייכותם לבית הספר ולהעצים את היקף היוזמות החברתיות שהם מובילים.

עוד נמצא כי קיים קשר בין מקום בית הספר (במרכז או בכריפריה) לבין טיפוס מועצת התלמידים השכיח בו: במרכז זהו כמעט פי חמישה יותר בתי ספר שפועלות בהם מועצות תלמידים מהטיפוס ה'אינטגרטיבי' ('הטיפוס האידיאלי'), בהשוואה לכריפריה. לעומת זאת, בכריפריה הטיפוס השכיח ביותר היה ה'עמום' ('הטיפוס החלש') – קרוב לפי שישה מאשר במרכז. נתונים אלו מדגישים כי המקום הגיאוגרפי והרקע החברתי־כלכלי אינם משפיעים רק על אופי מועצות התלמידים אלא גם על ההזדמנויות העומדות לפני בני הנוער, במיוחד אלו המצויים במצבי סיכון.

1. להרחבה עיינו: Halfon & Romi, 2019; Halfon & Romi, 2021

בבתי ספר בפריפריה בעלי רמה סוציו־אקונומית נמוכה עשויות להיות פחות מסגרות התומכות בפיתוח מנהיגות, אחריות חברתית ותחושת שייכות. היעדר מסגרות להעצמת תלמידים במצבי סיכון עלול להוביל לכך שהתלמידים יתקשו לממש את הפוטנציאל האישי שלהם ולרכוש כלים להשתלבות בחברה האזרחית. כך תופחת הסבירות שהם יגדלו בעתיד להיות אזרחים פעילים, מעורבים ותורמים לקהילה ולחברה.

לסיכום, החינוך הבלתי־פורמלי אינו רק כלי משלים למערכות חינוך פורמליות, אלא נדבך חינוכי חיוני בעל השפעה רחבה ועמוקה על נוער במצבי סיכון. החינוך הבלתי־פורמלי מעניק מרחב לצמיחה אישית, מחזק תחושת שייכות ומטכח מסוגלות אישית ואחריות חברתית בקרב בני הנוער. באמצעות סביבות למידה גמישות וחוויות החינוך הבלתי־פורמלי מאפשר לנוער לפתח כישורי חיים רלוונטיים, להתמודד עם אתגרים ולבנות חוסן אישי, תוך מתן מענה מותאם לצרכים הייחודיים של אוכלוסיות מוחלשות. שילוב עקרונות לא־פורמליים כחלק אינטגרלי מהמערכת החינוכית, במיוחד עבור בני נוער עם מצבי סיכון, מהווה מנוע לשינוי משמעותי, ליצירת מרחב של תקווה. לא מדובר רק במניעת נשירה והתנהגויות סיכון, אלא גם בקידום שוויון הזדמנויות, חיזוק מוביליות חברתית ופיתוח דור צעיר בעל חוסן אישי וקהילתי, הרואה את עצמו שותף פעיל בעיצוב עתידו האישי ובתרומתו לחברה. לפיכך, השקעה בתוכניות חינוך לא־פורמליות והרחבתן צריכה להיות חלק בלתי נפרד ממדיניות חינוכית רחבה, המקדמת סביבה תומכת, מחנכת ומעצימה לכל נער ונערה, ללא תלות ברקע האישי או החברתי.

מקורות

גרופר, ע' ורומי, ש' (עורכים). (2014). **ילדים ומתבגרים במצבי סיכון בישראל כרך א: תמונת מצב של התחום ותוכני ליבה**. תל אביב: הוצאת מכון מופת.

רומי, ש' (2007). קידום נוער: התפתחות וסוגיות מרכזיות. בתוך ש' רומי ומ' שמידע (עורכים). **החינוך הבלתי־פורמלי במציאות משתנה** (עמ' 231–249). ירושלים: הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית.

רומי, ש' וגרופר, ע' (2020). האתגר: הצלחה של ילדים ובני נוער במצבי סיכון במערכת החינוך, בתוך י' הרפז וא' הורביץ (עורכים) **חינוך בצומת, סיעור מוחות על עתיד החינוך בישראל**. (383–375), חבל מודיעין. הוצאת מכון ברנקו־וייס וכנרת, זמורה, דביר.

רומי, ש' ושמידע מ' (עורכים). (2007). **החינוך הבלתי־פורמלי במציאות משתנה**. ירושלים: הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית.

Halfon, E., & Romi, S. (2021). High-school student councils: A typological approach. *Education, Citizenship and Social Justice*, 16(2), 114-134.
<https://doi.org/10.1177/1746197919886880>

Halfon, E., & Romi, S. (2019). High school student councils: Types, platforms, arenas of activity, and in-school initiatives. *Journal of Educational Thought*, 52(1), 31-55.
<https://doi.org/10.11575/jet.v52i1.68519>

Pek, L. S., Khusni, H. K., Yob, F. S. C., Zaid, N. N. M., Ne'matullah, K. F., Mee, R. W. M., & Azli, N. S. S. (2024). Children's Literacy Skills Development through Non-Formal Education: A Scoping Review. *Journal of Education and Learning*, 18(4), 1505-1513.

מעורבות אזרחית בקרב בני נוער יהודים וערבים: השפעת ההשתתפות במסגרות בלתי פורמליות ובמועצות הנוער

ד"ר עינב עמרם אשרוב

ראש תחום חינוך בלתי פורמלי, הקריה האקדמית אונו.

פרופ' זהבית גרוס

דיקנית הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת בר-אילן

מחקר זה בחן מעורבות אזרחית בקרב 1,168 בני נוער יהודים וערבים בישראל (69.3% יהודים, 30.7% ערבים) בגילאי 14-18. ניתוח כמותני של שאלונים הראה כי מעורבות אזרחית גבוהה יותר בקרב נוער יהודי לעומת ערבי, ובקרב משתתפי מועצות תלמידים ונוער לעומת משתתפים במסגרות בלתי פורמליות (להלן: חב"פ) או שאינם משתתפים כלל. השתתפות תרמה יותר למעורבות אזרחית בקרב נוער ערבי. נמצאו הבדלים בין יהודים וערבים במדדי מעורבות בבחירות, צדק אזרחי וביטוי מדיני. המחקר מדגיש את חשיבות החינוך למעורבות אזרחית מגיל צעיר, ובמיוחד בקרב נוער ערבי בשל צרכיו ותרבותו הייחודיים. הממצאים רלוונטיים לחיזוק מעורבות נוער במדינות דמוקרטיות.

רקע תיאורטי: מעורבות אזרחית בקרב נוער בחברה היהודית והערבית בישראל

חינוך למעורבות אזרחית, כתפיסות ופעולות חינוכיות בחברה דמוקרטית, מתרחש בישראל החל מבית הספר היסודי. לאורו משתקפים גם יחסי הכוח בין יהודים לערבים התואמים את המחסומים התרבותיים והפוליטיים בישראל (Levy, 2023). תיאוריית המגע (contact theory) (Amir, 1969) הציגה את חשיבות האינטראקציה בין קבוצות שונות. השתתפותם רלוונטית גם לפיתוח זהותם החברתית (Tajfel, 1981). ביסוס מכשירי נוער מרקע שונה, בסביבה תומכת ומותאמת יכולים להפחית עוינות, לעודד מעורבות ולהוביל להבנה עמוקה יותר של ערכים דמוקרטיים. תרגול

השתתפותם מעצים את קול הנוער ומנבא מעורבות עתידית בשל מניעת הדרתם מתהליכים דמוקרטיים (Thomas, 2007).

בני נוער נתפסים כלא פעילים אזרחית ואדישים, בשל חוסר התאמה לחיי היומיום שלהם. הם מחפשים דרכים רלוונטיות למעורבות, לעתים באמצעות מסגרות חב"פ ורשתות חברתיות (Earl et al., 2017). עם זאת, אוכלוסיות מוחלשות אינן מקבלות הזדמנות שווה להשתתפות. נמצא כי פעולות אלימות ומעורבות אזרחית חולקות מאפיינים דומים – חיבור לקבוצה ונקיטת פעולות משפיעות (Pilkington & Pollock, 2015). על כן, שילוב אוכלוסיות שונות במסגרות דמוקרטיות חיוני הן לקידום אינטרסים חברתיים והן לפתרון בעיות קולקטיביות.

חוסר יכולת להשתתף עלול לשחזר דפוסי הדרה ואפליה. מעורבות אזרחית יכולה לשמש כמנגנון התמודדות עם אלימות, במיוחד בקרב נוער המתמודד עם אי שוויון. נוער שנמצא בשוליים החברתיים חשוף יותר לאלימות ובעל סיכוי נמוך יותר למעורבות אזרחית. מאידך, הוא יכול להיות סוכן פעיל לשינוי, באמצעות טיפוח הזהות הלאומית והפעלת תוכניות לפיתוח מנהיגות צעירה, במיוחד בקרב נוער ערבי המתמודד עם אלימות בחברה הערבית (מוניקנדס־גבעון, 2022). עם זאת, הקושי להתחבר לזהות לאומית משותפת עלול להוביל לחיפוש אחר זהויות משותפות אחרות, העלולות להעצים את המאבק הפנימי בישראל. הקמת ארגוני נוער העונים על צרכי הנוער הערבי ופיתוח כישורי מנהיגות, עידוד התנדבות ושייכות קהילתית במסגרות החב"פ בחברה הערבית יכול לשמש כמנגנון העצמה בדומה לקהילות מיעוט אחרות בעולם (Haj-Yahya & Rudnitzky, 2018).

החב"פ כ"סוכן של דמוקרטיה" חשוב במיוחד לאוכלוסיות מיעוט והוא מסייע בהשתלבות חברתית, צמצום פערים וקידום מעורבות אזרחית (ibid., 2018). בישראל מסגרות החב"פ מקדמות פעילויות חברתיות וקהילתיות, אך נמצאו פערים משמעותיים בהשתתפות בין אוכלוסיות (קליבנסקי והישראלי, 2023). במיוחד בין האוכלוסייה היהודית לערבית נמצא פער גדול באיכות ובכמות פעילויות החב"פ, בנוסף למחסור בתשתיות, בשל רמת חיים נמוכה, עוני וחשיפה לעבריינות (מנדל־לוי וארצי, 2016). לכן, יש חשיבות לקידום החב"פ בחברה הערבית.

השתלבות נוער ערבי במסגרות חב"פ מאתגרת גם בשל חסך במסורת של פעילויות מותאמות תרבותית (Haj-Yahya & Rudnitzky, 2018) ויחס מזלזל מצד מבוגרים (Gazit, & Perry-Hazan, 2023). אתגר נוסף הוא שילוב האיסלם בחברה דמוקרטית, שכן חינוך דתי שמרני מגביל את הזהות האזרחית (Saada & Gross, 2017). עם זאת, המודעות לחשיבות החב"פ ולקידום מעורבות אזרחית גוברת וכן מודעות לחשיבות הפעילויות בקבוצות השווים, במיוחד אלו שאינן מתווכות על ידי מבוגרים, המקדמות גיבוש זהות, רווחה נפשית והשתלבות (Darling-Hammond, 2023).

השתתפות בני נוער יהודים וערבים במועצות התלמידים והנוער

השתתפות נוער במועצות התלמידים והנוער מקדמת מנהיגות נוער ושמירה על זכויות היחיד, באמצעות פעילות במודל דמוקרטי, המאפשר התנסות דמוקרטית בקבלת החלטות ומבקש לייצג מגוון אוכלוסיות ובהם המיעוט הערבי (עמרם אשורוב וגרוס, 2023). נמצא, כי השתתפות בני נוער ערבים קשורה למסלול התפתחות חיובי. הם עסקו בבגרותם בחינוך וביצירת שינוי בקהילתם. גם בתקופות בהן הסכסוך הישראלי-פלסטיני השפיע על האזרחים, נוער יהודי וערבי ממועצות התלמידים והנוער הביע עמדה חד משמעית כנגד הסתה וגזענות על מנת למנוע פגיעה ברקמת החיים המשותפת של אזרחים יהודים וערבים (Gazit, & Perry-Hazan, 2023).

יחד עם זאת, יש צורך לצמצם חסמים להשתתפות נוער ערבי כגון מחסומי שפה ומחסומים פוליטיים שכן השתתפות במועצות התלמידים והנוער ממחישה את פוטנציאל הנוער לפעול כסוכני שלום, במיוחד במדינות בעלות חיכוכים פנימיים (Feinstein, Gierden & O'Kane, 2010).

השערות המחקר

1. יימצאו הבדלים בין נוער שמשותף במועצות, נוער במסגרות חב"פ לבין נוער שאינו משותף, במדדי המעורבות האזרחית; 2. יימצאו הבדלים בין נוער יהודי וערבי במדדי המעורבות האזרחית; 3. תימצא אינטראקציה בין ההשתייכות הקבוצתית (מועצות נוער, מסגרות חב"פ, לא פעילים) לבין לאום (ערבים, יהודים) במדדי המעורבות האזרחית.

השיטה

אוכלוסיית המחקר כללה 1,168 בני נוער מכל 6 המחוזות בישראל, מהם 810 (69.3%) יהודים ו-358 ערבים (30.70%). 412 (35.3%) משתתפים במועצות, 433 (37.1%) משתתפים במסגרות חב"פ ו-322 (27.6%) לא פעילים. התפלגות המגדר הייתה 667 (57.9%) בנים ו-484 (42.1%) בנות. גיל המשתתפים הממוצע היה 15.51 וסטיית התקן הייתה 1.32 (טווח: 12-18). כלי המחקר היה שאלון מעורבות אזרחית Civic Engagement questionnaire אשר נבנה למדידת מעורבות הנוער (Flanagan et al., 2007). מהימנות הממדים במחקר הנוכחי נעה בין $\alpha = 0.61$ ל- $\alpha = 0.82$.

הממצאים

ניתוח מקדים הוכיח הבדל מובהק במעורבות אזרחית בין בנות (גבוהה יותר) לבנים, וקשר חיובי בין גיל למעורבות. לכן, מגדר וגיל יופעלו כמשתנים מבוקרים בניתוח הנתונים. בדיקת השערות המחקר, שנערך באמצעות ניתוח MANCOVA דו-כיווני הראה אפקט מובהק של השתייכות קבוצתית ולאום על מדדי מעורבות אזרחית. מעורבות גבוהה יותר נצפתה בקרב משתתפי

מועצות לעומת משתתפי מסגרות חב"פ ולא־משתתפים (השערה 1 אוששה). נוער יהודי הדגים מעורבות גבוהה יותר מנוער ערבי (השערה 2 אוששה). נמצא אפקט אינטראקציה מובהק בין השתייכות קבוצתית ולאום במספר מדדי מעורבות (השערה 3 אוששה). ניתוח המשך הראה שהבדלים בין קבוצות השתייכות גדולים יותר בקרב נוער ערבי, כרט למדד הביטוי המדיני. בכל הקבוצות המעורבות הגבוהה ביותר נצפתה בקרב משתתפי מועצות התלמידים והנוער.

דיון

שלוש השערות המחקר שנבחנו במחקר אושרו: נמצאו הבדלים במעורבות בין הקבוצות, בין יהודים וערבים ובאינטראקציה בין השתייכות ללאום. הממצאים נתמכים בתיאוריית הזהות החברתית (Tajfel, 1981) וגישת הלמידה החווייתית (Gross & Rutland, 2017), וכן מוסברים ההבדלים בחוויית ההשתתפות של יהודים וערבים באמצעות "בעיית הדורות" של מנהיים (Mannheim, 1952).

החידוש במחקר זה הוא בהבחנה בתרומת ההשתתפות של נוער יהודי וערבי במדדי המעורבות האזרחית בין במסגרות החב"פ לבין מסגרות המספקות למידה חווייתית של מעורבות אזרחית, כגון במועצות התלמידים והנוער (Gross & Rutland, 2017), בה הנוער אקטיבי ומשתמש בכלים ובערכים דמוקרטים לצרכיהם (Alon-Tirosh & Hadar-Shoval, 2016).

השתתפות בקבוצות חב"פ מקדמת מעורבות אזרחית בקרב נוער יהודי וערבי, אך מעורבות גבוהה יותר נצפתה במועצות נוער כאשר השפעת ההשתתפות גדולה יותר בקרב נוער ערבי (Pinedo et al., 2023). נוער ערבי הציג מדדי מעורבות נמוכים יותר מיהודים בכל רמות ההשתתפות. זה ניתן להסבר בשל הבדלי תרבות וערכי משפחה, התואמים ממצאים קודמים שבחנו את השיח הייחודי לחברה הערבית מבחינת שמרנות, מסורתיות וקשר לדת ואת העיסוק במעורבות אזרחית, העוברים מדור לדור ומשפיעות גם על הדור הצעיר (Flanagan et al., 2007). כפי שנמצא במחקר זה, נוער ערבי מתחיל בנקודת מוצא נמוכה יותר מבחינת מדדי מעורבות אזרחית מאשר נוער יהודי (Khatib, 2022). המחקר מדגיש את החשיבות הרבה של השתתפות הנוער הערבי, במיוחד בהתחשב בתרומתה הגדולה יותר למעורבות אזרחית לעומת נוער יהודי (Darling-Hammond, 2023).

כמו כן, מחקר זה מצא **הבדלים במדדי מעורבות אזרחית בין נוער יהודי וערבי**, בהתאם להשתתפותם או אי השתתפותם. ניתן לראות בכך אישוש ל"בעיית הדורות" של מנהיים (Mannheim, 1952). למרות חוויות משותפות של דור ה-Z, בגיל ובחברה, המאפיינים הזהותיים הייחודיים של האוכלוסיות שואבים מאידיאולוגיות חברתיות ותרבותיות שונות של נוער יהודי ונוער ערבי בישראל. להשתתפות במועצות התלמידים והנוער הייתה חשיבות במדד המעורבות בבחירות בקרב הנוער היהודי במיוחד, שכן בקרב הנוער הערבי מדד זה נתרם גם באמצעות השתתפות במסגרות אחרות. ניתן להבין זאת לאור הממדים הנמוכים של נוער ערבי שאינו משתתף במסגרות חברתיות, שהשתתפותו בכל מסגרת קבוצתית מספיקה על מנת להיתרם

בממד זה. מעורבות פוליטית (ביטוי מדיני) הייתה גבוהה יותר בקרב נוער יהודי מאשר בקרב נוער ערבי. ניתן להסביר זאת באמצעות מחקרים קודמים המציגים את חוסר האמון של אוכלוסיית המיעוט במוסדות השלטון (Alon-Tirosh & Hadar-Shoval, 2016) ואת הפערים בין נוער יהודי לערבי בקרבה למוסדות השלטון. השתתפות בכל מסגרת חב"פ סייעה לנוער ערבי במדד צדק אזרחי, אך לא נצפה הבדל נוסף בגין השתתפותו במועצות התלמידים והנוער. ניתן להסביר זאת באמצעות השונות התרבותית ומורכבות האוכלוסייה הערבית בגישתם לצדק בקהילתם, הטרוגניות ושונות פנימית של דת, אורח חיים, אזור מגורים ואוריינטציה פוליטית באוכלוסיית המיעוט הערבית בישראל, (חאג' יחיא ורודניצקי, 2023). יתרונות החב"פ באים לידי ביטוי בממד זה, בחיבור התכנים החינוכיים לזהות הייחודית והתאמה תרבותית לאוכלוסייה הערבית (חאג' יחיא ורודניצקי, 2023) במסגרות החב"פ. ממצאים אלה מחזקים את הקשיים והצרכים השונים של הנוער הערבי בבואו לעסוק במעורבות אזרחית, התמודדותו עם הזירה הפוליטית הישראלית, ההיררכיות והנוקשות של החברה הערבית השמרנית וכן ערכי החברה הערבית (Pinedo et al., 2023).

מסקנות המחקר מעידות על חשיבות השתתפות נוער יהודי וערבי במסגרות חב"פ במיוחד אלו המאפשרות מעורבות אקטיבית לחיזוק מעורבותם האזרחית. תרומת הלמידה החווייתית של מעורבות אזרחית במסגרות חב"פ (Gross & Rutland, 2017) מעידה על חשיבות מתן כלים דמוקרטים בגיל צעיר, בעיקר לנוער מהחברה הערבית, לקידום השתתפותם האזרחית ובחשיבות החב"פ - לקידום השתתפות מיעוטים. התאמת התכנים לאוכלוסייה ובחינת הרלוונטיות שלהם לתרבות המיעוט מקדמות את מעורבות הנוער ומסייעות להתמודדותם בחזית כפולה: הפנימית - בביתם ובחברה הערבית, והחיצונית - בבואם להשתלב בחברה הישראלית.

מקורות:

חאג' יחיא, נ. ורודניצקי, א. (2023). החינוך הבלתי פורמלי בחברה הערבית בישראל: תמונת מצב. בתוך: ח. קליבנסקי, א. הישראלי וא. שפר (עורכים). **התבוננות מחודשת בחינוך הבלתי פורמלי**. מכון מופ"ת.

מוניקנדס-גבעון, י. (2022). **תוכנית משרד החינוך למניעת אלימות**. מרכז המחקר והמידע של הכנסת לוועדת החינוך, התרבות והספורט.

מנדל לוי, נ. וארצי, א. (2016). **חינוך בלתי פורמלי לילדים, בני נוער וצעירים בישראל: עדויות מהשדה וסיכום תהליך למידה**. ירושלים, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, היוזמה למחקר יישומי בחינוך.

עמרם אשרוב, ע. וגרוס, ז. (2023). למידה מהצלחה ומכישלון בזיקה לאקלים הארגוני הבלתי פורמלי במועצת נוער רשותית. בתוך: קליבנסקי, ח., הישראלי, א., ושפר, א. (עורכים). **התבוננות מחודשת בחינוך הבלתי פורמלי**. מכון מופת. 91-106.

קליבנסקי, ח. והישראלי, א. (2023). מבוא להתבוננות מחודשת בחינוך הבלתי פורמלי. בתוך: ח. קליבנסקי, א. הישראלי וא. שפר (עורכים). **התבוננות מחודשת בחינוך הבלתי פורמלי** (עמ' 10-28). מכון מופת.

Alon-Tirosh, M., & Hadar-Shoval, D. (2016). Leadership and identity politics on the eve of the Israeli 2015 elections: children's perspectives. *Israel Affairs*, 22(3-4), 697-710.

Amir, Y. (1969). Contact hypothesis in ethnic relations. *Psychological bulletin*, 71(5), 319-342.

Darling-Hammond, S. (2023). *Fostering Belonging, Transforming Schools: The Impact of Restorative Practices*. Learning Policy Institute.

Earl, J., Maher, T. V., & Elliott, T. (2017). Youth, activism, and social movements. *Sociology Compass*, 11(4), e12465.

Feinstein, C., Giertsen, A., & O'Kane, C. (2009). Children's participation in armed conflict and postconflict peacebuilding. 2009) *A handbook of children and young people's participation: Perspectives from theory and practice*, Routledge, 53-62.

Flanagan, C. A., Syvertsen, A. K., & Stout, M. D. (2007). Civic Measurement Models: Tapping Adolescents' Civic Engagement. *CIRCLE Working Paper 55*. Center for Information and Research on Civic Learning and Engagement (CIRCLE).

Gazit, M., & Perry-Hazan, L. (2023). *The road (not) taken: Principals' perceptions of at-risk pupils' participation in collective decision-making*. British Educational Research Journal.

Gross, Z., & Rutland, S. D. (2017). Experiential learning in informal educational settings. *International Review of Education*, 63(1), 1-8.
<https://doi.org/10.1007/s11159-017-9625-6>

Haj-Yahya, N., & Rudnitzky, A. (2018). Non-formal education in Arab society in Israel: Vision and reality. *Israeli Democracy Institute, Policy paper*, 122.

Khatib, I. (2022). Can democratic values bring the parties to the table in a protracted, Middle Eastern conflict? The attitudes of youth in the context of the Arab-Israeli conflict. *Democratization*, 29(4), 692-713.

Levy, N. (2023). Arabs in segregated vs. mixed Jewish–Arab schools in Israel: their identities and attitudes towards Jews. *Ethnic and Racial Studies*, 1-27.

Mannheim, Karl (1952) The problem of generations. In: Kecskemeti, Paul (ed) Karl Mannheim: *Essays*. London: Routledge.

Nir, T., & Perry-Hazan, L. (2025). Realizing Participation Rights of Minority Youth in Conflicted Societies: The Case of Councils Integrating Jewish and Palestinian-Arab Youth in Israel. *Youth & Society*, 57(1), 56-79.

Pilkington, H., & Pollock, G. (2015). 'Politics are bollocks': Youth, politics and activism in contemporary Europe. *The Sociological Review*, 63, 1-35.

Pinedo, A., Frisby, M., Kubi, G., Vezaldenos, V., Diemer, M. A., McAlister, S., & Harris, E. (2023). *Charting the longitudinal trajectories and interplay of critical consciousness among youth activists*. Child Development.

Saada, N., & Gross, Z. (2017). Islamic education and the challenge of democratic citizenship: A critical perspective. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 38(6), 807-822.

Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Thomas, N. (2007). *Towards a theory of children's participation*. Int'l J. Child. Rts., 15, 199.

שער המישי:

אלימות במדיה הדיגיטלית ומניעתה

התפקיד של שליטה עצמית נמוכה בהבנת התגובות של הצופים מהצד לבריונות ברשת

פרופ' רויטל סלע-שינוביץ

סגן דיקן למחקר, הפקולטה למדעי הרוח והחברה, הקריה האקדמית אונו

ד"ר מיכל לוי

מכללת דוד ילין והאוניברסיטה העברית

ד"ר יהונתן חסון ז"ל

אוניברסיטת אוקספורד

הקדמה

בריונות ברשת הפכה בעשורים האחרונים לבעיה מכרעת בקרב מתבגרים משום שהיא מהווה סיכון לרווחתם הרגשית והפסיכולוגית של בני נוער ברחבי מדינות. מרחב הרשת מאופיין באנונימיות, מרחק פיזי ורמה נמוכה של השגחת מבוגרים (Patchin, 2010 & Hinduja). מאפיינים אלה תורמים להתבטאות חופשית ללא ריסון וללא חשש להיענש (Suler, 2004). לפיכך יש מתבגרים המנצלים את מרחב הרשת להתנהגות רעילה המכילה שנאה, שפה גסה והתנהגויות פוגעניות (Suler, 2004).

נוסף על הקשר בין הקורבן לבריון, להתנהגות של צופים מהצד יש השפעה על הדינמיקה של בריונות ברשת והיא יכולה להחמיר את התוקפנות או לגרום לסיום האירוע. הם יכולים להגן באופן פעיל על הקורבן ולהתעמת עם התוקפן או לעזור לקורבן בעקיפין, למשל, על ידי קריאה לעזרה. הצופים מהצד יכולים גם לתמוך ולעודד את התוקפן או לבחור לא להגיב, להתעלם מהאירוע התוקפני ולהישאר מחוץ למתרחש (Schultze-Krumbholz et al. 2018). המחקרים מראים כי תמיכה בקורבן של בריונות ברשת קשורה באופן חיובי לנטייה כללית להתנהגות פרו־חברתית, רמה גבוהה של כישורי חשיבה מוסרית, תחושת מסוגלות עצמית, אמפתיה רגשית וקוגניטיבית וניסיון קודם של הצופה מהצד כקורבן לתוקפנות (Barlińska et al. 2018; Macháčková, et al. 2018). לעומת זאת, צופים מהצד התומכים בבריונות ברשת וצופים פסיביים

נוטים יותר להיות בעלי אמפתיה נמוכה יותר מאלו המגינים על הקורבנות (Pozzoli et al. 2017; Van Cleemput et al. 2014). צופים מהצד פסיביים ותומכי הבריון ברשת נוטים יותר להפגין התנתקות מוסרית בהשוואה למגינים על הקורבנות (DeSmet et al., 2014). המחקרים מראים כי ישנם דפוסים אישיים דומים בין התומך בבריון לבין הצופה הפסיבי מהצד. שכן התנהגותם של הצופים הפסיביים נתפסת על ידי הבריון כהסכמה שקטה לאירוע הבריונות, ובכך היא מחזקת את התנהגותו של הבריון (Menesini, 2003; Salmivalli, 2010). ספרות המחקר מורה כי לא נמצא קשר בין הגיל להתנהגות הצופים מהצד בבריונות ברשת (Bastiaensens, et al. 2013; Macháčková, et al. 2015).

עם זאת, מחקר אחד הראה כי מתבגרים מבוגרים נוטים פחות לסייע לקורבן ממתבגרים צעירים יותר (Erreygers et al., 2016). כמו כן, בעוד שחלק מהמחקרים מצביעים על כך שאין הבדלי מגדר בהתנהגויות של הצופים מהצד, אחרים מראים כי בנים נוטים יותר להפגין התנהגות שלילית או להישאר פסיביים, בעוד שבנות נוטות יותר לתמוך באופן חיובי בקורבן (Bastiaensens, et al. 2016; Macháčková, et al. 2014).

המחקר הנוכחי מתבסס על התיאוריה הכללית של הפשיעה (Gottfredson & Hirschi, 1990) כדי לבחון את הקשר בין שליטה עצמית נמוכה לבין התנהגויות של הצופים מהצד בבריונות ברשת. מחקרים קודמים מצאו כי קיים קשר בין שליטה עצמית נמוכה לבין מעורבות בבריונות מסורתית (לא מקוונת) ובבריונות ברשת (Holt et al. 2012; Lianos & McGrath 2018). עם זאת, מעט ידוע על הקשר בין שליטה עצמית נמוכה לבין התנהגויות של הצופים מהצד בבריונות ברשת.

התיאוריה הכללית של הפשע (Gottfredson & Hirschi, 1990)

התיאוריה הכללית של הפשע (Gottfredson & Hirschi, 1990) מניחה כי פשע ועבריינות מושרשים בחוסר היכולת של אנשים לרסן את התנהגותם כתוצאה משליטה עצמית נמוכה. הירשי (Hirschi, 2004) הגדיר מחדש שליטה עצמית כנטייה קוגניטיבית להעריך את ההשלכות האפשריות של התנהגות נתונה. לפיכך, אנשים עם שליטה עצמית נמוכה מאופיינים ברמה נמוכה של רגולציה עצמית ובחוסר יכולת לשקול את ההשלכות של התנהגותם בטווח הקצר והארוך, מה שמוביל אותם לעסוק בפשיעה ועבריינות. בהתאם לתיאוריה, שליטה עצמית נמוכה כוללת שישה מרכיבים: העדפה למשימות פשוטות, העדפה לפעילויות פזיות ולא מנטליות, נטילת סיכונים, אימפולסיביות, אגוצנטריות וקושי לשלוט במזג האישי. לפיכך, אנשים עם שליטה עצמית נמוכה נוטים יותר להיות מעורבים בהתנהגות אנטי-חברתית, משום שהם שואפים להגביר את ההנאה שלהם ואינם מסוגלים לשלוט בהתנהגותם בחיפוש אחר הנאה; לכן הם נוטים לבחור התנהגויות אנטי-חברתיות המספקות רווחים מיידיים, גם אם יש להן השלכות שליליות בטווח הארוך. בהתבסס על התיאוריה, גובש סולם המשמש כמדד כללי לשליטה עצמית נמוכה (Walters, 2016). סולם זה זכה לתמיכה אמפירית בהתנהגויות של סטייה

ופשיעה בקרב מבוגרים ובני נוער (Brownfield & Sorenson 1993; DeLisi & Vaughn 2008). עם זאת, קיים ויכוח מתמשך לגבי חדהממדיות של הסולם. מבין ששת תתי-המרכיבים של שליטה עצמית נמצא כי אימפולסיביות והעדפה לנטילת סיכונים הם מנבאים חזקים לעיסוק בעבריינות ובפשעה (Piquero & Rosay 1998; Rocque et al. 2016; Ward et al. 2015). מרכיבים אלה, וגם אגוצנטריות, קשורים להפרעות התנהגות ללא תלות בממד הכללי של שליטה עצמית, מה שמרמז על כך שהם מרכיבי הליבה של שליטה עצמית נמוכה (Pechorro et al. 2022). לפיכך אנו מציעים לבחון גרסה קצרה יותר של סולם שליטה עצמית נמוכה, וזאת על ידי בחינה אמפירית של מודל דו-גורמי המורכב משלושת מרכיבי הליבה של שליטה עצמית נמוכה (אימפולסיביות, נטילת סיכונים ואגוצנטריות) ובדיקת הממד הכללי של שליטה עצמית נמוכה.

המחקר הנוכחי – מחקר זה בחן את הקשר בין הממד הכללי של שליטה עצמית ושלושת מרכיבי הליבה של שליטה עצמית נמוכה לבין התנהגויות של הצופים מהצד בבריונות ברשת. בהתבסס על ספרות המחקר בתחום הצופים מהצד, שלושה סוגים של התנהגויות הצופים מהצד נבדקו: התומך בבריון, הצופה הפסיבי והמגן על הקורבן. השערות המחקר הן אלה:

א. הממד הכללי של שליטה עצמית נמוכה יהיה קשור לתומך בבריון ולצופה הפסיבי מעבר לרכיבים הספציפיים של שליטה עצמית נמוכה. עם זאת, הממד הכללי לא יהיה קשור למגן הקורבן.

ב. מרכיבים ספציפיים של שליטה עצמית נמוכה יהיו קשורים לשלושת סוגי ההתנהגויות של הצופה מן הצד, כך ש:

1. נטילת סיכונים תהיה קשורה באופן חיובי ומובהק לתומך בבריון ולמגן הקורבן;

2. אגוצנטריות תהיה קשורה באופן חיובי ומובהק לצופה הפסיבי ולתומך בבריון;

3. אימפולסיביות תהיה קשורה באופן חיובי ומובהק לתומך בבריון.

המדגם – הוא מדגם נוחות וכלל 501 מתבגרים בגילאי 14–18, 65.1% מהם בנות ו-34.9% בנים. הנתונים נאספו באמצעות סקר דיווח עצמי מקוון ממדגם של בני נוער ישראלים על ידי מכון מחקר מקצועי (Panel4all) במהלך שנת 2020, בפיקוח החוקרים ובהתאם לסטנדרטים אתיים המקובלים במחקר.

המשתנים התלויים – התנהגויות הצופים מהצד נמדדו באמצעות שאלון המבוסס על הגרסה המתוקנת של שאלון תפקידי הצופים מהצד (Salmivalli & Voeten 2004) והותאמו לאירועי בריונות ברשת. הסולם מורכב מ-10 פריטים המודדים שלושה סוגים של התנהגויות של צופים מהצד ברשתות החברתיות. הנבדקים התבקשו לחשוב על אירועי בריונות ברשת שנתקלו בהם באתרי רשתות חברתיות בששת החודשים האחרונים ולדרג את תגובתם בהתבסס על סולם ליקרט בן 5 נקודות: 1=לעולם לא עד 5=תמיד. הסטטיסטיקה התיאורית הראתה כי 10.8% תומכים בבריון, 18.2% הם צופים פסיביים ו-15.2% מגינים על הקורבן.

המשתנים הבלתי תלויים – שליטה עצמית נמוכה נמדדה באמצעות הגרסה המקוצרת יותר של סולם שליטה עצמית נמוכה (Pechorro, et al. 2022) וכללה שלושה תתי-מרכיבים של שליטה עצמית נמוכה: נטילת סיכונים, אגוצנטריות ואימפולסיביות. מרכיבים אלו נמדדו באמצעות הסולם של גרסמיק (Grasmick et al., 1993) וכללו ארבעה פריטים בכל אחד מתתי-המרכיבים של שליטה עצמית נמוכה. המשתתפים התבקשו לדרג את רמת ההסכמה שלהם עם כל פריט בסולם שליטה עצמית נמוכה בהתבסס על סולם ליקרט בן 5 נקודות, הנע בין 1 = בכלל לא ל-5 = מאוד. לפיכך, ערכים גבוהים יותר מצביעים על שליטה עצמית נמוכה יותר. המהימנות הפנימית של קרונבך למדד הכללי של שליטה עצמית נמוכה היה 0.83, והיו 0.73 ו-0.66 עבור לקיחת סיכונים, אגוצנטריות ואימפולסיביות, בהתאמה. במחקר נעשה שימוש בשני משתני בקרה: מגדר וגיל.

הניתוח הסטטיסטי – בשלב הראשון בוצע ניתוח גורמים (Confirmatory Factor Analysis) לאישוש המבנים של כלי המחקר ולבחינה של ארבעה מודלים לניתוח הנתונים. הניתוח הראה כי המודל הדו-גורמי (bifactor modeling) מתאים ביותר לנתונים, $\chi^2/df = 3.06$, $RMSEA = 0.06$, $SRMR = 0.04$, $CFI (0.95)$ $TLI (0.92)$. בשלב הבא בוצע ניתוח משוואות מבניות (Structural Equation Modeling; SEM) לבדיקת הקשר בין המדד הכללי של שליטה עצמית נמוכה לבין התנהגות הצופים מהצד, וכן בדיקת הקשר בין כל אחד משלושת תתי-המרכיבים של שליטה עצמית נמוכה לבין התנהגות הצופים מהצד.

הממצאים העיקריים – תוצאות הניתוח הראו כי קיים קשר חיובי ומובהק בין המדד הכללי של שליטה עצמית נמוכה לבין התומך בבריון והצופה הפסיבי. יתר על כן, שלושת המרכיבים של שליטה עצמית נמוכה היו קשורים באופן מובהק להתנהגות הצופים מהצד ברשת: אימפולסיביות נמצאה קשורה באופן חיובי ומובהק לתומך בבריון. כמו כן, לקיחת סיכונים הייתה קשורה באופן חיובי ומובהק הן לתומך בבריון והן למגן על הקורבן, ואגוצנטריות הייתה קשורה באופן חיובי ומובהק הן לתומך בבריון והן לצופה הפסיבי. ממצאי המחקר מצביעים על כך שהמדד הכללי של שליטה עצמית נמוכה ממלא תפקיד חשוב בהבנת התנהגותם של תומכי הבריון והצופים הפסיביים בבריונות ברשת.

דיון – התנהגות בריונית ברשת של הצופים מהצד משכה תשומת לב גוברת בעשור האחרון. עם זאת, מעט ידוע על יכולת התיאוריה להסביר את דפוסי התגובה של הצופים מהצד בהתנהגות בריונית ברשת. כמה ממצאים ראויים לציון: **ראשית**, הממצאים מראים כי המודל הדו-גורמי, המורכב הן מהמדד הכללי של שליטה עצמית והן משלושת מרכיבי הליבה של שליטה עצמית נמוכה (לקיחת סיכונים, אגוצנטריות ואימפולסיביות) מייצג בצורה הטובה ביותר את המבנה של שליטה עצמית ומציג שונות חלקית בין מגדר לגיל. ממצא זה עשוי להצביע על כך שמדדי השליטה העצמית מפורשים באופן שונה בין קבוצות מגדר וגיל, ויש לקחת בחשבון פרשנויות מובחנות אלה במחקרים עתידיים. המודל הדו-גורמי מייצג הן חד-ממדיות והן רב-ממדיות של סולם שליטה עצמית נמוכה תוך התחשבות ברב-קוליות פסיכומטרית בין תתי-מרכיבים (Reise, 2012). גישה זו לשליטה עצמית נמוכה תורמת לדיון המתמשך בקשר לתפיסת המבנה

החד־ממדי של סולם השליטה העצמית (Piquero & Rosay 1998). **שנית**, המדד הכללי של שליטה עצמית נמוכה נמצא קשור באופן חיובי ומובהק לתמיכה בבריון ולצופה הפסיבי. ממצאים אלה תומכים בהשערה הראשונה ומדגישים את התפקיד החשוב של המדד הכללי של שליטה עצמית בהבנת התנהגויות של תומכי בריונות וצופים פסיביים במרחבי הרשת (Li et al. 2016; Lianos & McGrath, 2018). **שלישית**, ניתוח ה־SEM גילה כי תתי־מרכיבים של שליטה עצמית נמוכה קשורים גם להתנהגויות אלה של צופים מהצד. באשר לתומכי בריונות ברשת, התוצאות הראו כי הם קשורים באופן חיובי לנטילת סיכונים. תוצאה זו תומכת בהשערה השנייה ומצביעה על כך שתומכי בריונות ברשת נוטלים יותר סיכונים מצופים מהצד אחרים. נוסף על כך, נמצא קשר חיובי בין נטילת סיכונים לבין הגנה על הקורבן. ייתכן שהצופים המגינים על קורבנות ברשת רגישים פחות לסיכון הקיים מבחינה חברתית בהגנה על הקורבן, והם דואגים יותר לרווחתם של אחרים ופחות לרווחתם (Nocentini et al. 2020). לפיכך, התוצאות מצביעות על כך שהמדד הכללי של שליטה עצמית נמוכה אינו מסביר את התנהגותם של המגינים על קורבנות ברשת. ממצאי המחקר תומכים בהשערה השנייה ומראים שגם תומכי הבריונות ברשת וגם הצופים הפסיביים מהצד היו קשורים באופן חיובי לאגוצנטריות. לפיכך, אגוצנטריות ממלאת תפקיד חשוב בהבנת התגובות של תומכי הבריון ושל צופים פסיביים במרחבי הרשת, ועשויה לסייע בהבנה טובה יותר של נטייתם של תומכי בריונות ברשת ושל צופים פסיביים מהצד להתמקד בצורכיהם שלהם תוך התעלמות מצורכיהם של אחרים (Pozzoli et al. 2017). אשר להבדלים הדמוגרפיים, תוצאות המחקר הראו כי בנות נוטות להגן על הקורבן יותר מבנים, ומתבגרים בוגרים נוטים להגן על הקורבן או לתמוך בבריון יותר ממתבגרים צעירים.

לסיכום – מבחינה תיאורטית, המחקר מרחיב את הידע המחקרי על תפקידה של שליטה עצמית נמוכה כללית ותתי־מרכיביה בהבנת התנהגויות של הצופים מהצד ברשת, בפרט על התנהגויות של תומכי הבריון וצופים פאסיביים. ההשלכות המעשיות של מחקר זה מדגישות את החשיבות של תכנון התערבויות מבוססות ראיות שמתחשבות בשליטה עצמית נמוכה של תומכי הבריון ושל צופים פאסיביים ברשת. בהתאם לכך, התערבויות אלו צריכות להתמקד בהקניית מיומנויות של שליטה עצמית, אמפתיה ומודעות כלפי החוויות של הקורבן.

מקורות:

- Barlińska, J., Szuster, A., & Winiewski, M. (2018). Cyberbullying among Adolescent Bystanders: Role of Affective versus Cognitive Empathy in Increasing Prosocial Cyberbystander Behavior. *Frontiers in Psychology*, 9:799.
- Bastiaensens, S., Vandebosch, H., Poels, K., Van Cleemput, K., DeSmet, A., & De Bourdeaudhuij, I. (2015). 'Can I afford to help?' How affordances of communication modalities guide bystanders' helping intentions towards harassment on social network sites. *Behaviour & Information Technology*, 34(4), 425-435
- Bastiaensens, S., Vandebosch, H., Poels, K., Van Cleemput, K., Desmet, A., & De Bourdeaudhuij, I. (2014). Cyberbullying on Social Network Sites. An Experimental Study into Bystanders' Behavioural Intentions to Help the Victim or Reinforce the Bully. *Computers in Human Behavior*, 31, 259-271.
- Brownfield, D., & Sorenson, A.M. (1993). Self-Control and Juvenile Delinquency: Theoretical Issues and an Empirical Assessment of Selected Elements of a General Theory of Crime. *Deviant Behavior*, 14(3), 243-264.
- DeLisi, M., & Vaughn, M.G. (2008). The Gottfredson-Hirschi Critiques Revisited Reconciling Self-Control Theory, Criminal Careers, and Career Criminals. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 52(5), 520-537.
- DeSmet, A., Bastiaensens, S., Van Cleemput, K., Poels, K., Vandebosch, H., Cardon, G., & De Bourdeaudhuij, I. (2016). Deciding Whether to Look After Them, To Like It, or Leave It: A Multidimensional Analysis of Predictors of Positive and Negative Bystander Behavior in Cyberbullying among Adolescents. *Computers in Human Behavior*, 57, 398-415.
- DeSmet, A., Bastiaensens, S., Van Cleemput, K., Poels, K., Vandebosch, H., Cardon, G., & De Bourdeaudhuij, I. (2016). Deciding Whether to Look After Them, To Like It, or Leave It: A Multidimensional Analysis of Predictors of Positive and Negative Bystander Behavior in Cyberbullying among Adolescents. *Computers in Human Behavior*, 57, 398-415.
- Erreygers, S., Pabian, S., Vandebosch, H., & Baillien, E. (2016). Helping Behavior among Adolescent Bystanders of Cyberbullying: The Role of Impulsivity. *Learning and Individual Differences*, 48, 61-67.
- Gottfredson, R.M., & Hirschi, T. (1990). *A General Theory of Crime*. Stanford: Stanford University Press.

- Grasmick, H. G., Tittle, C. R., Bursik Jr, R. J., & Arneklev, B. J. (1993). Testing the core empirical implications of Gottfredson and Hirschi's general theory of crime. *Journal of research in crime and delinquency*, 30(1), 5-29.
- Hirschi, T. (2004). Self-control and crime. In R. F. Baumeister & K. D. Vohs (Eds.), *Handbook of self-regulation: Research, theory, and applications* (pp. 537-552). Guilford
- Holt, T.J., Bossler, A.M., & May, D.C. (2012). Low Self-Control Deviant Peer Associations and Juvenile Cyberdeviance. *American Journal of Criminal Justice*, 37(3), 378-395.
- Hinduja, S& Patchin, J.W. (2015). *Bullying Beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying*, 2nd ed. Thousand Oaks: Sage.
- Lianos, H., & McGrath, A. (2018). Can the General Theory of Crime and General Strain Theory Explain Cyberbullying Perpetration? *Crime & Delinquency*, 64 (5).
- Machackova, H., Dedkova, L. Sevcikova, A., & Cerna, A. (2018). Bystanders' supportive and passive responses to cyberaggression. *Journal of School Violence*, 17 (1), 99-110.
- Macháčková, H., Dedkova, L., Sevcikova, A., & Cerna, A. (2013). Bystanders' Support of Cyberbullied Schoolmates. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 23, 25-36.
- Machackova, H., Dedkova, L., & Mezulanikova, K. (2015). Brief report: The bystander effect in cyberbullying incidents. *Journal of Adolescence*, 43, 96-99.
- Menesini, E., Codecasa, E., Benelli, B., & Cowie, H. (2003). Enhancing children's responsibility to take action against bullying: Evaluation of a befriending intervention in Italian middle schools. *Aggressive Behavior*, 29(1), 1-14..
- Nocentini, A., Colasante, T., Malti, T., & Menesini, E. (2020). In my defence or yours: Children's guilt subtypes and bystander roles in bullying. *European Journal of Developmental Psychology*, 17(6), 926- 942..
- Suler, J. (2004) The online disinhibition effect. *Cyberpsychology and Behavior*, 7(3), 321-326.
- Pechorro, P., DeLisi, C. Pacheco, Gonçalves R. Abrunhosa, J., Maroco, & Quintas, J. (2022). Examination of Grasmick et al's Low Self-Control Scale and of a Short Version with Cross-Gender Measurement Invariance. *Crime & Delinquency*, 69, 1-24.
- Piquero, A.R., & Rosay, A.B. (1998). The Reliability and Validity of Grasmick et al's Self-Control Scale: A Comment on Longshore et al. *Criminology*, 36, 157-173.

- Pozzoli, T., & Gini, G. (2010). Active Defending and Passive Bystanding Behavior in Bullying: The Role of Personal Characteristics and Perceived Peer Pressure. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 38(6), 815-827.
- Pozzoli, T., Gini, G., & Thornberg, R. (2017). Getting angry matters: Going beyond perspective taking and empathic concern to understand bystanders' behavior in bullying. *Journal of adolescence*, 61, 87-95.
- Reise, S.P. (2012). Invited paper: The rediscovery of bifactor measurement models. *Multivariate Behavioral Research*, 47(5), 667-696
- Rocque, M., Posick, C., & Piquero, A.R. (2016). Self-Control and Crime: Theory, Research, and Remaining Puzzles. In K. Vohs & R. Baumeister (Eds.), *Handbook of Self-Regulation*. (pp. 513-532). The Guilford Press.
- Salmivalli, C. (2010). Bullying and the Peer Group: A review. *Aggression and Violent Behavior*, 15(2), 112-120.
- Salmivalli, C., & Voeten, M. (2004). Connections between attitudes, group norms, and behaviour in bullying situations. *International Journal of Behavioral Development*, 28(3), 246-258.
- Schultze-Krumbholz, Anja, Markus Hess, Jan Pfetsch, and Herbert Scheithauer. 2018. Who Is Involved in Cyberbullying? Latent Class Analysis of Cyberbullying Roles and Their Associations with Aggression, Self-Esteem, and Empathy. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace* 12: 2.
- Van Cleemput, K., Vandeboosch, H., & Pabian, S. (2014). Personal Characteristics and Contextual Factors that Determine "Helping," "Joining in," and "Doing Nothing" When Witnessing Cyberbullying. *Aggressive Behavior*, 40, 383-96.
- Walters, Glen D. 2016. Low Self-Control, Peer Rejection, Reactive Criminal Thinking, and Delinquent Peer Associations: Connecting the Pieces of the Crime Puzzle. *Journal of Developmental and Life Course Criminology* 2: 209-31.
- Ward, J.T., Boman, J.H., & Jones, S. (2015). Hirschi's Redefined Self-Control: Assessing the Implications of the Merger Between Social- and Self-Control Theories. *Crime and Delinquency*, 61 (9), 1206-1233.

ילדים ונוער בסיכון: הטיפול בריונות במדיה הדיגיטלית באמצעות פסיכודרמה

ד"ר זיוית וקסברג

מומחית בטיפול בנוער בסיכון ובאמנויות
רכזת קורסי ליבה במיקוד נוער בסיכון ובתואר ראשון במדעי הרוח וההחברה
הקריה האקדמית אונו

הקדמה:

מטרת המאמר לשקף ולהדגים כיצד ניתן למנוע בריונות ברשת ופגיעות במדיה הדיגיטלית באמצעות עבודה קבוצתית בפסיכודרמה, המהווה כלי אמנותי טיפולי הולם לילדים ונוער בסיכון. ההנחה הייתה כי ההשתתפות בקבוצת פסיכודרמה תסייע להכין ילדים בסיכון לפעילות ברשתות הדיגיטליות, תכוון את הילדים כיצד להשתייך בדרך נורמטיבית לקבוצת השווים, תסייע להם לקבל תמיכה חברתית ולהתקבל חברתית. באמצעות קבוצת הפסיכודרמה ילמדו הילדים גם להימנע מהסכנות הכרוכות בפעילות זו, הכוללת בריונות ברשת. הם יוכלו לזהות קורבנות ותוקפנות בעצמם ובאחרים. לצורך כך חקרתי שתי קבוצות: קבוצת ניסוי, שקיבלה טיפול בפסיכודרמה וקבוצת ביקורת – דינמית.

1. ילדים ונוער בסיכון

הגישה הטיפולית המקובלת בישראל מחלקת את אוכלוסיית הילדים והנוער בסיכון לשלוש קבוצות עיקריות: ילדים ונוער הנמצאים בסכנה ישירה ומיידית, ילדים ונוער החיים בסביבה מסכנת ונמצאים בסכנה עקיפה, ילדים ונוער החיים בנסיבות העלולות ליצור סיכון (שמידט, 2006). תוצאותיו של מצב סיכון זה עלולות להוביל את הילדים מבחינה אישיותית להיות, בין היתר, בעלי ערך נמוך, הפרעות התנהגות, ניכור ומרדנות. כישוריהם חברתיים לקויים והם סובלים מבדידות, דחייה חברתית, נטייה לברוח מהתמודדויות, קושי לעמוד בלחצים חברתיים, ולעיתים אף מתאפיינים בהתנהגות סוטה ועבריינית.

2. בריונות במדיה הדיגיטלית וילדים בסיכון

הגדרה של בריונות ברשת:

בריונות ברשת (Cyberbullying) מוגדרת כסדרת התנהגויות המבוצעות באמצעות המדיה הדיגיטלית על ידי אדם אחד או קבוצת אנשים השולחים באופן חוזר ונשנה הודעות עוינות או תוקפניות שנועדו לגרום נזק או אי נוחות לאחרים.

נמצא, שפרופיל הקורבן לבריונות במדיה הדיגיטלית הוא ילד מופנם, שתקן, רגיש, חסר ביטחון, עם מעט חברים ובעל תחושות בדידות ודיכאון. מבחינה לימודית, הוא בעל ציונים נמוכים וקשיי הסתגלות למערכת הבית ספרית. כמו כן, נמצא שהיעדר תמיכה משפחתית מהווה ניבוי טוב לקורבנות ברשת. פרופיל זה תואם לפרופיל של ילדים בסיכון. ילדים אלה, הסובלים מבעיות רגשיות ומחסור בתמיכה חברתית - משפחה וחברים, נוטים לחפש אהבה ותמיכה ברשת האינטרנט, מה שהופך אותם לפגיעים במיוחד לסכנותיה (אבני ורותם, 2009).

3. פסיכודרמה:

הפסיכודרמה, שפותחה על ידי מורנו (1921), היא שיטה בפסיכותרפיה קבוצתית המהווה חלק משיטות הטיפול באמנויות. העבודה בפסיכודרמה מבוססת על פעולה דרמטית ומשחק תפקידים באמצעותם מציג המשתתף בעיות, קשיים וקונפליקטים אישיים ובין-אישיים, פתרונות ודרכי התמודדות. הוא לומד להבין את מערכות היחסים שלו ודפוסי התנהגותו. הוא משנה מצבים ותגובות בלתי מספקים ובלתי רצויים ופועל בדרכים חדשות ותואמות יותר. הוא מזהה ומשחרר מחסומים רגשיים בכדי להגיע לאיזון. הפעילות הקבוצתית בפסיכודרמה מאפשרת למשתתף לחוות חוויה מתקנת של האירוע המקורי, לשנות את נקודת מבטו עליו ולמצוא אלטרנטיבות להתמודדות עם נושאים נפשיים טעונים (ארצי, 1991; נהרין, 1985; Blatner, 1973).

מבנה הפסיכודרמה

יש שלושה שלבים חשובים בפסיכודרמה הקלאסית (נהרין, 1985):

- א. **שלב החימום (Warm-up)** – הקבוצה והמנחה מכינים עצמם לפעולה.
- ב. **שלב הפעולה (Enactment)** – תחילת ה"הצגה" המוצגת על שטח מוגדר כגון במה.
- ג. **שלב השיתוף והנעילה (Sharing and Closure)** – מעבר מעולם הקבוצה לעולם המציאות.

הדמויות במשחק הפסיכודרמטי:

1. **הפרוטגוניסט:** מייצג הנושא / קול קבוצתי. בעזרת המנחה, הוא מנחה את "האני המסייע" (auxiliary ego) ואת הפעילות (action) כולה. כך, באמצעות פעילות הפסיכודרמה נפגש הפרוטגוניסט עם הדמויות המעורבות בקונפליקטים המנטאליים שלו (ארצי, 1991).

2. **המנחה:** המנחה הוא: במאי, תרפיסט, אנליסט ומנחה הקבוצה (Kellermann, 2007). הוא בוחר את הפרוטגוניסט או עוזר לו להיבחר, מעודד אותו להיחשף, להתגבר על התנגדותיו, להיות במרכז הפעילות ומוביל את המשתתפים בקבוצה להזדהות הדדית גבוהה ולסיכום המפגש.
3. **האגו המסייע:** הוא כל חבר קבוצה המשתתף בפסיכודרמה (חוץ מהמנחה), שיכול לעזור לפרוטגוניסט לעבד את הנושא שלו. הוא מתגייס לייצג את תחושותיו ורגשותיו של הפרוטגוניסט כפי שעלו במפגש. לרוב הפרוטגוניסט בוחר את "האגו המסייע", את החבר שמסוגל לתרום לו לשחק בביטחון את אחת הדמויות (Moreno, 1965).
4. **הקבוצה:** ישנן שתי התייחסות אליה, אחת: הקבוצה במרכז, השנייה: הפרוטגוניסט במרכז וחברי הקבוצה מתפקדים כאגו מסייע. הפרוטגוניסט משחק את חייו האמיתיים (שלא כמו שחקן). הסצנות שמשוחקות על ידי חברי הקבוצה יוצרות את סיפור חייו, שמהווה ביחד את סיפור הקבוצה כשלם.
5. **הבמה:** מקום ההתרחשות הפסיכודרמטית.

טכניקות פסיכודרמטיות:

כפיל: אגו מסייע נוסף, שעוזר לפרוטגוניסט להביע את קולותיו הפנימיים שאינו מעז לבטא, או אינו מודע להם ומקדם אותו למפגש עם קונפליקטים מודחקים. (נהרין, 1985).

חילוף תפקידים: אחד החברים משחק את דמות הפרוטגוניסט כפי שבאה לידי ביטוי, הוא מחליף אותו וממשיך מהמקום שעצר. (ארצי, 1991).

כיסא ריק: המנחה מניח כיסא ריק במעגל ומזמין את המשתתפים, באופן פתוח לשבת בו ולחשוף אדם שעומו עליהם לברר עניין בלתי גמור – unfinished business. הכיסא יכול לסמל גם דמות משמעותית נעדרת ואפשר אז לפנות אליו בבקשה, בתחינה, בכעס, להכות עליו.

פסיכודרמה עם ילדים:

ילדים מתקשים, לרוב, לומר במילים את מה שהם חושבים ומרגישים.

קרמר (1971): "ילדים אשר לעתים קרובות אינם חולקים את צורתיים, ירצו לבטא זאת במגוון רחב של רגשות".

הפסיכודרמה מספקת לילדים אפשרות לביטוי באמצעות משחק והבעה יצירתית. פיאז'ה (1962), סבר כי קיימת חשיבות רבה למשחק, משום שהמשחק מטמיע את המציאות על מנת לשחזר אותה, לשלוט בה או לפצות עליה.

תומיסון (1996), סבר כי קיים יתרון עצום לעבודה עם ילדים בפסיכודרמה. הם מחצינים את הדרמה הפנימית המתחוללת בתוכם. דייטון (1994) סוברת, שבפסיכודרמה משתחררים רגשות

שהודחקו בעבר ומציפים את ההווה. כאשר הצפה זו מתרחשת בקבוצה באווירה המקנה תחושה של ביטחון, החזקה – 'holding' והגנה. הילדים מתמודדים היטב עם כחד, תסכול וחרדה הקיימים בקרבם.

פסיכודרמה, בריונות במדיה הדיגיטלית וילדים בסיכון:

הטיפול בבריונות ברשת באמצעות העבודה הקבוצתית בפסיכודרמה מתמקד במשתתפים במעשה הבריונות: הקורבן, התוקף והצופים מהצד.

הטיפול בקורבן באמצעות הפסיכודרמה מכוון להשגת שתי מטרות:

1. **כיצד להימנע מלהפוך לקורבן.** השלב הראשון מתבצע באמצעות טכניקת 'הכיסא הריק'. הקורבן (הפרוטגוניסט), פונה אל הכיסא הריק, המסמל את הדמות שפגעה בו, שואל אותו לסיבת הפגיעה בו, בוחר משתתף מהקבוצה (אגו מסייע), שישקף לו את המאפיינים בהתנהגותו שהופכים אותו למועד לקורבנות.

2. **ללמד את הקורבן כיצד להתמודד עם מעשה הבריונות המכוון כנגדו.** בשלב הזה ניתן להסתייע בטכניקה נוספת באמצעות 2 כיסאות ריקים במרכז המעגל, עליהם מתבקשים לשבת: הקורבן מהפעילות הראשונה והדמות שמסמלת את התוקף. מתנהלת אותה דינמיקה עד שהמשתתפים וחברי הקבוצה מגיעים לתובנות מה על הקורבן לעשות בכדי להתמודד עם סיטואציה קשה זו.

העבודה בפסיכודרמה עם התוקף מתמקדת במניעיו לתקיפה וכיצד הוא יכול להשיג סיפוק דומה לזה שנותנת לו התקיפה באמצעים אחרים, נורמטיביים, שאינם פוגעים בזולת. גם הטיפול בתוקף נעשה בהתאם לנקודות הראות של התוקף, הקורבן והצופים.

העבודה בפסיכודרמה עם הצופים. במחקרים על בריונות במדיה הדיגיטלית נמצא, שלצופים יש השפעה רבה ואחריות על המתרחש, כאשר הם פאסיביים או מעודדים ומייצרים יותר אלימות (אבני ורותם, 2009). מטרת העבודה בפסיכודרמה עם הצופים מהצד היא לבדוק מדוע אינם פועלים כדי למנוע את פעילות הבריונות הן לפני והן תוך כדי, ומדוע אינם עוזרים לאחר המעשה לקורבן. גם העבודה הזאת נעשית תוך התייחסות לנקודת המבט של הצופים, הקורבנות והתוקפים.

סיכום

המאמר מוקדש לפרופסור עמנואל גרופר, שהיה לי מורה דרך בתחילת דרכי באקדמיה ובהקמה ופיתוח מיקוד תחום נוער בסיכון. הוא העניק לי השראה למחקר זה מתוך אמונתו כי הטיפול הקבוצתי והשימוש באמנויות, לרבות פסיכודרמה, מהווים כוח טיפולי משמעותי. המאמר עוסק באוכלוסיית ילדים בישראל הנמצאת בסיכון גבוה לפגיעות מבריונות ברשתות החברתיות. הוא

מציג את הפסיכודרמה כגישת התערבות ייחודית וככלי טיפולי־חינוכי מוצלח במניעת תופעות אלה. באמצעותה הילדים נחשפו למצבי הפגיעה הקיימים בעולם הדיגיטלי ולמדו כיצד להימנע ולהתמודד עם בריונות זו. המאמר חושף את הצורך של ילדים ובני נוער בכלל, וילדים בסיכון בפרט, במפגש בעולם המציאות ובמגע אנושי ישיר בין אובייקט לסובייקט ולא רק בעולם הווירטואלי ובמסכים. בקבוצת הפסיכודרמה הם התנסו וחוו מה זה להיות קורבן, תוקפן וצופים מהצד. התובנות המתקבלות מבמת ההתרחשות הפסיכודרמטית מובילות ללמידה והפנמה ולהתנהגויות חדשות ומועילות לקורבנות, לפוגעים ולכל משתתפי הקבוצה.

מקורות:

- ארצי, ע. (1991). **פסיכודרמה**. דביר הוצאה לאור.
- נהרין, א. (1985). **במה במקום ספה**. תל אביב: צ'ריקובר מוציאים לאור בע"מ.
- Avni, R. & Rotem, A. (2009). Online Harm.
http://ianethics.com/wp-content/uploads/2009/10/cyberBullying_IA_oct_09.pdf
 (Hebrew)
- Blatner, H. A. (1973). *Acting-in: Practical Applications of Psychodrama Methods*. Springer Pub. Com., Inc., pp. 27-30.
- Boniell-Nisim, M. (2010). Risky Behaviors Online - Violence in the Virtual Space, *Information on the Internet*. (Hebrew)
- Dayton, T. (1994). *The Drama Within: Psychodrama and Experiential Therapy*. Deerfield Beach, FL: Health Communications.
- Kellerman, P. F. (2007). Let's Face It: Mirror in Psychodrama. In: C. Baim, J. Burmeister, & M. Maciel (Eds.) *Psychodrama: Advances in Theory and Practice*. London: Routledge.
- Kramer, E. (1971). *Art as Therapy for Children*, Israel: Reshefem Press. (Hebrew).
- Moreno, Z. T. (1921). *Psychodrama, Surplus Reality and the Art of Healing*, London and Philadelphia, Routledge.

Piaget, J. (1962). *Play, Dreams and Imitation in Childhood*. New York: Norton.

Vaxberg, z. (2014). *Children at-Risk: Treating Cyber bullying With Psychodrama*. "The II International Conference: The Educational and Social World of a Child.

Tomison, M. A. (1996). *Neglect - The Neglected Field of Child Abuse*, Jerusalem: The Council for the Wellbeing of the Child, The Center for Research and Shaping of Policy, and the Australian Institute for the Research of the Family. (Hebrew)

שער שישי:

בוגרי פנימיות והשמה חוץ-ביתית

עשור לאחר היציאה מהפנימייה: שביעות רצון מיחסים זוגיים ומהורות של צעירים שיצאו ממסגרות השמה חוץ-ביתית

פרופ' תהילה רפאלי

המחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן גוריון בנגב

פרופ' ענת זעירא

בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית

פרופ' רמי בנבנישתי

בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית

המחברים מציינים ומוקירים את שיתוף הפעולה עם פרופסור עמנואל גרופר ז"ל ואת הדלת שהוא פתח לנו לעולם של הפנימיות החינוכיות בראשיתו של מחקר זה.

מבוא

פיתוח מערכת יחסים זוגית והפיכה להורים הם שלבים חשובים במעבר לחיים בוגרים (Carroll et al., 2009). שלבים אלה עשויים להוות אתגר משמעותי עבור צעירים שגדלו במסגרות השמה חוץ-ביתיות (בוגרי השמה), בשל חוויות חיים קשות לפני ובמהלך שהותם במסגרת. עם זאת, רוב המחקרים על בוגרי השמה מתמקדים בתוצאות הנוגעות להישגיהם בתחומי חיים מגוונים (כגון השתלבות בהשכלה גבוהה או בשוק העבודה) ורק מחקרים מעטים, יחסית, בחנו את יחסיהם הזוגיים. בנוסף, רוב המחקרים שבחנו את הורותם של בוגרי השמה עד כה הם איכותניים. (לסקירה ראו Purtell et al., 2020).

לפי תיאוריית ההתקשרות (Bowlby, 1988) חוויות חיים מוקדמות משפיעות על יחסים מאוחרים יותר. אנשים מפתחים התקשרות בטוחה כאשר הם זוכים לתגובות עקביות ורגישות מהמטפלים העיקריים בשלבי החיים המוקדמים. לעומת זאת, כאשר הם חווים יחס לא עקבי או דחייה, הם

מפתחים דפוסי התקשרות לא בטוחים. דפוסי התקשרות אלה משפיעים על חיי הבוגר ועל היכולת ליצור ולשמר מערכות יחסים משמעותיות. בהתאם, ניתן לצפות כי בוגרי השמה שלא חוו יחסים הוריים מיטיבים יחוו קשיים במעבר לזוגיות ולהורות.

ככלל, מרבית המחקר הקיים על בוגרי השמה מתמקד בתקופה שמיד לאחר עזיבת המסגרת ועד ארבע או חמש שנים לאחר מכן. רק מחקרים בודדים עקבו אחרי קבוצה זו לתקופות ארוכות יותר (לדוגמה Courtney et al., 2011), וגם הם מבוססים בעיקר על נתונים מנהליים (למשל, Jackisch et al., 2021; Murray et al., 2020; Sacker et al., 2022). לפיכך, מחקרים אלו אינם יכולים לבחון תחושות סובייקטיביות.

המחקר המוצג להלן הוא חלק ממחקר אורך כמותי, שעקב אחר צעירים שגדלו בפנימיות בישראל משנה לפני עזיבת המסגרת ועד כעשור לאחר היציאה ממנה. (לממצאי המחקר השלם ראו בנבנישתי ואחרים, 2024). המחקר הנוכחי התבסס על ראיונות כמותיים עם צעירים כעשור לאחר עזיבת המסגרת. בכך הוא מספק הזדמנות ייחודית ללמוד על מצבם ותפיסותיהם בשלב מאוחר יותר של הבגרות הצעירה (Erikson, 1980), שלב שבו המשימה ההתפתחותית היא לפתור את המתח בין הרצון להיות ייחודי לבין הדרישה החברתית ליצור קשרים קרובים ואינטימיים. שלב זה הוא גם השלב שבו אנשים מתחילים להקים משפחות משלהם. במחקר זה בחנו גורמים הקשורים לשביעות רצון מקשרים זוגיים ומהורות בקרב בוגרי השמה בתקופה זו.

שיטה

מדגם ודגימה

המחקר התבסס על נתונים מהגל הראשון והרביעי של מחקר אורך שעקב אחר בוגרי פנימיות בישראל לאורך עשור. בשנתם האחרונה במסגרת, גויסו משתתפים מ־26 מסגרות השמה חוץ־ביתיות. בגל הראשון, במאי-יוני 2009, 276 צעירים מילאו שאלון למילוי עצמי בקבוצות, שבועיים עד ארבעה שבועות לפני עזיבת המסגרת. כעשר שנים לאחר מכן, בין 2019 ל־2020 רואיינו 152 צעירים מהמדגם המקורי בראיון טלפוני (55.01% היענות). בגל הרביעי, המשתתפים קיבלו שובר מתנה בשווי 100 שקלים כתמריץ להשתתפותם.

כלי המחקר

המשתנים התלויים

שביעות רצון מיחסים זוגיים נמדדה באמצעות סולם ENRICH לשביעות רצון מנישואין (Fowers & Olson, 1993).

שביעות רצון מהורות נמדדה באמצעות סולם "אני כהורה" (MAAP) (Hamilton et al, 2015).

המשתנים הבלתי תלויים

אירועי חיים טראומטיים חושבו כסכום האירועים שהמשתתפים חוו לפני גיל 18 ואחריו, בהתבסס על רשימה של 12 אירועי חיים טראומטיים או מלחיצים.

שימוש באלכוהול נמדד באמצעות ארבעה פריטים הקשורים לשימוש באלכוהול בחודש האחרון.

מצוקה נפשית נמדדה באמצעות סולם בריאות נפשית - MHI-5 (Ware & Sherbourne, 1992).

דימוי עצמי הוערך באמצעות סולם בן 10 פריטים (Rosenberg, 1965).

תמיכת הורים נמדדה באמצעות גרסה מקוצרת של שאלון יחסים עם אב/אם (Scharf) (et al., 2004).

תמיכת חברים נבחנה באמצעות שאלון ה-MOS (Sherbourne & Stewart, 1991).

משתנים דמוגרפיים כללו גיל, מגדר, ארץ לידת ההורים, מצב משפחתי של ההורים והמשתתפים, הורות, גיל הולדת הילד הראשון, רמת השכלה, תעסוקה, והכנסה.

משתני השמה כללו גיל ההשמה הראשונה, משך השהייה במסגרת, וסוג ההשמה (מסגרות רווחה וכפרי נוער).

ניתוח נתונים

ניתוחים דו משתניים נערכו לבדיקת הקשר בין כלל המשתנים הבלתי תלויים למשתנים התלויים. בשלב הבא, נערכו ניתוחי רגרסיה היררכית לבחינת תרומת המאפיינים הדמוגרפיים, המשתנים האישיים ומשתני התמיכה לשביעות רצון מיחסים זוגיים והורות עשור לאחר עזיבת המסגרת. לבסוף, באמצעות מאקרו PROCESS v3.1 ל-SPSS (Hayes, 2017) נבחנו האפקטים של מיתון המגדר על הקשרים בין המשתנים הבלתי תלויים לשביעות רצון מיחסים זוגיים והורות.

הממצאים

הממצאים המרכזיים מניתוחי הרגרסיה ההיררכית מראים את הגורמים התורמים לשביעות רצון מיחסים זוגיים והורות. למודלים אלו נכנסו רק משתנים שהקשר שלהם למשתנים התלויים היה מובהק. כך, לדוגמה, לא נכנסו למודלים משתני ההשמה שהקשר בינם לבין המשתנים התלויים היה לא מובהק.

שביעות רצון מיחסים זוגיים

- בצעד הראשון של הרגרסיה, צעירים בעלי הכנסה גבוהה יותר דיווחו על שביעות רצון גבוהה יותר מיחסים זוגיים. מגדר והכנסה הסבירו 6.4% מהשונות.

- בצעד השני, נמצא כי מי שדיווח על יותר אירועי חיים טראומטיים (לפני ואחרי גיל 18) דיווח גם על שביעות רצון נמוכה יותר מיחסים זוגיים. שלב זה תרם תרומה משמעותית של 15.7% לשונות המוסברת.
 - בצעד השלישי, דימוי עצמי גבוה יותר היה קשור לשביעות רצון רבה יותר מיחסים זוגיים. שלב זה תרם 7.4% לשונות המוסברת.
 - לצעד הרביעי, שכלל את תרומת תמיכת האב לא נמצאה תרומה מובהקת לניבוי שביעות הרצון מהזוגיות.
 - בצעד האחרון, המגדר מיתן את הקשר בין מצוקה נפשית לשביעות רצון מיחסים זוגיים ותרם 3.3% לשונות המוסברת.
- ניתוח נוסף הראה כי רק אצל גברים נמצא קשר שלילי מובהק בין בריאות נפשית לשביעות רצון מהזוגיות. כלומר, ככל שגברים דיווחו על יותר מצוקה נפשית הם דיווחו על פחות שביעות רצון מהזוגיות. המודל כולו הסביר 34.8% מהשונות בשביעות רצון מיחסים זוגיים.

שביעות רצון מההורות

- בצעד הראשון, לא נמצאה תרומה מובהקת של מגדר לשביעות רצון מהורות.
 - בצעד השני, נמצא כי מי שדיווח על יותר אירועי חיים טראומטיים (לפני ואחרי גיל 18) דיווח גם על שביעות רצון נמוכה יותר מההורות. שלב זה תרם תרומה משמעותית של 34.8% לשונות המוסברת.
 - בצעד השלישי, נמצא כי ככל ששימוש באלכוהול ומצוקה נפשית היו גבוהים יותר, כך שביעות הרצון מההורות הייתה נמוכה יותר. שלב זה תרם 17.6% נוספים לשונות המוסברת.
 - בצעד הרביעי, ככל ששביעות רצון מיחסים זוגיים הייתה גבוהה גם שביעות הרצון מההורות הייתה גבוהה. שלב זה תרם 4.3% לשונות המוסברת.
 - בצעד החמישי והאחרון, המגדר מיתן את הקשר בין אירועי חיים טראומטיים לפני גיל 18 לבין שביעות רצון מהורות. אינטראקציה זו הסבירה 9.7% מהשונות.
- ניתוח נוסף הראה כי רק אצל גברים נמצא קשר שלילי מובהק בין אירועי חיים טראומטיים לפני גיל 18 לבין שביעות רצון מהורות. כך שמי שחוו יותר אירועי חיים שליליים בילדות דיווחו על פחות שביעות רצון מההורות. המודל כולו הסביר 71.4% מהשונות בשביעות רצון מהורות.

דיון

מחקרים רבים בחנו היבטים שונים של הורות בקרב בוגרי השמה, אך פחות ידוע על שביעות הרצון שהם מפיקים מהיותם הורים. כמו כן, נושא היחסים הזוגיים שלהם ומה תורם לשביעות

רצונם מהורות נחקר מעט. מחקר זה מציע נקודת מבט ייחודית באמצעות מעקב אחר בוגרי השמה כעשור לאחר עזיבת המסגרת.

משתני ההשמה החוץ־ביתית לא נמצאו קשורים במחקר הנוכחי לשביעות רצון מיחסים זוגיים והורות. ייתכן שהשפעת ההשמה גדולה יותר על הישגים כמו מציאת עבודה או השלמת השכלה גבוהה מאשר על רווחה נפשית בתחום ההורות והזוגיות. לצד זאת המחקר מצביע על התפקיד המשמעותי של אירועי חיים טראומטיים, שנחוו גם לפני וגם אחרי גיל 18. אלה היו הגורמים החשובים ביותר הקשורים לשביעות רצון מיחסים זוגיים שנמצאו כאן. ההשפעות השליליות של אירועי חיים טראומטיים על יחסים זוגיים תואמות את תיאוריית Dyadic Responses to Trauma - DRT (Marshall & Kuijer, 2017), שטוענת שאירועים טראומטיים עשויים להשפיע על יחסים אינטימיים לטוב או לרע. לצד זאת, במחקר נמצא כי רק אצל אבות קיים קשר בין אירועי חיים טראומטיים לפני גיל 18 לבין שביעות רצון מהורות. פרייס וסמואלס (Pryce & Samuels, 2010) מציעים כי אימהות עשויה לחדש את תחושת המטרה בחיי נשים, מה שעשוי לסייע בריפוי מטרומה ומהיחסים הלא תקינים עם אימהותיהן. האבות עשויים להתקשות יותר להשיג יתרונות כאלה מהורותם, בהתחשב במעורבותם הנמוכה יותר בגידול ילדיהם (Schelbe & Geiger, 2017).

בדומה, רק בקרב הגברים היה קשר מובהק בין מצוקה נפשית גבוהה לשביעות רצון נמוכה יותר מיחסים זוגיים. הסבר אפשרי עולה ממטא־אנליזה המצביעה בין השאר על כך כי גברים עם רמה גבוהה יותר של מצוקה נפשית נוטים להפנות את מצוקתם כלפי חוץ (Lambert et al., 2012). דבר זה עשוי להשפיע לרעה על יחסיהם עם בנות הזוג שלהם ולהפחית את שביעות רצונם מהיחסים. לעומת זאת, נשים נוטות לרוב להפנות את המצוקה פנימה ויתכן כי באופן זה היא משפיעה פחות על מערכת היחסים הזוגית.

לא נמצאו משאבי תמיכה חברתית בלתי פורמלית, לא מההורים ולא מחברים, הקשורים לשביעות רצון מיחסים זוגיים או מההורות. ממצאים אלה עשויים לנבוע מרמה נמוכה של משאבים חברתיים בלתי פורמליים הזמינים לבוגרי השמה בכלל וכאשר הם הופכים להורים בפרט.

לצד זאת, מצאנו קשר מובהק בין שביעות רצון מיחסים זוגיים לבין שביעות רצון מההורות. לפיכך, אף על פי שרבים מבוגרי הפנימיות הם הורים יחדניים (Roberts, 2021), נראה כי תמיכה מבן או בת זוג עשויה להיות גורם המסייע לאלה שנמצאים במערכות יחסים יציבות להתגבר על קשיים מהעבר. כפי שצוין לעיל, צעירים שיצאו ממסגרות חוץ־ביתיות מתמודדים עם מחסור במשאבי תמיכה, הן באופן כללי והן כהורים (Hlungwani & Breda, 2020; Schelbe & Geiger, 2017). הם גם חווים שיעורים גבוהים של אלימות בין־זוגית (Purtell et al., 2020). לכן, אין זה מפתיע שאלו שזכו לתמיכה מבני או בנות הזוג והיו מרוצים ממערכת היחסים, דיווחו גם על שביעות רצון גבוהה יותר מההורות. לאור תיאוריית ההתקשרות (Bowlby, 1988), נראה כי בוגרי פנימיות שמצליחים לקיים קשר אינטימי עם התקשרות בטוחה, על אף קשיי הילדות, יכולים להפיק תועלת מקשר זה גם להורות שלהם.

מסקנות

מחקרים רבים מתייחסים ליחסים זוגיים והורות של בוגרי השמה במונחים של סיכון. המחקר הנוכחי, לעומת זאת, התמקד בהיבט חיובי - שביעות רצון - תוך בחינת גורמי סיכון והגנה פוטנציאליים שונים. אירועי חיים טראומטיים נמצאו כמשתנים התורמים ביותר לשביעות רצון מופחתת הן מיחסים זוגיים והן מההורות. מכיוון שזוגיות ומעבר להורות יכולים להעלות זיכרונות של הילדות הקשה של בוגרי ההשמה, יש צורך מיוחד בהתערבויות לתמיכה בקבוצה זו. במיוחד נדרש מחקר נוסף על יחסים זוגיים של בוגרי ההשמה כדי להבין איזו תמיכה הם צריכים.

אנו מציעים לקדם את רווחתם של בוגרי ההשמה כבני זוג וכהורים באמצעות התערבויות המסייעות להם להתמודד עם אירועי החיים הטראומטיים שחוו, עם המצוקה הנפשית ושימוש בחומרים. יש גם לסייע להם לפתח את המשאבים האישיים שלהם, כגון דימוי עצמי. המילים של גודקינד ועמיתיו (Goodkind et al., 2011) צריכות להנחות את ההתערבויות עם צעירים וצעירות בוגרי ההשמה בזוגיות ובהורות צעירה: "...עלינו לאתגר את המשוואה החברתית של בגרות עם עצמאות [...]". יש הרבה ראיות לכך שמבוגרים מאושרים, בריאים ומצליחים אינם עצמאיים, אלא אם יש להם תמיכה חברתית נרחבת" (עמ' 1046).

מקורות

בנבנישתי, ר., זעירא, ע. ורפאלי, ת. (2024). **בוגרי פנימיות בישראל: מחקר מעקב על מצבם לאורך עשור**. הוצאת אוניברסיטת בר אילן.

Bowlby, J. (1988). *A secure base: parent-child attachment and healthy human development*. Basic Books.

Carroll, J. S., Badger, S., Willoughby, B. J., Nelson, L. J., Madsen, S. D., & McNamara Barry, C. (2009). Ready or Not?: Criteria for marriage readiness among emerging adults. *Journal of Adolescent Research*, 24(3), 349–375. <https://doi.org/10.1177/0743558409334253>

Erikson, E. H. (1980). *Identity and the life cycle*. W. W. Norton & Company.

Fowers, B. J., & Olson, D. H. (1993). ENRICH Marital Satisfaction Scale: A brief research and clinical tool. *Journal of Family Psychology*, 7(2), 176–185.

- Goodkind, S., Schelbe, L. A., & Shook, J. J. (2011). Why youth leave care: Understandings of adulthood and transition successes and challenges among youth aging out of child welfare. *Children and Youth Services Review*, 33(6), 1039-1048.
- Hamilton, V. E., Matthews, J. M., & Crawford, S. B. (2015). Development and Preliminary Validation of a Parenting Self-Regulation Scale: "Me as a Parent". *Journal of Child and Family Studies*, 24(10), 2853-2864.
- Hayes, A. F. (2017). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis : a regression-based approach (2nd edition)*. Gullford Press.
- Hlungwani, J., & Breda, A. D. van. (2020). Female care leavers' journey to young adulthood from residential care in South Africa: Gender-specific psychosocial processes of resilience. *Child & Family Social Work*, 25(4), 915-923.
- Jackisch, J., Ploubidis, G. B., & Gondek, D. (2021). Does time heal all wounds? Life course associations between child welfare involvement and mortality in prospective cohorts from Sweden and Britain. *SSM - Population Health*, 14, 100772. <https://doi.org/10.1016/J.SSMPH.2021.100772>
- Lambert, J. E., Engh, R., Hasbun, A., & Holzer, J. (2012). Impact of posttraumatic stress disorder on the relationship quality and psychological distress of intimate partners: A meta-analytic review. *Journal of Family Psychology*, 26(5), 729-737. <https://doi.org/10.1037/A0029341>
- Marshall, E. M., & Kuijer, R. G. (2017). Weathering the storm? The impact of trauma on romantic relationships. *Current Opinion in Psychology*, 13, 54-59.
- Murray, E. T., Lacey, R., Maughan, B., & Sacker, A. (2020). Non-parental care in childhood and health up to 30 years later: ONS Longitudinal Study 1971-2011. *European Journal of Public Health*, 30(6), 1121-1127. <https://doi.org/10.1093/EURPUB/CKAA113>
- Pryce, J. M., & Samuels, G. M. (2010). Renewal and risk: The dual experience of young motherhood and aging out of the child welfare system. *Journal of Adolescent Research*, 25(2), 205-230. <https://doi.org/10.1177/0743558409350500>
- Purtell, J., Mendes, P., & Saunders, B. J. (2020). Care leavers, ambiguous loss and early parenting: explaining high rates of pregnancy and parenting amongst young people transitioning from out-of-home care. *Children Australia*, 45(4), 241-248. <https://doi.org/10.1017/CHA.2020.58>

- Roberts, L. (2021). *The Children of Looked After Children: Outcomes, Experiences and Ensuring Meaningful Support to Young Parents In and Leaving Care*. Bristol University Press.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton University Press.
- Sacker, A., Lacey, R. E., Maughan, B., & Murray, E. T. (2022). Out-of-home care in childhood and socioeconomic functioning in adulthood: ONS Longitudinal study 1971–2011. *Children and Youth Services Review*, 132, 106300. <https://doi.org/10.1016/J.CHILDYOUTH.2021.106300>
- Scharf, M., Mayseless, O., & Kivenson-Baron, I. (2004). Adolescents' attachment representation and developmental task in emerging adulthood. *Development Psychology*, 40(3), 430–444.
- Schelbe, L., & Geiger, J. M. (2017). Parenting under pressure: Experiences of parenting while aging out of foster care. *Child & Adolescent Social Work Journal*, 34(1), 51–64.
- Sherbourne, C.D., & Stewart, A. (1991). The MOS social support survey. *Social Science and Medicine*, 32, 705–714. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(91\)90150-B](https://doi.org/10.1016/0277-9536(91)90150-B)
- Ware, J. E., & Sherbourne, C. D. (1992). The MOS 36-item short-form health survey (SF-36). *Medical Care*, 30(6), 473–483.

שער שביעי:

מבט בין-לאומי: שיתופי פעולה ותרומה הדדית

חיים שהוקדשו לקידום צעירים ושיתוף פעולה בין-לאומי. FICE שוויצריה נזכרת בפרופסור עמנואל גרופר ובהשראתו המתמשכת

ד"ר אנה שמיד

מומחית עצמאית בטיפול בנוער, חברת הנהלת FICE שוויצריה ונשיאת FICE הבין-לאומי

רולף וידמר

מיסד ומנהל של Tipiti, ארגון לטיפול פנימייתי אלטרנטיבי, נשיא בדימוס של FICE שוויצריה וגזבר משותף בדימוס ב-FICE הבין-לאומי

רונלד שטובי

מנהל בדימוס של מרכז BEO לנוער בעל צורכי הגנה גבוהים, נשיא בדימוס של FICE שוויצריה וחבר בדימוס בהנהלת FICE אירופה

פטריק זייגרשמידט

מנהל פנימיות Dialogweg – Eichbuh – Fennegut של קרן ציריך לפנימיות, נשיא FICE שוויצריה

עמנואל גרופר היה אדם יוצא דופן, אשר הקדיש את חייו לקידום ילדים ונוער ולטיפול שיתופי פעולה בין-לאומי. בצער עמוק שמענו על פטירתו ב-27 באפריל 2024.

אנו מודים ל-FICE ישראל ולמארגנים על ההזדמנות לחלוק כבוד לזכרו של עמנואל מנקודת המבט של FICE שוויצריה ומעורבותה ב-FICE הבין-לאומי. אנו אסירי תודה על שהכרנו את עמנואל הן כעמית מקצועי מסור והן כחבר אהוב, שעיצב באופן עמוק את העשייה והמחויבות של FICE לאורך עשרות שנים.

עמנואל שירת את FICE בתפקידים בכירים במשך יותר מ-25 שנה, כולל כנשיא FICE ישראל, יו"ר ועדת העריכה של FICE הבין-לאומי, נשיא שותף (2018–2022), וסגן נשיא בגוף המתאם של הארגון עד יומו האחרון. הוא היה דמות מובילה, מוערכת ואהודה מאוד על ידי כל חברי הארגון.

הכותבים זכו לעבוד עם עמנואל במסגרת הנהגת FICE הבין-לאומי ושיתופי הפעולה המקצועיים שבו. כנציגי FICE שווייץ, רולף וידמר ורונלד שטובי עבדו לצידו לאורך השנים, אנה שמיד מאז

2011, ופטריק זייגרשמידט מאז 2021. כל הארבעה פעלו יחד עם עמנואל, עם FICE ישראל, ומדינות נוספות לקידום משימת הארגון. רולף וידמר, גזבר FICE הבין־לאומי, שיתף פעולה עם עמנואל גם במועצה המבצעת וגם בגוף המתאם, כולל נשיאותם המשותפת בשנים 2018–2022. אנה שמיד, נשיאת FICE מאז 2022, עבדה עם עמנואל כסגן נשיא וכיו"ר ועדת העריכה עד פטירתו.

במהלך יותר מ־25 שנים, תרם עמנואל רבות לתחום הטיפול בילדים ונוער, כמו גם ל־FICE הבין־לאומי ולסניפיו, כולל FICE שווייץ. מחווה זו מדגישה רק חלק קטן מהישגיו הרבים, מתוך ידיעה שרבים מהם יוזכרו על ידי אחרים בקובץ זיכרון זה.

אחד ההישגים הבולטים ביותר של עמנואל היה קיום הקונגרס העולמי ה־34 של FICE הבין־לאומי בשנת 2019 באקדמית אונו תחת הכותרת: "עתיד טוב יותר לילדים ובני נוער בחברות רב־תרבותיות". עמנואל הצליח לרתום גופים ממשלתיים וארגונים לא־ממשלתיים ישראלים רבים לאירוע, שאירח 510 מומחים מישראל ומ־34 מדינות נוספות, כולל אנשי מקצוע, חוקרים, מקבלי החלטות ובוגרי מסגרות חוץ־ביתיות.

סיורים בכפרי נוער ובמסגרות טיפול סמוכות לירושלים השאירו רושם עמוק על המשתתפים. החיוך הרחב ביותר נראה על פניו של עמנואל בזמן ההופעות של הילדים והנוער. האווירה באקדמית אונו עם החצר הירוקה, דוכני האוכל והשולחנות, שבהם ישבו נציגים ממדינות רבות, שיקפה את רוחו של עמנואל: שילוב בין מקצועיות, חברות ופתיחות.

עמנואל ערך והוביל שלוש מהדורות מיוחדות של כתבי עת מקצועיים הקשורים לקונגרס, כפי שעשה בעבר בקונגרסים בברן (2013) ובווינה (2016), כדי להבטיח שהידע שהופץ ימשיך להשפיע מעבר לאירוע עצמו.

בזכותו, הצטרפו סניפים חדשים, כמו FICE יפן. מנהיגים ממדינות אחרות הביעו פעמים רבות תודה לעמנואל על עזרתו בהקמת הארגונים שלהם.

במהלך מגפת הקורונה, עמנואל התעקש לשמור על קשרים דרך פלטפורמות דיגיטליות, אף שהעדיף פגישות פנים אל פנים. מחקר שערך על השפעת הקורונה על ילדים ואנשי מקצוע בטיפול מוסדי עורר עניין רב, והוביל לדו"ח בין־לאומי בשיתוף פעולה עם 12 מדינות נוספות (Grupper & Shuman, 2020).

לצד הקריירה האקדמית המרשימה שלו, היה עמנואל תומך נלהב בדיאלוג בין־תרבותי. מטרתו הגדולה ביותר הייתה להעצים אנשים ולספק תמיכה רגשית לצעירים, כדי שיוכלו לבנות לעצמם עתיד.

FICE מאז הקמתה בכפר הילדים פסטלוצ'י בטורגן, שווייצריה ב־1948, נשענת על רשת מתנדבים מגוונת ומורכבת. שמירה על רשת כזו לאורך שנים אינה פשוטה. עמנואל מילא תפקיד קריטי בהובלת הארגון ברגעי משבר, תוך הפגנת רוגע, סמכות טבעית, הקשבה אמיתית, והתמקדות בפתרונות.

בזמן המעבר למבנה ארגוני חדש בשנת 2022, שימש עמנואל כגשר בין העבר לעתיד. הוא תמך באנה שמיד, הנשיאה החדשה, בנדיבות ובחוכמה.

עמנואל היה רגיש להתפתחויות בעולם. לאחר הפלישה הרוסית לאוקראינה, יזם את הקמת קבוצת "יד ביד" – צוות חירום לתמיכה בילדים ונוער אוקראינים, בהובלת אלכס שניידר מ־FICE ישראל ומריאנה ביליק מאוקראינה. הקבוצה יזמה תוכניות כמו הכשרה מקצועית ותמיכה לעובדים עם ילדים שעוברים טראומה.

המיזם האחרון של עמנואל היה הקונגרס ה־35 של FICE בקרואטיה. רק לאחר מותו הפתאומי, חודשים ספורים לפני האירוע, הבינו רבים עד כמה ניהל היבטים רבים של ההכנות בשקט וביעילות.

באסיפה הכללית של FICE, שנערכה ערב הקונגרס, קיימנו מחווה לזכרו. מרים אשתו וענבל בתו השתתפו בזום. חברים מקנדה, אוסטרליה, יפן, קניה, ישראל ומדינות נוספות שיתפו בזיכרונות אישיים מרגשים. רוחו של עמנואל הורגשה לאורך כל האירוע.

האווירה הייתה של סולידריות, פתיחות וסקרנות. אפילו משתתפים שאינם חברים ב־FICE ציינו שחשו בכך. יש הסבורים שאין זה מקרי שמדינות כמו סקוטלנד, אנגליה, פורטוגל ואיטליה הביעו רצון להצטרף ל־FICE בעקבות הקונגרס.

המחברים זוכרים בחום ביקורים של עמנואל בשווייצריה. אף שלא היה מעורב ישירות במיזמים מקומיים, תמיד תמך, התעניין והפגין רוחב לב. לאחר ארוחות סביב השולחן עמנואל, יחד עם אשתו מרים וחברו הקרוב יואב אפלבוים, התכנסו תמיד אנשים נוספים לדיונים וחיבורים.

עמנואל שאב כוח מהמשפחה, עוגן חם ואוהב ממנו שאב השראה והתמסרות. המחברים מודים למרים, לילדיו ולנכדיו על התמיכה שאפשרה לו להעניק כל כך הרבה לעולם.

עמנואל היה עמית, מורה וחבר. הוא חסר לנו מאוד, אך מורשתו חיה ופועמת ב־FICE הבין־לאומי, ב־FICE שווייצריה, ובלב כל מי שהושפע ממנו.

פרופסור עמנואל גרופר: איש חזון, מנטור, חבר של FICE רומניה

פרופ' תומה מארש

נשיא FICE רומניה

פרופ' עמנואל גרופר שימש דוגמה ומופת עבור FICE רומניה בכל הנוגע לשיפור ההכשרה המתמשכת של אנשי מקצוע העובדים עם ילדים בסיכון. השתתפותו בכנסים שארגנה FICE רומניה הצליחה להגביר מודעות, לעודד פעולות קונקרטיות למניעת נשירה של בני נוער ממערכת החינוך, וכן תרמה בתחומים רבים נוספים הקשורים בילדים ובני נוער פגיעים. הפרויקטים שנבנו ויושמו יחד עם פרופ' גרופר לא רק שהציגו ניסיון ודאגה מקצועית – אלא גם יצרו, באופן יוצא דופן, קשרי חברות אמיתיים בין המשתתפים.

מאז 1998 FICE רומניה, שהכירה את דרכי העבודה עם בני נוער בפנימיות, הצליחה ליצור שיתופי פעולה המבוססים על חילופי ניסיון עם FICE ישראל, בראשותו של פרופ' גרופר. מאות אנשי מקצוע רומנים נסעו לישראל כדי ללמוד מקרוב על המציאות בה חיים ילדים ובני נוער בפנימיות, ועל שיטות העבודה של אנשי המקצוע הפועלים בתחומים אלה במטרה להעניק לדור הצעיר הזדמנויות לעתיד טוב יותר. אנשי מקצוע (עובדים סוציאליים, פסיכולוגים, סוציולוגים, יועצים חינוכיים) ופוליטיקאים (חברי פרלמנט, ראשי ערים) נחשפו לעולם כפרי הנוער בישראל. קבוצות המבקרים התגוררו בכפרים עצמם, מה שאפשר הבנה מעמיקה יותר של סדר יומם של הנערים ולמסירות של צוות החינוך וההכשרה המקצועית.

עבור הרומנים, הביקורים בישראל היו בעלי ערך רב. הם המחישו את חשיבות השילוב בין תיאוריה לפרקטיקה בהכנת בני הנוער לחיים. באמצעות פעילויות שונות כגון: חקלאות וגידול בעלי חיים. בהנחיית מחנכים, התנסו הנערים והגיעו לבחירה מקצועית תואמת לכישוריהם בהגיעם לבגרות בגיל 18. אני יכול לכתוב ספר שלם על כפרי הנוער, שכן שיתוף הפעולה שלי עם FICE ישראל העניק לי הזדמנות להשתתף באירועים מדעיים מגוונים במשך יותר מ-20 שנה. בנוסף, אני בטוח שמאות מאנשי המקצוע הרומנים שאירחו ישראלים בביתם נותרו עם זיכרונות נעימים ותחושת געגוע. הביקורים לימדו אותנו מודלים מעשיים ורעיונות, שגם אם לא יושמו

ברומניה במדויק, תרמו רבות לשיפור העבודה עם בני נוער הזקוקים להכוונה, שילוב חברתי ושילוב תעסוקתי.

מבין שלל הפעילויות של FICE רומניה ב־35 שנות קיומה, ומתוכן 26 שנים של שותפות מתמשכת עם FICE ישראל, ניתן לציין את ארגון שני מכגשי המועצה הפדרלית של FICE הבין־לאומי: באלבא יוליה (2005) ובבוקרשט (2019).

במפגש של שנת 2019, נשא פרופ' גרופר נאום בנושא: "הצורך לחזק את הביטחון העצמי של ילדים באמצעות חינוך, כדי שירגישו שייכים לקהילה ולחברה". יחד עם יואב אפלבוים, מנכ"ל כפר הנוער אהבה, העביר ד"ר גרופר הרצאה על טכניקות להכשרה, שילוב והתמודדות עם אתגרי החיים.

בכל הכנסים הלאומיים והבין־לאומיים, פרונטליים ומקוונים, שארגנה FICE רומניה עם שותפיה, השתתף פרופ' גרופר והביא תובנות ודוגמאות מעשיות בעלות ערך רב. בין הכנסים הבולטים:

- כנס לציון 30 שנה ל־FICE רומניה (30.9.2020)
- כנס ב־13.5.2021 בו הציג את ההרצאה "משפחה: מיתוס או מציאות?", שפורסמה לאחר מכן בספר **"המשפחה במאה ה־21"**.
- כנס בקומפנה (מחוז קונסטנצה), במאי 2023

ראוי לציין, כי אנשי מקצוע רבים מרומניה וממדינות אחרות החברות ב־FICE פרסמו (ועדיין יכולים לפרסם) את מאמריהם בכתבי עת וספרים אקדמיים ברומניה, כולל בכתב העת של FICE רומניה בשם: "הגנה סוציאלית על הילד", שבו היה פרופ' גרופר חבר המערכת המדעית.

מאמריו הופיעו בכרכים הבאים:

ילדים ואלימות: התנהגות ואחריות,

FICE רומניה – חמש־עשרה שנים להגנה על זכויות הילד,

15 שנות ידידות ושיתוף פעולה רומניה–ישראל, אותו ערך גרופר יחד עם תומה מארש, יונל ארמיאנו וליה מרון.

FICE רומניה 25 – שליחות ופעולה למען טובת הילד,

המשפחה במאה ה־21 ועוד.

אני מאמין בלב שלם שאלפי הרומנים שפגשו ושמעו את פרופ' עמנואל גרופר בפעילויות המדעיות המשותפות יודעים היטב ש־FICE רומניה איבדה אדם דגול – אישיות במלוא מובן המילה. אני מתפלל שהאל הטוב יקבל אליו את עמנואל כאחד הצדיקים, משום שהקדיש את חייו לא רק לילדיו, אלא לילדי כל העולם.

הטיפול המוסדי בצל: הצורך לבחון מחדש את תפקידו בעידן משפחתי. מחווה לפרופסור עמנואל גרופר ודיון באתגרים גלובליים

פרופ' לוסיה וילמלקה

הפקולטה למשפטים, המחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת זגרב, קרואטיה

פטרה הרוי

נשיאת FICE קרואטיה

טנה בוסק

הפורום לטיפול איכותי באומנה לילדים, FICE קרואטיה

פרופסור עמנואל גרופר, סמכות מובילה בתחום נוער בסיכון וחינוך מוסדי, השאיר חותם בלתי ניתן למחיקה על תחום רווחת הילד ברחבי העולם. כראש הארגון הבין-לאומי FICE הוא הקדיש את חייו לקידום טיפול מוסדי איכותי ולשיפור חיי ילדים פגיעים. עבודתו הרחבה מדגישה את חשיבות ההכשרה המקצועית, תקני איכות, וגישות ממוקדות בילד (Grupper, 2013, 2018).

מאמציו מדגישים את הצורך באיזון בין טיפול דמוי-משפחתי, באומנה, לבין המציאות שבה הטיפול המוסדי מהווה מרכיב חיוני במערכות רווחת הילד בעולם. לאור זאת, אנו שואלים: האם החמצנו את תפקידו של הטיפול המוסדי ברווחת הילד? או גרוע מכך: האם הזנחנו את הילדים בטיפול המוסדי?

תפקידו של טיפול מוסדי ברווחת הילד ובהגנה על ילדים

הטיפול המוסדי, אף שלעיתים נמצא בצל המאמצים לקידום טיפול משפחתי ואומנה, ממשיך למלא תפקיד מרכזי בשמירה על רווחתם של ילדים ונוער בסיכון. למרות מאמצים בין-לאומיים לעבור למניעת מוסדיות, כל מדינה, כולל קרואטיה, מחזיקה בצורות מסוימות גם טיפול מוסדי, כדי לתת מענה לילדים שלא ניתן לתמוך בהם במסגרת משפחתית.

האיחוד האירופי מוביל את תהליך מניעת מוסדיות, במטרה להחליף מוסדות גדולים בשירותים מבוססי קהילה ובמודלים דמויי-משפחה. מסמכים שונים של הנציבות האירופית, כמו גם הנחיות האו"ם לטיפול חלופי בילדים ומסעות פרסום של יוניסף (2022), מדגישים את הצורך בהפחתת התלות בטיפול מוסדי. אך בפועל, טיפול מוסדי ממשיך להתקיים, כי לא כל צורכי הילדים ניתנים למענה בדרכים חלופיות. מציאות כפולה זו מחייבת גישה מאוזנת שמכירה בחשיבותו של טיפול מוסדי ומשקיעה בו, במקום לדחוק אותו לשוליים של מדיניות רווחת הילד.

נתונים אירופיים וקראטים על טיפול מוסדי

פרויקט DataCare של Eurochild מציע סקירה מקיפה של מגורים מוסדיים לילדים ברחבי אירופה (Eurochild, 2023). לפי הנתונים:

- כ־340,000 ילדים שוהים בטיפול מוסדי באירופה.
- שיעור הילדים בטיפול מוסדי משתנה מאוד בין המדינות, לעיתים בגלל מחסור באופציות לאומנה.
- המאמצים למניעת מוסדיות צמצמו מוסדות גדולים, אך יחידות מוסדיות קטנות נשארו רשת ביטחון חיונית.

בקראטיה, מערכת רווחת הילד כוללת גם אפשרויות משפחתיות וגם מוסדיות. לפי הדו"ח האחרון של Eurochild ו-UNICEF (2023), כ־1,500 ילדים שוהים במוסדות טיפול מוסדי בקראטיה. ילדים אלו מגיעים מרקע מגוון, לעיתים קרובות לאחר שעברו התעללות, הזנחה או חוו יציבות משפחתית לקויה.

מחקר של Vejmelka ואחרים (2015, 2017, 2021) מדגיש את המורכבות בצורכי הילדים במוסדות ואת הצורך ברפורמות מערכתיות. למרות התקדמות בהלימה לתקני האיחוד האירופי, קיימים עדיין אתגרים: מחסור במשאבים, הכשרה מוגבלת לצוות וסטיגמה חברתית כלפי טיפול מוסדי, שמקשה על גיוס משאבים ותשומת לב מדינית.

המציאות של טיפול מוסדי: אתגרים והזדמנויות

טיפול מוסדי נתפס לעיתים כאופציה אחרונה. גישה זו, אף שתואמת את הרצון לקדם טיפול משפחתי, עלולה להוביל להזנחת ילדים הזקוקים למסגרת מוסדית. מוסדות אלו מהווים קרש הצלה לילדים הזקוקים להתערבות מיוחדת, יציבות וטיפול שלא ניתן לספק באומנה או במסגרת משפחתית מורחבת.

גרופר, בעבודתו, מדגיש כי השקעה בטיפול מוסדי דורשת מאמץ והתמסרות. מודלים איכותיים צריכים לכלול:

- **סטנדרטיזציה:** קביעת תקנים ברורים לאיכות הטיפול, כישורי הצוות וניהול מוסדות.
- **הכשרה ותמיכה:** פיתוח מקצועי מתמשך למטפלים.
- **פיקוח ובקרה:** מנגנוני פיקוח להבטחת אחריות ועמידה בתקנים.
- **מימון וייצוג:** הקצאת משאבים לעדכון המוסדות ולהתמודדות עם הסטיגמה.

המבט לעתיד וסיכום

הטיפול המוסדי בילדים הוא מציאות קיימת בקרואטיה וברחבי אירופה. במקום לדחוק אותו לשוליים, על מקבלי ההחלטות והעוסקים במלאכה, יש לשאוף לכך שהטיפול המוסדי יהיה איכותי ומותאם לצרכים. בכך נוכל לכבד את תרומתו של פרופ' גרופר ולהבטיח שלכל ילד, בכל נסיבות חייו, תינתן ההזדמנות הראויה.

העדפת מודלים משפחתיים עלולה לדחוק את הטיפול המוסדי ולפגוע בילדים הנזקקים לו. יש לאמץ גישה מאוזנת: לעודד איחוד משפחתי ואומנה – אך גם להכיר בחשיבותו של טיפול מוסדי כפתרון חיוני.

מורשתו של פרופסור עמנואל גרופר מזכירה לכולנו כי טיפול מוסדי איכותי אינו כישלון של המערכת, אלא חלק אינטגרלי ובלתי נפרד ממנה.

מקורות

Eurochild and UNICEF (2022). *DataCare Country Overviews*. Retrieved from <https://eurochild.org/resource/datacare-country-overviews/>

Grupper, E. (2013). The Youth Village: A Multicultural Approach to Residential Education and Care for Immigrant Youth in Israel. *International Journal of Child, Youth and Family Studies*. 4. 224-244. 10.18357/ijcyfs42201312209.

Grupper, E., Zagury, Y. (2019). Improving Academic Accomplishments of Youth in Residential Education and Care in Israel: Implementing a Policy Change. In: McNamara, P., Montserrat, C., Wise, S. (eds) *Education in Out-of-Home Care. Children's Well-Being: Indicators and Research*, vol 22. Springer,

Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-26372-0_13

The Council of Europe Recommendation Rec(2005)5 on the rights of children living in residential institutions [https://search.coe.int/cm#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016805daac2%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016805daac2%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]})

UNICEF (2022). Transforming childcare institutions and services to support family care and community life <https://www.unicef.org/eca/media/22071/file/Case%20study%205.pdf>

United Nations. (2009). *Guidelines for the Alternative Care of Children*. New York: United Nations General Assembly.

Vejmelka, L. (2017) Residential Child Care in Croatia: Challenges and Opportunities. U: Islam, T. & Leon Fulcher (ur.) *Residential Child and Youth Care in a Developing World: European Perspectives*. Cape Town, The CYC-Net Press, str. 99-112.

Vejmelka, L. (2021). Foster care for children in Croatia: country overview. Host Country Discussion Paper – Republic of Croatia. Peer Review on “Furthering quality and accessibility of Foster Care Service in Croatia”. European commission. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=1024&furtherNews=yes&newsId=9969>

Vejmelka, L. i Sabolić, T. (2015). The potential of institutions for children without parental care: the perspective of the institutional caregivers. *Kriminologija & socijalna integracija*, 23 (1), 99-128. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/148698>

Yakhnich, L., Grupper, E., & Romi, S. (2018). Focused training of child and youth-care workers for promoting social and educational inclusion of youth at risk. *Child & Youth Services*, 39(1), 43–53. <https://doi.org/10.1080/0145935X.2018.1435266>

עמנואל גרופר והדיאלוג הגרמני-ישראלי בתחום רווחת הילד והנוער

יוזף קור

מנהל FICE גרמניה משנת 2003 עד 2024

פרופ' אמריטוס פרידהלם פטרס

FICE גרמניה

הפילוסוף היהודי הדגול מרטין בובר, כשדיבר על דיאלוג אמיתי, אמר: 'רגעי דיאלוג אמיתי אינם דומים לרעם בליל חשכה, אלא לזריחת הירח בליל בהיר כאשר השמיים זרועים כוכבים'. לפי מטפורה זו, אנו מאמינים שיחסים בין בני אדם צריכים להתפתח מתוך קשר מתמשך, אשר מוסיף למציאות המשותפת של המשתתפים בו עוד ועוד כוכבים שיאירו את חשכת המציאות. זה נכון בכלל, ובמיוחד נכון במקרה המיוחד של ישראלים וגרמנים, אשר זקוקים לעוד הרבה כוכבים כדי להאיר את חשכת ההיסטוריה המשותפת שלנו" (גרופר / קור / פיטרס, 2009)

עמנואל גרופר צירף את הציטוט הזה למבוא המשותף של הספר "אתגרים בטיפול בילדים ונוער – דיאלוג גרמני-ישראלי, שראה אור בשנת 2009. עמנואל האמין תמיד באור שבדיאלוג. בעיניו, ההבנה הייתה המניע המרכזי ליזום מפגשים וחיבורים מקצועיים בין אנשי טיפול בילדים ונוער מגרמניה ומישראל, ולפתוח שיח הדדי מקצועי. הכול התחיל במסעות לימודיים של אנשי מקצוע גרמנים לישראל, אשר ביקשו להכיר את מערכת החינוך המוסדי, ובעיקר את כפרי הנוער והחינוך בקיבוצים. עם הזמן התהפכה היוזמה, וישראלים הגיעו לביקורים מקצועיים בגרמניה.

הדיאלוג הגרמני-ישראלי

מעבר לביקורים ההדדיים, בזכות שיתוף פעולה הדוק בין FICE גרמניה ל-FICE ישראל, התגבשה יוזמה לשיתוף פעולה עמוק, שיטתי וארוך טווח – תחת הכותרת "הדיאלוג הגרמני-ישראלי". הדבר התחיל בשתי סדנאות שנערכו בישראל (2007) ובגרמניה (2008), וכללו כנסים עיוניים

לצד סיורים מקצועיים בשטח. תוצאות הדיאלוג הזה תועדו בספר שהוזכר לעיל, אשר בעיני עמנואל, לא היה עוד אוסף אקדמי, אלא תוצאה של שותפות פורה בין אנשי חינוך, אנשי מקצוע בתחום הסוציאלי, פוליטיקאים ונציגי אקדמיה בעלי רקע מגוון משתי המדינות, המאוחדים בשאיפתם לשפר את העבודה עם ילדים ונוער.

כל המשתתפים, שנולדו לאחר מלחמת העולם השנייה, ראו בדיאלוג אתגר אישי ומקצועי כאחד. הדיאלוג נבע מלמטה, מסקרנות הדדית ומרצון להבין. התוצר כלל את הספר שציינו לעיל, ולא פחות חשוב מכך, גם חברויות חדשות.

המשתתפים רצו ללמוד באופן הדדי זה מזה ולהעשיר את הידע שלהם על "נוער בסיכון". הם עסקו בנושאים כמו: טיפול בפליטים צעירים, התפתחויות בתחום האומנה והטיפול המוסדי, הכשרת אנשי צוות ונוער וצעירים בסיכון הנפלטים ממערכות הרווחה. התקיימו הצגות של עבודות ומאמרים תיאורטיים ומעשיים. הוצגו מיזמים שבוצעו על ידי עמותות שעוסקות בתחום והובאו חידושים בתחום המדיניות. לצד זה התקיימו סיורים במסגרות חוץ־ביתיות, מיזמים קהילתיים ועבודת עם נוער ברחוב.

מודל כפר הנוער בישראל

מעמנואל גרופר למדנו על כפר הנוער, כמוסד המוביל בתחום הטיפול והחינוך המוסדי בישראל, שנבנה בהשראת הקיבוץ (Grupper 2009, 2013). הקיבוץ הציע קיום קהילתי חופשי ושוויוני, והוא היה מודל להקמת כפרי נוער המושתתים על חיים משותפים של צעירים ומבוגרים בקהילה חינוכית קטנה ומשולבת.

המודל מבוסס על הרכב מגוון ורב־תרבותי של בני נוער, שכולל גם עולים חדשים, שנמצאים באמצע תהליך ההשתלבות, ולכן אינם יכולים לגור בבתייהם וגם ילידי הארץ, שחייבים להיות בפנימייה בשל קשיים במשפחה. הכפר מציע לשתי הקבוצות סיכוי אמיתי להשתלב בחברה.

הגישה מושפעת מתיאוריית הסוציאליזציה האקולוגית של ברונפנברנר, שלפיה התפתחות הילד מושפעת לא רק מהסביבה המיידית, אלא גם ממעגלים רחבים יותר – מיקרו, מזו, אקסו ומקרו. בכפר הנוער, כל מרכיבי הסביבה משתתפים בתהליך החינוכי. התפתחות הילד נגרמת על ידי מערכות מגוונות, הן ברמת המיקרו, במפגשים פנים אל פנים והן ברמות האקולוגיות.

עמנואל הדגיש גם את חשיבות החדשנות ודגל בשיתופי פעולה עם הקהילה על ידי מודלים כמו "מגורי מעבר" ותוכניות יום ארוכות, שנותנות מענה הולם לנזקקים להם, מבלי לנתק את הילד ממשפחתו. הוא ראה בכך השלמה למודל הקלאסי ולא סתירה.

עמנואל כמורה, עמית וחבר

עמנואל גרופר הדגיש תמיד שמוסדות חינוכיים אינם יכולים לתפקד כמוסדות טוטליים (גופמן, 1961). הוא תמך ברעיון שמסגרות חינוכיות צריכות להיות חממות ולא מחסנים (בארנס, 1991). הוא חזר והדגיש את חשיבות ההטרוגניות והרב־תרבותיות במסגרות חוץ־ביתיות כמקור להתפתחות עשירה.

הוא תמיד דגל בכך שהטיפול והחינוך המוסדי – בישראל ובעולם – חייבים לקבל תמיכה ציבורית מספקת כדי להעצים דור חדש של צעירים רב־תרבותיים.

כמורה וכחבר, עמנואל עסק בחידוד דברים ובהעצמת אנשים. הצעותיו ממשיכות להאיר לנו את הדרך.

מקורות

Barnes, Colin (1991): *Disabled People in Britain and Discrimination*. London: C. Hurst & Co.

Goffman, Erving (1961): *Asylums*. Chicago.

Grupper, Emmanuel, Koch, Josef, Peters, Friedhelm (2009): *Challenges for Child and Youth Care: a German-Israeli Dialogue*. Frankfurt.

Grupper, Emmanuel (2009): *Residential care and education in Israel*. באותו כרך.

Grupper, Emmanuel (2013): *The Youth Village: A Multicultural Approach...* IJCYS.

מקורות והתפתחות של טיפול חברתי חוץ-ביתי ביפן

פרופ' שיג'יוקי מורי

פרופ' אמריטוס אוניברסיטת קונן

מנהל FICE יפן

1. מבוא

זמן מה לפני קונגרס FICE בברן 2013, פנה פרופ' עמנואל גרופר אל פרופ' סאטורו נישיואווה, אלי ואל מומחים נוספים מתחום הטיפול המוסדי בילדים ביפן בבקשה להשתתף בקונגרס. כך החלה מערכת היחסים שלנו עם FICE. לאחר מכן, בשנת 2014, פרופ' נישיואווה הזמין את עמנואל ואת פרופ' ג'יימס אנג'לין לקונגרס ISPCAN בנגויה, וארגן פגישה עם אנשי מקצוע יפנים בתחום הטיפול המוסדי. זו הייתה נקודת הפתיחה להקמת FICE יפן (האגודה היפנית לפדגוגיה חברתית), שהפכה לחברה רשמית לאחר קונגרס תל אביב ב-2019. אף שמגפת הקורונה קטעה את פגישותינו פנים אל פנים, התרגשתי לשמוע אותו מזכיר בנאום הפרידה שלו בשיבת ההנהלה המקוונת האחרונה. את הצטרפות יפן כחברה כהישג שלו כנשיא.

מאמר זה נכתב כדי להביע את תודתנו העמוקה לפרופ' עמנואל גרופר המנוח על העניין, העידוד והתרומה שהעניק לעוסקים ולחוקרים בתחום הסידור החוץ-ביתי ביפן לאורך העשור האחרון. בלעדיו FICE יפן לא הייתה קמה, ולא הייתה לנו האפשרות לבחון מחדש את מכלול גישות הטיפול בילדים במצוקה מנקודת מבט בין-לאומית. בחלקים הבאים אנסה להאיר את משמעות המפגש הראשון עם עמנואל ואת שיתופי הפעולה שבאו בעקבותיו, שנמשכו מעט יותר מעשור, לאור היסטוריה בת 130 שנים של טיפול מוסדי ביפן. אף שהמאמר מתבסס יותר על הרהורים אישיים מאשר על אימות קפדני של עובדות, הוא נכתב מתוך תקווה שתהיה לו תרומה משמעותית לעתיד.

2. נקודות מבט לבחינה מחודשת של טיפול מוסדי יפני.

העניין של פרופ' גרופר בגישה היפנית נבע כנראה מהצורך להרחיב את פעילות FICE, שנוסדה באירופה ופעלה שם, אל מדינות אסיה. עם זאת, ייתכן שעמנואל, שלמד על מסורת הטיפול המוסדי היפני דרך מחקריו ושיחותיו עם פרופ' נישיואווה, חש דמיון כלשהו למערכת בישראל, למרות שמקורותיה שונים. ייתכן שמתוך הזדהות זו המליץ ליפן להצטרף ל-FICE. הוא חזר ואמר: "FICE הוא הארגון הבין-לאומי היחיד שעוסק בטיפול מוסדי".

המערכת של משפחות אומנה ביפן התפתחה באיטיות מסיבות היסטוריות שונות, וההתמקדות המוגזמת בטיפול מוסדי זוהתה כבעיה כבר בוועידה הבין-לאומית למחקר על רווחת הילד שנערכה ביפן ב-1958. למרות זאת, חצי מאה חלפה לפני שגודמן (2001) הציג זאת כממצא מחקרי. למעשה, כבר באותה תקופה, מומחים יפנים שהכירו את המצב בעולם, במיוחד במדינות דוברות אנגלית, ביקרו בחריפות את הטיפול המוסדי. יו"ר ועדה מקומית לרווחת הילד, שבה השתתפתי לפני יותר מ-20 שנה, חזר ואמר שטיפול באומנה עדיף מדעית על טיפול מוסדי, ושמודל הקיבוץ בישראל, ששם דגש על טיפול מוסדי, היה כישלון. אולי אין זה ראוי לצטט זאת במאמר המוקדש לעמנואל, אך עצם השימוש באמירה גסה כזו ממחיש היטב את המצב ששרר אז. בתוך מסורת ארוכה של טיפול מוסדי ומערכת אומנה מדשדשת, הוויכוח בין שני המודלים היה טעון רגשית, ואני, כפסיכולוג צעיר שניסה לשפר טיפול מוסדי במקום לבקרו, לעיתים עמדתי חסר מילים.

באותה תקופה, כשהמגמה הבין-לאומית הייתה מעבר מטיפול מוסדי, נתפסה יפן כמי ש"נשארה מאחור". הממשלה הציגה בשנת 2017 "חזון חדש לטיפול חברתי בילדים". מדיניות זו שואפת לאזן בין טיפול באומנה לבין טיפול מוסדי, כולל המלצה להפסיק טיפול מוסדי לילדים מתחת לגיל שש. בתוך הקשר זה, מוסדות טיפוליים קיבלו על עצמם את תפקיד ה"טיפול התרפויטי" לילדים עם צרכים מיוחדים, כולל ילדים שעברו התעללות. במקביל, קודמה מגמה של טיפול "דמוי-משפחתי" בקנה מידה קטן.

מונחים אלו מתארים היטב את כיוון הטיפול המוסדי בשנים האחרונות. אך אם אנו רוצים לשפר את איכות הטיפול, עלינו להתמקד לא רק במונחים כלליים, אלא לבחון את איכות המרכיבים. FICE יפן בחרה להשתמש במונח "פדגוגיה חברתית", מונח בעל היסטוריה ארוכה באירופה, משום שהוא מדגיש את המרכיב החברתי, שלעיתים חסר בדיון היפני, וכן משום שמצאנו בו רמזים לחשיבה על גידול ילדים מעבר למה שמכסה המונח "טיפול". באופן קונקרטי יותר, אנו מתייחסים לשני יסודות של פדגוגיה חברתית: **הוראה וגידול** (Storø, 2013). מטרת המאמר היא לבחון מחדש את ההיסטוריה והמצב הנוכחי ביפן לא דרך דיכטומיה של טיפול קבוצתי מול משפחתי, אלא דרך מרכיבים משותפים לכל צורות גידול הילדים: במשפחה, במוסד ובכל מסגרת אחרת.

כחלק מההכנה לבחינה המחודשת הזו, בשני הסעיפים הבאים אסקור בקצרה שתי אבני דרך: ראשיתו של הטיפול בתקופת המודרניזציה של יפן במאה ה-19, והרפורמות שלאחר מלחמת העולם השנייה.

3. סקירה של טיפול מוסדי בתקופת המודרניזציה של יפן

הפרקטיקות של רווחה חברתית ורווחת הילד ביפן החלו בסוף המאה ה־19, כאשר יפן פתחה את שעריה למערב, במסגרת המהפכה של תקופת מייג'י (1868). בעודה לומדת מהמערב, החלו להופיע בעיות של היגיינה, עבריינות, יתומים, עוני ובעיות חברתיות אחרות ("כלא ובית בושת"). מאחר שהממשלה נקטה צעדים מוגבלים בלבד. "עידן הפילנתרופיה" החל מסוף המאה ה־19 ועד תחילת המאה ה־20. בתקופה זו הוקמו **בית היתומים של אוקיאמה**, המוסד הראשון לילדים ביפן המודרנית, ועמותת **Hakuai-sha**, שבה אני עובד כפסיכולוג.

מאחורי הקמת ארגונים אלה עמדו המפגשים של מייסדיהם, ג'וג'י אישי וקטסונסוקה קובאשי, עם מיסיונרים נוצריים. בשנת 1886 השתתף קובאשי בהרצאה של ג'ורג' מולר, שהקים בתי יתומים בבריסטול שבאנגליה, והושפע ממנו. הוא הוטבל לנצרות ב־1887 וייסד את **Hakuai-sha** במחוז היוגו מתוך מטרה "לעזור לעניים, לחנך את נחשלים, לעורר את ההוללים ולגדל יתומים". בתקופת ההקמה הוא שם דגש על חינוך כללי, ופתח בית ספר פרטי על בסיס חינוך מוסרי, אינטלקטואלי וגופני משולב. רעידת האדמה הגדולה בנובמבר (1891) הביאה אותו להתמקד יותר בפעילות עם יתומים, תוך שיתוף פעולה עם בית היתומים באוקיאמה.

בשני פרויקטים של קובאשי - החינוך ותמיכה ביתומים - ניתן לראות את השילוב של שני המרכיבים: הוראה וגידול. השאלה הייתה איזה מהם קודם. כאשר אנו חושבים על כפר הנוער בישראל (Zeira et al, 2023), שפועל מתוך תפיסה שהחינוך הוא גורם מרכזי לעתיד הילד, אנו רואים דמיון פילוסופי לגישת קובאשי.

בראיה היסטורית, מוסדות לילדים ויתומים שקמו בתקופת המודרניזציה ביפן הושפעו מרשתות שנוצרו בהקשר נוצרי, בעיקר בזרם האנגליקני. רשתות אלו קיימות גם כיום. נקודה נוספת היא שהעדיפות ניתנה לבתי יתומים לא רק בגלל העוני, אלא עקב מצבי חירום כמו רעידת אדמה, מאורע משמעותי במדינה מועדת כיפן. הדבר היווה גורם מפתח בהתפתחות יוזמות פילנתרופיות.

מבחינת המערכת הממלכתית, בתי יתומים פרטיים שאורגנו באזורים שונים שולבו תחת חוק הסיוע של 1929 והחינוך הכללי הועבר לאחריות מערכת החינוך הציבורית, תוך הוצאתו מתוכניות הרווחה. בתי ספר פנימיים פרטיים הוקמו לעיתים, אך נועדו לילדי עשירים ולא שירתו את מטרות הרווחה.

מקור נוסף לטיפול מוסדי - מוסדות לעבריינים צעירים, שגם הם היו חלק מתוכניותיו של קובאשי. החשוב מביניהם, והמשפיע ביותר, היה "בית הספר הביתי טוקיו", שהוקם ב־1899 על ידי קוסוקה טומאוקה, בהשראת אמונתו הנוצרית. טומאוקה הקים מערכת של יחידות קטנות שמנוהלות על ידי זוג נשוי. הוא הניח את היסוד לשיטה שנמשכת עד היום בחלק מהמוסדות. זהו מקור חשוב שבו ההוראה תפסה מקום מרכזי, לצד מרכיב של טיפול "דמוי-משפחתי".

4. סקירה היסטורית לאחר המלחמה

בתי יתומים ומוסדות לעבריינים צעירים, שהוקמו לפני מלחמת העולם השנייה, אורגנו מחדש כמוסדות רווחה לילדים תחת חוק רווחת הילד שנחקק לאחר המלחמה. בתי היתומים כונו מחדש בשם "יוגושיסצו" (מילולית: "מוסד לגידול והגנה") והמוסדות לעבריינים צעירים כונו "קיוגואין" (מילולית: "בית ללמידה והגנה").

במסגרת מערכת זו שובצו פסיכולוגים במרכזי הדרכה לילדים, ששמשו כאנשי מקצוע מוסמכים. בשנת 1962 הוקמו "מתקני טיפול קצר מועד לילדים עם הפרעות רגשיות" לילדים הזקוקים לטיפול נפשי. הם הצטרפו לרשימת מוסדות חוץ-ביתיים. ילדים המתגוררים במוסדות אלה לומדים בבית ספר פנימי, המשלב את פונקציית החינוך והטיפול בתוך המערכת.

למרות מגוון הצורות, היו גורמים שהובילו לכך שמערכת הטיפול המוסדי ביפן הפכה יותר ויותר ל"ממוקדת מוסד" ו"קולקטיביסטית". המסורת של מוסדות קתוליים בשנים הראשונות הייתה רקע לכך, כמו גם חוק הסיוע מ-1929 שמנע ממוסדות פרטיים לספק מסגרות אומנה. זה גרם לצמצום התפתחותה של מערכת זו. בתקופה שלאחר המלחמה, הקושי של המוסדות לאמץ מדיניות טיפול אינדיבידואליסטית בסגנון אמריקאי הוביל להישענות על גורם נוסף: טיפול קבוצתי סוציאליסטי.

בשנות ה-90 עלתה המודעות לצורך במניעת התעללות בילדים. ב-1994 הוקמה קבוצת המחקר היפנית למניעת התעללות בילדים. (ב-2004 שונה שמה ל-"החברה היפנית למניעת התעללות בילדים"). ב-2000 נחקק חוק מניעת ההתעללות בילדים. תהליך זה עורר עניין חברתי גובר בתפקיד של טיפול מוסדי, ובמקביל סיפק למוסדות הזדמנות להכיר בצורך ב"גידול טיפולי". עם הכנסת פסיכולוגים, הפך טיפול בטראומה לפרקטיקה חשובה, והחל קידום של טיפול "דמוי-משפחתי" באמצעות הקטנת גודל המוסדות והרחבת מערכת האומנה. מילת המפתח בתהליך זה לא הייתה הוראה, למידה ולא גידול, אלא טיפול (care). כיום נעשה שימוש במונח care גם ביפנית, במקום המילים המסורתיות לגידול או חינוך.

הצורה הנוכחית של טיפול, שהתגבשה דרך ההיסטוריה, נראית נכונה הן ביחס למצב הגלובלי והן ביחס לצרכי הילדים ביפן. עם זאת, תהליך השינוי הזה לא בהכרח עודד את העוסקים במלאכה, שכן לעיתים הם הותקפו על כך שניסו להגן על העקרונות המסורתיים שלהם, לאור הלחצים החיצוניים לקידום טיפול "דמוי-משפחתי". השינוי המהיר השאיר להם מעט זמן וכוח אדם לבנות בסיס חדש מתוך העשייה שלהם עצמם. המושגים שנכנסו לעשייה, כמו התקשרות וטראומה, לא צמחו מהתחום המקצועי שלהם, אלא ממסגרות רעיוניות שמקורן בהתפתחויות של הפסיכיאטריה והפסיכולוגיה שלאחר המלחמה. מניסיון, למרות הקשיים הללו, מוסדות טיפוליים משיגים רמה גבוהה של טיפול, שבעבר לא ניתן היה לדמיין. אך הייתי רוצה להעלות את השאלה הבאה: האם טיפול הוא הדבר היחיד שאנו עושים למען ילדים ובני נוער במצוקה?

5. מסקנה: משימתנו לקדם גידול, למידה והוראה

בחלק הקודם סקרתי את ההיסטוריה של טיפול מוסדי. כפי שניתן לראות, שורשי הטיפול המוסדי כוללים הן את הגידול, כתגובה לחסכים בטיפול הורי עקב היעדרות הורים, עוני וכו', והן את ההוראה והלמידה - כהכוונה של ילדים ובני נוער לכיוון חיובי. בתי היתומים התמקדו בעיקר בגידול והמוסדות לעבריינים צעירים - בהוראה.

ראינו שגם בתי היתומים וגם המוסדות לעבריינים כללו את שני המרכיבים: גידול והוראה בצורות שונות. המוסדות שנקראו "מוסדות להוראה והכוונה" (reformatories) לא שמו דגש רק על ההוראה, אלא ניסו גם לגדל באמצעות מודל של "בית דמוי משפחה" עם זוג מדריכים. לעומתם, בתי יתומים גדולים נטו דווקא להדגיש את ההוראה תחת השם "הכוונה", למרות ההבדלים בגודל ובצורה בין המוסדות.

בשנים האחרונות, ככל שיותר ילדים נפגעי התעללות נכנסו למערכת, עלתה למרכז הבמה המשימה של יצירת תחושת ביטחון דרך התקשרות. המונח "טיפול" הפך למילת מפתח. אם נבחן את התהליך דרך שני המרכיבים גידול והוראה, נראה שהמרכיב של הוראה נסוג באופן ברור. ייתכן שהמרכיב של גידול לא נעלם, אך הוא כבר לא נמצא במרכז כבעבר. במקומו, הופנתה תשומת הלב לטיפול בפגיעות שנגרמו על ידי חוויות עבר טראומטיות.

במקביל לשיפור בטיפול הנפשי, המגמה של טיפול "דמוי משפחתי" הבשילה במידה מסוימת, לפחות בכל הנוגע להקטנת היקף המוסדות ולעיצובם. אולם, ככל שהמגמה הזו התפשטה, התעוררה מבוכה באשר לדרך המעשית להיות מודל "דמוי משפחתי" בחיי היומיום. כלומר, חסר קו מנחה ברור כיצד ליישם את הפונקציות של משפחה רגילה במסגרת מוסדית.

אם נחשוב מחדש על שני המרכיבים, לא רק כמשימות היסטוריות, אלא כיסודות קבועים של עבודתנו, נגלה שגידול והוראה, כמרכיבים של פדגוגיה חברתית, תמיד מתקיימים יחד ומתחברים באופן דינמי במעשה. קשה לכסות אותם במילה הפשוטה "טיפול" וקשה גם לממש אותם רק באמצעות ניסיון להיות "דמוי משפחה". הצירופים השונים של המרכיבים הללו משתנים ממערכת למערכת, ממוסד למוסד, מיחידה ליחידה, ומאיש מקצוע אחד לאחר.

הצגתי מספר משימות ויעדים העומדים לפנינו. ניתן לנסח זאת כך: יש צורך בשילוב מתאים של גידול והוראה, שהם ליבת הפדגוגיה החברתית, יחד עם טיפול נפשי. רצוי גם להבהיר את המדיניות של "דמוי משפחתי" במונחים מעשיים יותר. יש להבהיר מהן פונקציות ה"גידול" וה"הוראה" בתוך המשפחה, ולבחון כיצד המערכת של טיפול מוסדי משתלבת בתוך מערכת גידול רחבה יותר - החברה כולה ולא רק על בסיס המשפחה כמודל בלעדי. במילים אחרות, יש לבחון האם המרכיבים של גידול והוראה שונים או דומים כאשר הם מיושמים במשפחה לעומת מוסד. מנקודת מבט זו, לעיתים דווקא מוסד עשוי להצליח יותר במשימות מסוימות של הוראה או גידול מאשר משפחה.

פרקטיקות שמבוססות על שיקולים כאלה עשויות להוות דרך ל"נירמול" של טיפול מוסדי.

בעודנו ניצבים מול המשימה כיצד לחשוב בצורה מעשית על דרכים לשלב טיפול "נפשי" ו"דמוי-משפחתי" עם יסודות של גידול והוראה, אני מבקש לסיים מאמר זה בצער. אני חש תחושת החמצה על אובדן ההזדמנויות, שלא הספקנו ללמוד יותר מפרופ' עמנואל גרופר, אך אני מאמין שרוחו תמשיך להנחות אותנו בעתיד.

מקורות:

- Goodman, R. (2001), *Children of the Japanese State: The Changing Role of Child Protection Institutions in Contemporary Japan*. Oxford University Press.
- Hosoi, I. (2009) *Ishii Juji and Okayama Orphanage: The Modernization of Japan and The Philanthropy movement*. Minervashobo.
- Murota, Y. (2023) On historical research on Hakuai-sha. In Yasuo Murota et al(Eds.) *Historical research on Hakuai-sha*, Rikka Press, 1-27.
- Storø, J. (2013) *Practical Social Pedagogy: Theories, Values and Tools for Working with Children and Young People*. The Policy Press, University of Bristol.
- Zhang, Y., Fukui, Y., & Mori, S. (2016). Japanese residential care in transformation: Implications and future directions. Islam, T. & Fulcher, L. (eds.). *Residential Child and Youth Care in a Developing World*, The CYC-Net Press.
- Mori, S., Nishizawa, S., & Kimura, A. (2018). Reconsidering recent developments in Japanese residential care and the road to FICE Japan. *International Journal of Child, Youth & Family Studies*, Special Issue, 2018.
- Zeira, A., Achdut, N., & Bennenishty, R. (2023) Predicting Educational Attainments and Enrollment to Higher Education: A Longitudinal Study of Care Leavers in Israel". The article was published in Research in Higher Education. Research in Higher Education, Springer; Association for Institutional Research, vol. 64(8), pp.1165-1190.
- Zeira, A. & Grupper, E. (2022) Residential Child and Youth Care in Israel: Trends and Directions. In: James K., Whittaker, L., Holmes, Fernandez del Valle JC., James, S. (Eds.). *Revitalizing Residential Care for Children and Youth*, pp.356-370, Oxford University Press. DOI: 10.1093/oso/9780197644300.003.0024

בניית גשרים לטיפול טוב יותר. מורשתו של פרופסור עמנואל גרופר והשפעתו המתמשכת על FICE ברזיל

פרופ' איסה גוארה

נשיאת FICE ברזיל

פטריק ריזון

סגן נשיא FICE ברזיל

ישנם אנשים שמשאירים אחריהם לא רק זיכרונות, אלא גם יסודות חזקים. עבור FICE ברזיל, פרופסור עמנואל גרופר היה אחד מאותם אנשים נדירים שנוכחותם לא רק עיצבה את הדיאלוג הבין-לאומי בנוגע לטיפול חלופי, אלא גם העניקה השראה, עידוד וכלים מעשיים שתמכו במסע שלנו כאן בברזיל.

הקשר שלנו עם עמנואל לאורך השנים התאפיין בהתמקדות הבלתי מתפשרת שלו: הילד במרכז. בין אם היה מעורב במדיניות, מחקר או הנהגה ארגונית, תמיד הפגין מחויבות עמוקה ומתמשכת לזכויות ילדים ומתבגרים החיים במסגרות טיפול מוסדיות או משפחתיות. ילדים שלרוב סבלו מנטישה, טראומה וכאב רגשי. עמנואל העניק כבוד לחייהם של ילדים אלו, תוך כדי כך שהדגיש כי המחנכים, הפסיכולוגים והעובדים הסוציאליים שמטפלים בהם חייבים לזכות להערכה, לכבוד ולהכשרה מקצועית מתאימה.

אחד הרגעים המשמעותיים ביותר עבור FICE ברזיל התרחש בשנת 2016, כאשר הוזמנו להשתתף בקונגרס הכללי ובאסיפה הכללית ה-33 של FICE הבין-לאומי בווינה, שאורגן בשותפות עם עמנואל. זו הייתה מבחינתנו נקודת מפנה NECA. אשר ייצגה את ברזיל, הפכה לחברה מלאה ב-FICE הבין-לאומי. התמיכה הפעילה של עמנואל וההכרה בעבודתנו באותו כינוס העניקו לנו תחושת שייכות לתנועה עולמית. החזון שלו להרחבת רשתות FICE מעבר לאירופה עורר בנו השראה לחזק את זהותנו כ-FICE ברזיל, ולראות את עצמנו כחלק מקהילה בין-לאומית המחויבת לאותה שליחות.

בעקבות הכנס בווינה, ובעידודו של עמנואל, התחלנו לתרגם מגוון רחב של חומר מקצועי ומאמרים מחקריים לפורטוגזית, ובכך פתחנו פתח לגישה מבוססת ראיות באיכות גבוהה לאנשי מקצוע ברחבי ברזיל. היה ברור שזו אינה רק מחווה אקדמית. זה היה צעד להעצמה של אלו העובדים יום-יום בטיפול בילדים ובנוער, כדי לאמץ שיטות טיפול אנושיות ויעילות יותר.

עמנואל הבין לעומק את תפקידו של המהנדס החברתי – דמות מפתח במערכת הטיפול המוסדי בברזיל. הוא הכיר בכך שאנשי מקצוע אלו, החיים ועובדים בצמידות לילדים פגיעים במצבי סיכון, הם הרבה יותר ממטפלים. הם פועלים כסוכני יציבות, ריפוי וצמיחה. התמיכה שלו בחשיבות המקצועיות של תפקידי הטיפול חיזקה את המאמצים הלאומיים שלנו לשפר את ההכשרה והמעמד של העובדים במוסדות טיפוליים.

הבנה משותפת זו בלטה במיוחד במהלך הסמינר השביעי לאיכות השירותים המוסדיים לילדים ומתבגרים – הווינר הבין-לאומי הראשון של ברזיל, שנערך בנובמבר 2020 בעיצומה של מגפת הקורונה, בהובלת NECA ו-FICE ברזיל. עמנואל הציג את ממצאי המחקר שערך ארגון FICE הבין-לאומי ב־13 מדינות. המחקר עסק בהשפעת הקורונה על מסגרות טיפול מוסדי. הרצאתו הייתה גולת הכותרת הן בשל ערכה האקדמי והן בשל רוח הסולידריות שהביאה עמה. בזמן שבו אנשי המקצוע בברזיל התמודדו עם תנאי משבר, קולו של עמנואל הזכיר לנו שאיננו לבד. הוא הציע ידע, אמפתיה וקריאה לעמידות משותפת.

המחקר הזה שהוביל עמנואל בשנת 2020, על מצבם של מחנכים ומטפלים במסגרות טיפול חלופיות ב־13 מדינות בתקופת מגפת הקורונה, היה זרז למחקרים חדשים ולשינויים מעשיים בברזיל. אחת התרומות הבולטות ביותר הייתה עבודתה של חברת הנהלת FICE ברזיל, דיזה סזאר פרנקו ברנרדי, שפרסמה את המחקר הלאומי: "סקר לאומי על שירותי האכלוס לילדים ומתבגרים בתקופת הקורונה: הצגת תוצאות, כך 1" (סאו פאולו, דצמבר 2020). מחקרה, שכלל למעלה מ־1,300 מסגרות בכל רחבי ברזיל, תיעד לא רק את ההשפעות הרפואיות והלוגיסטיות של המגפה, אלא גם את התגובות היצרניות והחומלות שהתפתחו במסגרות הטיפול. בדומה לעמנואל, גם היא הדגישה את המרכזיות של המהנדסים החברתיים, את המחיר הרגשי של הבידוד, ואת הפגיעות המבנית של מערכת הטיפול בזמני משבר. שני המחקרים יחד יוצרים דיאלוג בין יבשות ומדגישים את התפקיד המרכזי של מחקר, שיתוף פעולה בין-לאומי ומחויבות מקצועית בהגנה על זכויות ורווחת ילדים בעתות משבר.

עמנואל היה גם דמות מפתח בקידום פלטפורמות פרסום בין-לאומיות. הוא סייע ל-FICE להנגיש כתבי עת אקדמיים פתוחים והקים רשתות של חוקרים ואנשי מקצוע לשיתוף ידע ברחבי העולם. הדגש שנתן למחקר ולתיעוד, לצד הפרקטיקה הישירה, יצר בסיס ללמידה הדדית ולחדשנות בין מדינות.

לאורך כל שנות הנהגתו, עמנואל דגל בגישה מאוזנת ומציאותית למודלים של טיפול. הוא הזהיר מפני חלוקות פשטניות בין טיפול מוסדי לבין טיפול במשפחה. הוא הזכיר לנו שכל מדינה חייבת

למצוא את האיזון המתאים לה, המבוסס על ההקשר שלה, היכולות שלה וההבנה התרבותית שלה. נקודת מבט זו התאימה מאוד לחוויה הברזילאית.

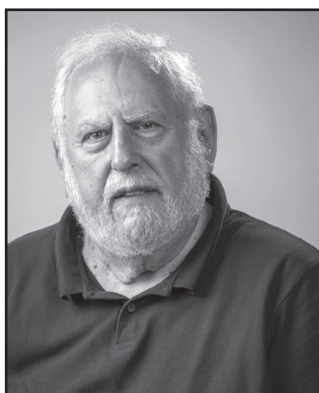
כאשר אנו מתבוננים במורשתו, אנו רואים בעמנואל דמות מופת של יושרה מקצועית, נדיבות אינטלקטואלית וחמלה אנושית. הוא לימד אותנו ששיתוף פעולה בין-לאומי אינו רק עניין של מדיניות ונהלים – אלא של הקשבה, שיתוף ותמיכה הדדית מעבר לגבולות. הוא האמין ביכולתם של אנשים לשנות מערכות, ובכוחו של החינוך לשנות חיים.

היום, הזרעים שזרע בברזיל ממשיכים לפרוח בתוכניות ההכשרה שלנו, בפרסומים, בפעילות המדינית ובחיי היומיום של ילדים ובני נוער המקבלים טיפול. השפעתו אינה שמורה רק בזיכרון, היא נוכחת בכל שיפור שאנו מבצעים, בכל איש מקצוע שאנו מכשירים ובכל ילד שזכויותיו נשמרות בזכות מה שעמנואל עזר לנו לראות.

אנו מביעים את תודתנו והערכתנו העמוקה לפרופסור עמנואל גרופר. הוא היה גשר בין יבשות, בין ידע לעשייה, בין חזון לפעולה. ויותר מכל – הוא היה חבר

Emmanuel

The village person
and educator with a vision

1944–2024

Editor: Ruthi Ginossar

איגוד הפנימיות החינוכיות והטיפוליות בישראל
הסניף הישראלי של ארגון הפנימיות הבינלאומי FICE

Contents

Opening Remarks	3
Ruthi Ginossar	
In memory of Emmanuel – Mano	6
Yoav Apelboim	
On behalf of the Grupper Family.....	8
Inbal Golan	
Emmanuel Grupper – A Global Champion for Children.....	11
James P. Anglin, PhD	
A Life Dedicated to Promoting Young People and International Cooperation	17
Dr. Anna Schmid, Rolf Widmer, Roland Stübi, Patrick Seigerschmidt	
Emmanuel Grupper and the German-Israeli Youth Welfare Dialogue	22
Josef Koch, Friedhelm Peters, PhD	
Residential Care in The Shadows: The Necessity of Revisiting Its Role in A Family-Oriented Era.....	26
Vejmelka Lucija, PhD, Hrvoj Petra, Tena Bosak	
Professor Emmanuel Grupper - Visionary, Mentor, Friend of FICE Romania	31
Professor Toma Mareş	
FICE International's "Hand in Hand" Task Force: Supporting Children Affected by the Ukraine Crisis	34
Marianna Bilyk	
Origins and Development of Social Care in Japan	39
Shigeyuki Mori, PhD	
Building Bridges for Better Care The Legacy of Professor Emmanuel Grupper and His Lasting Impact on FICE Brazil.....	48
Professor Isa Guar, Patrick Reason	

Opening Remarks

Ruthi Ginossar

Editor, "Efshar" Association

This booklet was compiled and edited out of a deep sense of commitment and desire to illuminate the character and work of the late Prof. Emmanuel Grupper. Emmanuel was a man of people, a man of ideas and vision, and a man of action. It is both fitting and important to commemorate him as someone who worked with professionalism and clear thinking, alongside an open heart and unwavering belief in his path.

For many of us, Emmanuel was not just a colleague, but a guide. He was a professional who knew how to bridge worlds: connecting institutions with people, policy with fieldwork, both locally and internationally. He connected countries with different mentalities and behaviors than his own, and connected harsh realities with the possibility of dreaming and creating change. He had a rare ability to perceive complexity without losing simplicity, to lead systemic changes without compromising personal compassion.

The articles collected here were written by colleagues and fellow travelers – professionals from Israel and representatives of many countries around the world – members of the international organization FICE. This is the only international organization dedicated to education and out-of-home care, bringing together professionals from over 50 countries, including Israel. Emmanuel was one of the organization's key figures and deeply influenced it during his tenure as President of FICE International and as a member of its editorial board. All the contributors to this booklet touch on areas Emmanuel helped shape.

Some articles summarize research that has been published in peer-reviewed journals, while others describe fieldwork. They address topics Emmanuel engaged with over many years — both in practice, through youth villages and the Department for Youth Aliyah and Boarding Education, and in academia. Some also address areas that have not received significant exposure, such as community leadership, social justice, social economy, and multiculturalism.

Each contributor brings a rich professional perspective and a deep echo of personal memory, whether through a direct or indirect connection with Emmanuel. The international articles offer a valuable perspective on his global spirit and the scope of his contribution.

The publication of this booklet was made possible through the collaboration of several entities: FICE Israel, Ono Academic College, and the “Efshar” Association, with the blessing of the dear Grupper family.

Prof. Emmanuel Grupper, a productive writer, loved to organize his writings into sections, whom he used to call “gates”. As a tribute to his legacy, we have divided this commemorative booklet into the following gates:

- Education, care, and guidance in out of home care
- Educational initiatives, interventions, and youth empowerment
- Informal education
- Prevention of violence in digital media
- Graduates of out of home care - youth villages and group homes
- An international perspective: collaboration and mutual contribution

Each article summary belongs to one of these thematic gates.

This booklet is not only a farewell — it is a continuation. Each article serves as an ongoing dialogue with Emmanuel, a reminder that his path and vision continue to guide, inspire, and provoke thought. His deep voice continues to resonate between the lines — not in loud declarations, but in a quiet, precise, professional, and persuasive manner, just as he influenced during his life.

Dear readers, you are invited to wander through these pages not merely as observers or readers of a tribute, but as partners in Emmanuel's legacy and vision — of sensitive leadership, reflective action, and belief in the human spirit. May this diverse collection reach all who are engaged in residential and out-of-

home education in Israel and around the world — in the field, in academia, and in policymaking.

Special thanks to the editorial committee members: Dr. Alex Schneider, Dr. Ilana Tischler, Ms. Miriam Gilat, Dr. Orly Alaluf, Prof. Shlomo Romi Mr. Yoav Apleboim, Mr. Yossi Zaguri— for their collaboration and wise counsel.

Wishing you a pleasant and enriching read.

In memory of Emmanuel – Mano

Yoav Apelboim

President of FICE Israel

A year has passed since that morning phone call. It was one more among the thousands of phone calls we shared over the past fifty years – but this one was different. Unique.

In a faint voice, you asked me to take over the leadership of FICE Israel.

And, as I often did in our many conversations, I jokingly asked whether you had gotten up on the right side of the bed.

But then the hammer dropped. I understood – this was the beginning of the end.

And not long after, the dreaded phone call came: "Yoav, he has been released from his suffering."

In that moment, I lost a friend. We lost a friend and a leader. I lost a brother. We lost a thinker in the field of education. We all lost a loyal companion to the journey.

The world of educational work with at-risk children and youth – in Israel and abroad – lost a trailblazer, an influencer, and a leader.

There was no need to wait for the eulogies delivered in the wake of your passing to understand how profound your contribution was – in action, in thought, and in writing. You were a guiding light and a compass for individuals, teams, and organizations. Your impact was evident in every role you filled.

You began as the director of the youth village in Kfar Galim, continued in senior positions within Youth Aliyah and the Division for Rural Education, became President

of FICE Israel and later also of FICE International. In your final decade, you also led “our fields” in the academic sphere.

The recognition and appreciation you received throughout your life — both in Israel and internationally — reflect the quality of your work and the meaningful connections you formed with people.

This booklet brings together reflections from friends of way and followers, both from Israel and around the world — all who knew you and your engaged with the key issues you cared about and championed throughout your life.

Thank you for all that you were, and for the legacy you left behind.

Farewell, my friend.

On behalf of the Grupper Family

Inbal Golan

Emmanuel's daughter

First, heartfelt thanks to Yoav and the FICE Israel leadership team for initiating the production of this booklet and for honoring the memory and work of this very special man whom I had the privilege of calling him Aba (father, Dad).

For us, this booklet was meant to be part of the celebrations for Dad's 80th birthday – an opportunity to appreciate his professional life's work and celebrate his achievements. And yet, we are still struggling to accept his passing, and that a year has already gone by.

Dad managed to leave us a great gift, one that my brother Itay was deeply involved in: a biographical book that details the journey of his life on one hand, and underscores the magnitude of our loss on the other. Itay is currently working on completing the book, and I highly recommend it to anyone who wishes to deepen their understanding of Dad's story, draw inspiration from his ability to turn vision into reality, and learn from his habit of filling notebooks with challenging goals and action items, always ensuring he was in constant motion.

As a child, it was never easy to answer the question: "Where does your dad work?" or "What does your dad do?" It's not exactly straightforward to say that your dad heads The Rural and Boarding School Administration and Youth Aliya, Department of the ministry of Education, lectures in informal education, and serves in international associations for youth advancement and care...

Reading the book helped me understand the reason behind Dad's choice of professional path. Having grown up with strong values of Zionism, morality, and

helping others, Dad developed a worldview that building a strong Israeli society requires strengthening its margins. In his view, the role of youth villages was to serve as “springboards” for boys and girls who, for various reasons, were starting life from a disadvantage – to give them optimal conditions to grow and realize their personal potential.

From this overarching goal, many missions and professional initiatives evolved over the years. The central one, to which Dad dedicated his entire life, was the professional training of counselors, guides and advancing expertise in youth care – establishing academic programs, developing partnerships in Israel and abroad, organizing study tours, conferences, academic research, scientific articles, and knowledge exchanges.

Another meaningful area was enriching the world of the youth in group homes and creating “opportunities to shine” through active involvement in residential care life – whether in sports (by utilizing village facilities to create training frameworks in various disciplines), or through arts, with an emphasis on music and dance, and other creative initiatives aimed at helping every youth discover their strength.

Dad had an exceptional ability to identify people capable of advancing these areas – individuals who would not only contribute professionally, but also enrich the sense of belonging to a strong, dedicated team.

He had a rare talent for matching people with roles – a true connector and people person. He built an expansive professional network, and nearly any problem he encountered could be solved with a single phone call.

Dad always knew how to appreciate the key figures he learned from and grew with professionally. He believed deeply in mentorship as a way of passing on the knowledge and experience he accumulated throughout his career.

As mentioned, Zionism was a powerful motivating force for Dad, and one of the areas that brought him particular pride and satisfaction was his involvement in global efforts to strengthen the connection between Israeli society and Jewish communities abroad.

He took part in programs that brought Jewish teens from various countries to study in youth villages in Israel, participated in the meetings of the Jewish Agency’s Board of Governors, and was, of course, involved in the “Naaleh” project – encouraging families to make Aliyah, following in the footsteps of their children.

There isn't enough time or space here to fully review the impressive and fascinating career Dad led. I tried to convey the essence of what I saw and experienced from the side. In his retirement speech, Dad summed it up best: **"I apologize to my children for sometimes having to serve as a father to other children who needed me more."**

Thank you all for carrying something of my father with you, and for continuing his professional path. This is a great comfort in the face of the deep sorrow of losing him.

Emmanuel Grupper – A Global Champion for Children

James P. Anglin, PhD

President FICE- Canada

Professor Emeritus School of Child and Youth Care

University of Victoria, BC, Canada

DEDICATION

I first met Emmanuel on a visit to Israel in March, 1992. His passion for, and commitment to, quality residential care, promoting child and youth work as a valued profession, and training for workers was evident from our first conversation. We were immediately soul brothers, and we enjoyed working together on committees, publications and research projects for over 30 years.

His gravelly voice was a trademark, and he always spoke with clarity and insight on whatever topic was being discussed. He also had a good sense of humour, and was a dear and loyal friend. We communicated several times in the weeks before he died, and when he fell silent on email, I knew his health condition was very serious.

His wise advice and reliable communication will be very much missed by all of us in FICE-International.

He championed FICE-Canada as a new section in FICE, and I consider him to be FICE-Canada's patron saint. I still find it hard to speak of him in the past tense, because I feel his presence every day, and likely always will.

Rest in peace, dear friend.

In memory of Emmanuel, and as a tribute to him and his work, I want to address some of the issues that concerned him over the course of his career.

While there were many issues about which he was concerned, I will select a few, namely: a) the place of residential care and education in the child and youth care system; b) the significance and importance of education and training for child and youth work; c) the professionalization of the child and youth care field; d) publishing and disseminating research, practice innovations and policy critiques; and e) creating and nurturing global networks of child and youth care experts and organizations.

a. The place of residential care and education in the child and youth care system

Emmanuel was a man with broad perspectives, who understood and appreciated diversity in all its dimensions, and who therefore appreciated the cultural and contextual differences across communities and nationalities. He could address issues pertinent to the Israeli residential education system while also appreciating the community-based innovations in South Africa. He was also very interested in the transitions being discussed in the Japanese out-of-home system, and was instrumental in ensuring that a FICE-Japan section was developed and became actively involved in FICE Congresses and publications. The ideological struggles in the United States to eliminate most, if not all, residential care in the name of “family-first, last and always” was of concern to him, as he knew that family-based care would not be in the best interests of many young people with serious mental health and behavioral challenges.

Emmanuel was always urging FICE-International to retain its original focus on the care and education of children and youth for whom this was the best option, and was opposed to approaches that framed residential care as “a last resort.” If residential care is a last resort, and is seen as the “wrong end” of a continuum, then such services will not be valued, and will be under-funded and unappreciated, leading to the staff being devalued and demoralized. Emmanuel believed that disadvantaged and marginalized children deserved the best care and education society could provide, not the poor-quality programs too often seen around the world.

It has been my experience lately that the international anti-residential care organizations use as one of their arguments the poor quality of some institutions.

They fear that by valuing residential care provision in any way, even small-scale residential care, they will embolden governments to continue operating poor quality institutions. Further, the belief that ALL residential (i.e., non-family-based) care is detrimental and harmful for all children, of all ages, underpins this position.

Emmanuel was committed to articulating an alternative narrative, an account of what high-quality residential care and education looks like, based in part upon his many years of experience with high-functioning children's villages in Israel and quality programs in other parts of the world.

The recent review by Dr. Bruce Henderson of the research on what we really know about the impact and outcomes of residential care offers a strong and compelling counter-narrative to the current negative "conventional wisdom" (Henderson, 2024). He demonstrates that a major problem with the positions of those opposing all residential care for young people is overgeneralization of research on the poor outcomes for very young children living in environments characterized by extreme neglect and deprivation. Further, meta-analyses purporting to prove all residential care is bad actually blur together many different settings and shed no light into the "black box" of what is actually being studied.

b. The significance and importance of education and training for child and youth work

Emmanuel understood the true complexity of residential care and education, and was a strong advocate for education and training for those working in direct care. This commitment was reflected in his dedication to the FICE-International Editorial Board, and its mission to publish articles in journals easily accessible to practitioners as well as program administrators and policy-makers.

He was a consummate learner as well as teacher. He was always attentive in seminars and workshops, and inevitably led off the question period following a session with excellent questions, usually relating to the application of information and ideas to practice. His work in government as well as academia was characterized by his child-centered approach, appreciation of the importance of research, and relentless pursuit of quality.

Two significant challenges to up-skilling the child and youth care workforce are low salaries and low regard in society for the work itself. Given these two factors, there is little incentive for workers or prospective workers to pursue higher education.

The commitment of time and resources is just not commensurate with the returns on investment. In addition, the hours of work, stress levels and pay levels of unskilled and low-skilled jobs, such as waiting tables in a restaurant or being a barista, make residential care appear unattractive. As a field, child and youth care cannot rely on altruism and self-sacrifice as employment qualifications.

This is a vicious circle. Low wages and stressful working conditions act against being able to hire well-qualified staff, and an unskilled or low-skilled workforce does not attract higher budgets from funders or justify significant raises salaries.

c. The professionalization of the child and youth care field

Emmanuel went against much of the common wisdom in Israel and other countries in the 1980s and 1990s that held child and youth work as a kind of volunteer position that young people might do for a period of time before deciding on a real career. On my first visit to Israel in 1992, I recall Emmanuel articulating to various groups of skeptical academics and policy-makers the importance of developing child and youth work as a valid and important profession requiring appropriate education and training.

Emmanuel understood the true complexity and importance of this work, and believed that a quality system of care needed to develop a stable, expert and career-oriented workforce. The needs of children and youth in most societies are increasingly challenging, and require models of care, skills and knowledge suited to addressing these in an effective and sensitive manner. Such care and treatment cannot be provided with good intentions and intuition alone. They need to be supported by the findings of good research and the expertise of dedicated and seasoned practitioners who can provide the mentoring and supervision needed by novice workers.

Young people should not be cared for by inexperienced workers acting on the basis of their own childhood models and through using "trial and error" responses. Young people deserve and require much better.

d. Publishing and disseminating research, practice innovations and policy critiques

Emmanuel took on the role of Chair of the Editorial Board of FICE-International with commitment and enthusiasm. His approach was infectious, and his advocacy for

knowledge dissemination brought many people to the Editorial Board and to serve as reviewers and writers, sometimes as co-authors with himself.

I had the privilege to write some editorials and introductions to special issues of journals with him, and he always began the process by composing the first draft, providing a useful framework and draft text that made co-contributing an easy and enjoyable task. He was always welcoming of other ideas and was never over-protective of his own writing. He would welcome different perspectives and ideas with an open mind and an open heart. He was above all a collaborator and a team player. He believed that two or three minds were always better than one.

Emmanuel began the tradition of securing the support of respected journals to produce special issues devoted to articles written by presenters at FICE Congresses. Prior to Emmanuel's time, FICE had often produced their own publications by small printing presses and in small quantities. These valuable resources soon became impossible to find or access, and thus had little or no impact on the international research or policy worlds. Emmanuel saw the importance of open-access journals in making quality materials easily available at no-cost to everyone in the child and youth care field.

He was a visionary with a highly practical approach to improving life for both front-line workers and the young people they cared for and about. Emmanuel was a consummate inspiration, leader and mentor.

e. Creating and nurturing global networks of child and youth care experts and organizations

In addition to championing the acceptance of FICE-Canada and FICE-Japan into the FICE-International community, Emmanuel was continually reaching out to people and organizations around the world. He would never miss a FICE Congress, or a FICE meeting, and I recall him on many occasions approaching people he did not know to engage them, and to learn what they did and where they were from. If they were from a country without a FICE member section, he would encourage them to consider forming a section.

I always looked forward to reconnecting with Emmanuel in various parts of the world, and often his wonderful wife Myriam would accompany him. When Emmanuel passed away suddenly during the preparations for FICE35 in Split, Croatia, I was honoured to fill in for him as best I could as a co-chair of the Scientific Committee. I

quickly realized how much Emmanuel's relationship and support had meant to the organizers, and everyone who had come to know Emmanuel felt a very deep sense of sadness and loss. His influence and presence permeated the entire gathering, well beyond the moving tributes offered at the Federal Council meeting.

It is through the passion, commitment and dedicated work of a relatively small number of champions, such as Emmanuel, that over the past 76 years FICE-International has been able to sustain itself, to welcome new national members, and to continue to advocate for quality programs, services and policies for young people around the world.

Conclusion

One is remembered in the hearts and minds of those one touched during one's life, and through their accomplishments that continue to make a difference in the world. Emmanuel touched many, and his written and edited works, as well as the contributions he made to FICE-Israel, FICE-International and to many other organizations, will endure for generations to come.

A Life Dedicated to Promoting Young People and International Cooperation

FICE Switzerland remembers

Prof. Emmanuel Grupper and his Enduring Inspiration

Dr. Anna Schmid is an independent expert on quality development, participation and empowerment in youth care, Member of the Board of FICE Switzerland and President of FICE International.

Rolf Widmer is founder and operational manager of Tipiti, a Swiss association providing alternative care in group homes, former President of FICE Switzerland and former Treasurer and Co-President of FIC International.

Roland Stübi is retired director of BEO Bolligen, Competence Centre for Youth with High Support and Protection Needs, former President of FICE Switzerland and former Member of the Board of FICE Europe Network.

Patrick Seigerschmidt is director of Dialogweg - Eichbühl – Fennergut group homes of Foundation Zurich Child and Youth Homes and President of FICE Switzerland.

Emmanuel Grupper was an extraordinary person whose life's work was dedicated to promoting young people and fostering international cooperation. It was with profound sorrow that we learned of his passing on April 27, 2024.

We thank FICE Israel and the organizers for the opportunity to honour Emmanuel's memory from the perspective of FICE Switzerland and its involvement in FICE International. We are grateful for having known Emmanuel as both a dedicated professional colleague and a dear friend who profoundly shaped the concerns and work of FICE for decades.

Emmanuel served FICE in key leadership roles for over 25 years, including President of FICE Israel, Chair of the Editorial Board of FICE International, Co-President (2018–2022), and Vice President of its Coordinating Body until his passing. He was a guiding force within the leadership of FICE International, highly respected and much liked by all its members.

The authors have had the privilege of collaborating with Emmanuel in the leadership and professional cooperation of FICE International. As representatives of FICE Switzerland at FICE International, Rolf Widmer and Roland Stübi worked alongside him throughout his tenure, Anna Schmid since 2011, and Patrick Seigerschmidt since 2021. All four worked with Emmanuel, FICE Israel, and the further national member sections to advance FICE's mission. Additionally, Rolf Widmer, Treasurer of FICE International, worked closely with Emmanuel on the Conseil Exécutif and later the Coordinating Body of FICE International, including as Co-President with Emmanuel from 2018 to 2022. Anna Schmid, President of FICE since 2022, worked with Emmanuel as Vice President and Chair of the Editorial Board until his passing.

Over more than 25 years, Emmanuel made countless contributions to Child and Youth Care, as well as to FICE International and its members, including FICE Switzerland. This tribute highlights just a few of his many achievements, knowing they represent only a small part of his broader impact, much of which will undoubtedly be explored in the further contributions to this memorial volume.

A significant achievement of Emmanuel's with great international impact was the 34th FICE International World Congress "Better Future Opportunities for Children and Young People in Multicultural Societies, held at Ono Academic College near Tel Aviv in October 2019. Emmanuel succeeded in securing a wide range of organizations as co-hosts, ranging from Government Ministries to a large group of Israeli NGOs active in out-of-home care of children and youth and, together with a team of dedicated partners and supporters organized a congress that attracted 510 experts in alternative care from Israel and a further 34 countries, among them professionals from residential programmes, policy makers, researchers and care leavers. Many of them presented their work or research, showcasing innovative initiatives and ideas from their diverse fields and disciplines.

Visits to several youth villages, as well as a range of residential care facilities near Jerusalem, left an indelible impression on the Congress participants. The greatest smile was visible on Emmanuel's face during the various presentations and contributions from the talented children and youth. However, the congress setting

at Ono Academic College seemed to reflect Emmanuel's spirit the most, with a courtyard full of greenery, various food stalls, and tables where participants from many different countries gathered throughout the event. They strengthened old connections and formed new friendships. Undoubtedly, many of these relationships have since contributed to the further development of the quality of alternative care for children and youth in many parts of the world.

As Chair of the Editorial Board, Emmanuel co-edited three special journal issues related to the Tel Aviv Congress. As he had done for previous congresses, such as those in Bern, Switzerland (2013) and Vienna, Austria (2016), he ensured the exchange of knowledge and its lasting contribution to the quality of alternative care, extending well beyond the congress itself.

Emmanuel was skilled at integrating people into the FICE International community, supporting the growth of national sections like FICE Japan. On multiple occasions, individuals from other well-established FICE national sections could be seen expressing their gratitude to Emmanuel for his support in helping build their organizations.

During the COVID-19 pandemic, Emmanuel ensured continued exchanges through digital platforms despite his preference for in-person meetings. His timely research on the impact of the pandemic on children and youth in residential care, as well as the professionals working with them, generated valuable new insights. This effort had a broader impact when colleagues from 12 other countries responded to his call, contributing their own research to a collaborative report on the topic (Grupper & Shuman, 2020).

Alongside his impressive academic career, which he pursued until his last days alongside his voluntary work for FICE, Emmanuel was a staunch advocate of open dialogue between all ethnic groups worldwide. His greatest commitment was to empowering people to provide support and emotional care for young individuals, helping them develop perspectives for their lives.

Since its foundation in 1948 at the Pestalozzi Children's Village in Trogen, Switzerland, FICE International has been a voluntary expert network uniting individuals from diverse backgrounds, organizations, and countries. This diversity has been vital and enriching to its work, yet keeping a voluntary network together, alive, and running is challenging – especially over the years, when natural ups and downs, and even crises of both external and internal origin, have tested leadership. This dynamic was

no different during Emmanuel's tenure as a member of the Conseil Exécutif, later as Co-President, and from 2022 as a member of the Coordinating Body and Vice-President of FICE International.

In such challenging situations, although Emmanuel was often deeply passionate about the topics at hand, he demonstrated a remarkable blend of qualities. He was an attentive listener, receptive to others' perspectives, and able to focus on objective analysis and practical solutions while facilitating approaches acceptable to all. With his clarity, calm demeanour, natural authority, integrity, and palpable determination to forge workable paths, he repeatedly played a decisive role in building the trust essential for moving forward.

This was invaluable not least during FICE International's transition to a new organizational model—a model developed collaboratively by its members, including Emmanuel, and introduced in mid-2022. At that time, Emmanuel transitioned from his role as Co-President and member of the Conseil Exécutif to become Vice President and collaborate with the further members of the new Coordinating Body. In this pivotal moment, he contributed both to maintaining continuity and to fostering innovation. Not least, he supported the new President Anna Schmid with an open ear, the wisdom of many years of experience, and an eagerness for the continued development of FICE International and its work – a contribution she appreciated immensely.

Furthermore, Emmanuel was an attentive observer of national and international developments. In addition to his academic credentials, he was action-oriented – capable and willing to decide and act when necessary. After Russia's attack on Ukraine in 2022, Emmanuel advocated for a group to support Ukraine's children and youth. This led to the creation of the "Special Task Force Ukraine and Further Emergency Situations" – known as the "Hand-in-Hand" group – jointly led by Alex Schneider (FICE Israel) and Marianna Bilyk (Ukrainian Education Platform, member of FICE International). With the active participation of other FICE International members, the group has since launched and implemented several valuable initiatives, such as continuing education and supervision for professionals working with traumatized children and youth, many of whom may themselves be affected by trauma.

Emmanuel's last major project was overseeing the 35th FICE International World Congress in Split, Croatia, collaborating with FICE Croatia as organizers. It was only after his unexpected passing, just months before the Congress, that many fully realized how many threads had run through him and how much he had quietly and

efficiently contributed.

The FICE International General Assembly, held the day before the Congress, began with a tribute to Emmanuel, with his wife Miriam and daughter Inbal joining online. Colleagues from across the world – from Canada to Austria and Germany, from Japan to Kenya, and of course Yoav Appelboim and Alex Schneider from Israel – shared moving reflections on the professional insights, unwavering support, friendship, and sense of humour Emmanuel had generously shared with them over many years. His absence was deeply felt. Yet, many remarked that through this memorial, it seemed as though his spirit and values infused not only the FICE meetings that day but also the Congress itself.

The event carried a remarkable atmosphere of solidarity, curiosity, and openness – of seeing differences not as obstacles but as opportunities for shared learning and enrichment. Even Congress participants not members of FICE mentioned that they noticed this unique spirit. It may be no coincidence that new participants from Scotland, England, Portugal, and Italy expressed interest in exploring future membership in FICE International. Indeed, Emmanuel's memory was a blessing in Split and will remain a guiding light for FICE International moving forward.

The four authors fondly remember several visits of Emmanuel's to Switzerland. Although not directly involved in FICE Switzerland projects, he always supported them, such as in the case of the projects in Southeastern Europe or the FICE International World Congress in Bern. They also recall many memorable informal moments shared at international meetings and events, especially his kindness, openness, and joie de vivre. After meals, Emmanuel's table – often with his wife Miriam and his close friend Yoav Appelboim from FICE Israel, along with Yoav's wife – became a natural gathering spot. Colleagues would consistently join them to discuss various topics or catch up on the latest news, reflecting the strong personal bonds Emmanuel had with so many members of FICE International.

Emmanuel owed his great strength and commitment to the world also to the deep sense of security he found in his family. The authors sincerely thank his wife Miriam, children, and grandchildren for the support and encouragement they gave him. They were his anchor, his home, and his source of energy, from which he drew the strength to dedicate himself tirelessly to so many people.

Emmanuel was a valued colleague, mentor, and friend. He is much missed – but his legacy lives on in FICE International, FICE Switzerland, and all those he inspired.

Emmanuel Grupper and the German-Israeli Youth Welfare Dialogue

Josef Koch

Managing Director of FICE Germany from 2003 to 2024

Friedhelm Peters, PhD

Professor emeritus, was for many years member of FICE Germany

"The great Jewish philosopher, Martin Buber, speaking about notion of a true dialogue, says "...the moments of a true dialogue are not to be seen as a thunderstorm in the dark, but rather as the rising of the moon on a bright night when the sky is covered by stars". Using this metaphor, we believe that relationships between human beings are something that has to develop a progress out of an on-going relationship that should hopefully add to the mutual reality of its participants many stars to enlighten the darkness of reality. This is true in general and certainly true for our particular case of Israelis and Germans who need plenty of stars to enlighten the darkness of our former common history (Grupper/ Koch/ Peters: 10).

Emmanuel Grupper added this quote to the joint foreword of the 2009's volume „Challenges for child and youth care: a German-Israeli dialogue“ released in 2009 by Emmanuel Grupper, Josef Koch and Friedhelm Peters. Emmanuel always believed in this light in the form of dialogue. To him, the idea of understanding was the most important impulse to initiate numerous encounters and connections between Israeli and German child and youth care professionals and to start a professional dialogue. This began with study trips by German professionals to Israel, who wanted to get to know the system of residential education there, especially the youth villages and Kibbutz education. This then took place reciprocally, so that Israeli youth welfare professionals also visited Germany.

The German-Israeli Dialogue

In addition to these reciprocal study trips and through the close cooperation between FICE Israel and FICE Germany, the idea and ambitious project of a closer, more systematic and longer-term cooperation developed into the "German-Israeli Dialogue" - starting in the form of two seminar weeks in Israel (2007) and the following year (2008) in Germany. These seminar weeks consisted of theory-oriented specialist conferences and field studies. The outcomes of the first round of this dialogue are highly recommended because they topically link up with the twenty topics addressed in the volume mentioned above. This book is not just another collection of academic essays, but – as Emmanuel also pointed out – the result of a fruitful collaboration between Israeli and German social pedagogues and professionals from a wide variety of backgrounds: experienced practitioners, politicians and university representatives who are united by the fact that they are intensively involved in questions of theory and practice of social work, social pedagogy, child and youth care and especially residential care at various levels in their countries.

For all those involved (all of whom were born after the Second World War) it was an important concern and a challenge to develop new and stimulating personal and professional relationships. This "bottom- up ", grown mutual interest and the idea of understanding each other were the most important impulses for starting the dialogue. One result is the book described above, another is new colleagueship and even friendships.

Many more people were reached and involved during the two seminar weeks than are represented by the twenty book contributions. Most of them made thematic contributions or took part because they wanted to express their support and interest in the Israeli-German dialogue and/or be inspired by the international exchange. The common intention and perspective were initially a professional one - we wanted to learn from each other and, at best, enrich each other by discussing topics relating to progressive residential care and youth welfare support systems, and issues relating to dealing with "youth at risk" in our two countries. Among other things, the focus was on dealing with (young) refugees and developments in the foster child and residential care sector, as well as staff training issues followed by questions about young people/adults leaving the public youth care system in both countries.

This resulted in the mutual presentation of theoretical, empirical and policy-orientated papers, as well as field visits to residential child and youth welfare facilities, community-based and street work programs for “left behind” children and young people as well as NGO projects aimed at empowering children and young people.

The Israeli Youth Village Model

It was Emmanuel Grupper from whom we learnt about the ‘youth village’ being the prototype of the leading Israeli residential child and youth care institution which followed the idea of the Kibbutz movement (cf. Grupper 2009, 2013). This Kibbutz movement represented a new approach to freely chosen community life and was in many respects the model for the creation of youth villages based on the shared life of young people and adults in a small and integrated educative community. At the core of this residential model is a heterogeneous and multicultural composition of the youth community/ residents. The youth village maintains a balance between students who need residential care because they are immigrants in midst of transition who do not live with their families of origin, and Israeli born students who need residential education and care because of family problems, and provides both groups with real chances to enter the social mainstream.

The youth village model is based on the socialising power of a cohesive community and informed by Bronfenbrenner’s ecological socialisation theory, to which children’s development is not influenced only by the microsystem of a given institution but also to be seen as an effect of people acting in broader circles, which he calls the meso-system and exo-system and the macro-system. The development of a child emerges as an outcome of these different system levels. Indeed, in the youth village the entire environment participates in the educational process, including those who interact face-to-face with the child on the micro level and those acting on the other ecological levels.

Emmanuel also showed us that it is important to be curious about new developments such as new collaborations between youth villages and communities, including models like “transitional living” and extended day programs that care for children without having to completely separate them from their families and places of origin – and not to see these new models as contradictory to “classical” residential education, but to see them as complementary, innovative services and infrastructure.

Emmanuel as Teacher, Colleague and Friend

Emmanuel Grupper has always made it clear that the educational challenges outlined above cannot be met by institutions that are "total institutions" (cf. Goffman 1961). Following Barnes (cf. 1991), Emmanuel advocated that successful group mentoring programs should function as "greenhouses" rather than "warehouses". He never tired of emphasizing the importance of heterogeneity and diversity of a residential collective as a positive, enriching developmental milieu.

He always advocated for the idea that residential education and care networks in Israel and elsewhere must receive sufficient public support and resources in the future to empower new generations of (multicultural) young people (cf. Grupper 2009; 2013). Emmanuel - as a teacher and as a friend - was always concerned with clarifying matters and strengthening people. His suggestions continue to offer us guidance.

References

- Barnes, Colin (1991): *Disabled People in Britain and Discrimination: A Case for Anti-discrimination Legislation*. London: C. Hurst & Co. Publishers.
- Goffman, Erving (1961): *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and other Inmates*. Chicago.
- Grupper, Emmanuel/ Koch, Josef/ Peters, Friedhelm (Eds.) (2009): *Challenges for Child and Youth Care: a German-Israeli Dialogue*. Frankfurt am Main: IGfH-Eigenverlag.
- Grupper, Emmanuel (2009): Residential care and education in Israel. In: Grupper, Emmanuel/ Koch, Josef/ Peters, Friedhelm (Eds.): *Challenges for child and youth care: a German-Israeli dialogue*, Frankfurt am Main, S. 100-108.
- Grupper, Emmanuel (2013): The Youth Village: A Multicultural Approach to Residential Education and Care for Immigrant Youth in Israel. In: *International Journal of Child, Youth and Family Studies* 2/2013, p. 224-244.

Residential Care in The Shadows: The Necessity of Revisiting Its Role in A Family-Oriented Era

Honoring Professor Emmanuel Grupper's Legacy and Addressing Global Challenges

Vejmelka Lucija, PhD

associate professor University of Zagreb, Faculty of Law, Department of Social Work; FICE Croatia

Hrvoj Petra

FICE Croatia, president

Tena Bosak

Forum for quality foster care of children; FICE Croatia,

Professor Emmanuel Grupper, a leading authority in the field of youth at risk and residential education, has left an indelible mark on the global landscape of child welfare. As the head of the international FICE organization, he has dedicated his life to advocating for high-quality residential care and improving the lives of vulnerable children. His extensive work on residential education highlights the importance of professional training, quality standards, and child-centered approaches (Grupper, 2013., 2018.).

His efforts underscore the need to balance family-like care with the reality that residential care remains a vital component of child welfare systems worldwide. In this context, we ask: **Did we overlook role of residential care in child welfare? Or even worse: Did we neglect residential care for children?**

The Role of Residential Care in Child Welfare and Child Protection

Residential care for children, though often overshadowed by efforts to promote family-like and foster care, continues to play an essential role in safeguarding the well-being of at-risk youth. Despite international efforts to shift towards deinstitutionalization, every country, including Croatia, maintains some form of residential care to meet the needs of children who cannot be adequately supported in family settings.

The European Union has been at the forefront of promoting deinstitutionalization, aiming to replace large institutions with community-based services and family-like care models. Numerous documents of the European Commission focused on the deinstitutionalization of the child care as The Council of Europe Recommendation Rec (2005)5 on the rights of children living in residential institutions and the UN Guidelines for the Alternative Care of Children as well as numerous UNICEF (2022) campaigns emphasize reducing reliance on residential care. However, residential care persists because not all children's needs can be met through alternative care forms. This dual reality demands a nuanced approach that values and invests in residential care rather than relegating it to the margins of child welfare policy.

European and Croatian Data on Residential Care

The Euro-child Data Care project provides a comprehensive overview of child accommodation in residential care across Europe (Euro-child, 2023). These statistics highlight the ongoing reliance on residential care and underscore the importance of ensuring quality and support within these settings. According to their findings:

- Approximately 340,000 children live in residential care across Europe.
- The proportion of children in residential care varies widely, with some countries relying heavily on this system due to insufficient foster care options.
- Deinstitutionalization efforts have reduced the number of large-scale institutions, but smaller residential units remain a critical safety net.

In Croatia, the child welfare system is a combination of family-based and residential care options. According to the latest Euro-child and UNICEF Data Care report (Euro-child, 2023), Croatia has approximately 1,500 children living in residential care facilities. These children come from diverse backgrounds, often facing challenges such as abuse, neglect, or family instability. Residential care settings in Croatia range from small group homes to larger institutional facilities.

Research by Vejmelka et al. (2015, 2017, 2021.) highlights the complex needs of children in residential care and emphasizes the importance of systemic reforms to ensure quality and individualized care. While significant progress has been made in aligning with EU standards, challenges remain. Many facilities lack adequate resources, and staff often face limited access to training. Additionally, there is a societal stigma around residential care, which hinders efforts to attract funding and policy attention.

The Reality of Residential Care: Challenges and Opportunities

Residential care is often viewed as a last resort in child welfare. While this perspective aligns with the goal of prioritizing family-like care, it risks neglecting the needs of children who rely on residential settings. These facilities serve as crucial lifelines for children who require specialized interventions, stability, and care that foster or kinship placements cannot provide.

Grupper in his work emphasizes that investing in residential care requires effort and dedication and quality models of residential care should include (Grupper, 2013, 2018, 2019)

1. **Standardization:** Developing clear standards for care quality, staff qualifications, and facility management.
2. **Training and Support:** Providing continuous professional development for caregivers to address complex child welfare needs
3. **Supervision and Monitoring:** Establishing mechanisms to ensure accountability and adherence to standards.
4. **Funding and Advocacy:** Allocating resources to modernize facilities and challenge the stigma associated with residential care.

The Pass Forward and Concluding Remarks

Residential care for children remains a reality in Croatia and across Europe. Instead of sidelining this vital component of child welfare, policymakers and practitioners must work towards creating a system where residential care is not only available but also meets the highest standards of quality and support. By doing so, we honor the contributions of leaders like Professor Emmanuel Grupper and ensure that all

children, regardless of their circumstances, receive the care and opportunities they deserve.

Neglecting residential care in favor of family-like models risks marginalizing a critical component of child welfare systems. A balanced approach is essential: one that promotes family reunification and foster care while recognizing and supporting residential care as a necessary and valuable option.

Professor Emmanuel Grupper's legacy serves as a reminder of the importance of high-quality residential care. His contributions have inspired practitioners worldwide as well as us in FICE Croatia to view residential care not as a failure of the system, but as an integral part of a continuum of care.

References:

Eurochild and UNICEF (2022). *DataCare Country Overviews*. Retrieved from <https://eurochild.org/resource/datacare-country-overviews/>

Grupper, E. (2013). The Youth Village: A Multicultural Approach to Residential Education and Care for Immigrant Youth in Israel. *International Journal of Child, Youth and Family Studies*. 4. 224-244. 10.18357/ijcyfs42201312209.

Grupper, E., Zagury, Y. (2019). Improving Academic Accomplishments of Youth in Residential Education and Care in Israel: Implementing a Policy Change. In: McNamara, P., Montserrat, C., Wise, S. (eds) *Education in Out-of-Home Care. Children's Well-Being: Indicators and Research*, vol 22. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-26372-0_13

The Council of Europe Recommendation Rec(2005)5 on the rights of children living in residential institutions [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016805daac%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016805daac%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]})

UNICEF (2022). *Transforming childcare institutions and services to support family care and community life* <https://www.unicef.org/eca/media/22071/file/Case%20study%205.pdf>

United Nations. (2009). *Guidelines for the Alternative Care of Children*. New York: United Nations General Assembly.

Vejmelka, L. (2017) Residential Child Care in Croatia: Challenges and Opportunities. U: Islam, T. & Leon Fulcher (ur.) *Residential Child and Youth Care in a Developing World: European Perspectives*. Cape Town, The CYC-Net Press, str. 99-112.

Vejmelka, L. (2021). Foster care for children in Croatia: country overview. Host Country Discussion Paper – Republic of Croatia. Peer Review on “Furthering quality and accessibility of Foster Care Service in Croatia”. European commission. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=1024&furtherNews=yes&newsId=9969>

Vejmelka, L. i Sabolić, T. (2015). The potential of institutions for children without parental care: the perspective of the institutional caregivers. *Kriminologija & socijalna integracija*, 23 (1), 99-128. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/148698>

Yakhnich, L., Grupper, E., & Romi, S. (2018). Focused training of child and youth-care workers for promoting social and educational inclusion of youth at risk. *Child & Youth Services*, 39(1), 43–53. <https://doi.org/10.1080/0145935X.2018.1435266>

Professor Emmanuel Grupper - Visionary, Mentor, Friend of FICE Romania

Professor Toma Mareş

president of FICE Romania

Professor Emmanuel Grupper has set an example for FICE Romania in terms of improving the continuous training of people working with children at risk. His interventions in the conferences organized by FICE Romania have succeeded in raising awareness, stimulating the diversification of concrete actions to prevent school dropout among adolescents, but also in many other areas involving vulnerable children and young people. The projects conceived and carried out together with Prof. Emmanuel Grupper managed not only to present experiences and concerns, but also to establish (which was extraordinary) genuine friendships between participants.

Since 1998, FICE Romania, which was familiar with the ways of working with teenagers on campuses, succeeded in establishing collaborations based on mutual exchange of experience with FICE Israel, whose president was Prof. Grupper. Hundreds of Romanian specialists traveled to this country to learn first-hand about the realities faced by children and young people on campuses and the methods used by professionals in this field to give the youngest generation the opportunity to have a better future. Specialists (social workers, psychologists, sociologists, educational psychologists) and politicians (parliamentarians, mayors) came into contact with the world of Israel's youth villages. The groups of Romanians lived in the villages themselves, which facilitated a better understanding of the daily programs of the minors and the dedication of the specialists for further training in the professional field.

For the Romanians, the experience exchanges in Israel were highly valued and desired, as they demonstrated the usefulness of combining theory and practice in training these teenagers for the future. Carrying out various animal husbandry and agricultural activities under the guidance of educators, the teenagers were to choose a professional career in line with their interests and aptitudes at the age of 18. I could write a book only about youth villages, because my cooperation with FICE Israel has given me the opportunity to participate in different scientific events for more than 20 years. In addition, I am convinced that the hundreds of Romanian specialists who hosted the Israeli guests in their homes left with beautiful memories and feelings of pleasure and longing for their company. The documentation visits allowed the discussion of ideas and practical models which, although they could not be implemented as such in Romania, contributed to the improvement of the work that our specialists carry out with adolescents in need of training and social and professional integration.

Among the many actions carried out by FICE Romania in its almost 35 years of existence (of which 26 years of constant partnership with FICE Israel), we can mention the organization of two of the meetings of the Federal Council of FICE International, in 2005 (in Alba Iulia) and 2019 (in Bucharest).

At the Federal Council meeting that took place in 2019, Prof. Grupper gave a speech about the requirement to develop children's self-confidence through education, so that they feel integrated into communities and society at large. Together with Yoav Apelboim, Executive Director of the Ahava.

At all national and international online conferences organized by FICE Romania and its partners, Prof. Grupper participated with information and practical examples of great interest and usefulness. Among the international conferences we mention: the conference of September 30, 2020, the year that marked the 30th anniversary of FICE Romania; the conference of May 13, 2021 (Prof. Emmanuel Grupper presented the paper "Family: myth or reality?", which was later published in the volume "Family in the 21st century"); the conference organized in Cumpăna (Constanța) in May 2023.

It should be emphasized that many specialists from Romania and from FICE countries have had (and still have) the opportunity to publish their articles in publications (books and journals) of academic level in our country, including in the FICE Romania journal "Social Protection of the Child", Prof. Grupper being part of the scientific board of this journal. Prof. Grupper's works have also appeared in the volumes

"Children and Violence: Behavior and Responsibility", "FICE Romania- "Fifteen years of defending children's rights", "15 years of friendship and collaboration Romania-Israel" (here Prof. Grupper is also the coordinator, together with Toma Mareş, Ionel Armeanu-Ştefănică and Lia Meron), "FICE Romania 25 - Mission and action for the good of children", "Family in the 21st century", etc.

I firmly believe that the thousands of Romanians who met and listened to Prof. Emmanuel Grupper during the scientific activities organized together realize that FICE Romania has lost a great man, a personality in the true sense of the word. I pray that the good Lord will welcome Emmanuel into the world of the just. He dedicated his whole life not only to his own children but to all the children of the world.

FICE International's "Hand in Hand" Task Force: Supporting Children Affected by the Ukraine Crisis

Marianna Bilyk

Program Director at the Ukrainian Educational Platform (UEP) and Co-chair of the Hand in Hand FICE Special Task Force

FICE International, a global network of professionals dedicated to child and youth care, launched the "Hand in Hand" Task Force in August 2022 in response to the crisis in Ukraine. The task force aims to provide emotional, educational, and psychological support to children and families severely affected by the conflict. Many of these children have experienced displacement, loss, trauma, and disruptions in their education.

Professor Emanuel Grupper was key in establishing FICE International's Special Task Force, "Hand in Hand." In March 2023, he, along with Sarah Israeli from the ITU and The Rural Administration, Boarding Schools and Youth Aliyah Sector, Ministry of Education, Israel the Israeli Ministry of Education, organized a reception dinner and a musical performance. This event brought together fifteen young Ukrainian teens from various youth villages in Israel, emphasizing the importance of elevating the voices of these young individuals.

The task force collaborates closely with partners such as the Ukrainian Educational Platform (UEP) and the Revived Gymnasiums of Ukraine Association (RGU) to address the specific needs of vulnerable children affected by the war. They ensure that these children receive the care, protection, and services necessary to help them cope with the impact of the conflict.

Mission and Objectives

The primary mission of the “Hand in Hand” Task Force is to ensure the safety, well-being, and development of children affected by the war in Ukraine. This mission is accomplished through various initiatives, which include:

- Providing emotional and psychological support to children coping with trauma, anxiety, and post-traumatic stress disorder (PTSD).
- Ensuring access to education by addressing challenges caused by displacement, difficulties with remote learning, and school closures.
- Training social workers and educators to support traumatized children and provide care during emergencies effectively.
- Developing resilience centers to promote long-term recovery and emotional well-being for children and their families.

Through these efforts, the Task Force aims to create a nurturing environment where affected children can heal and thrive.

The “Hand in Hand” Task Force has implemented several impactful programs to support Ukrainian children:

- **Roundtable Discussions:** Regular discussions are held with educators, teachers, and social workers to address the challenges of providing education during wartime. These sessions also emphasize the importance of emotional support and trauma management for children.
- **Training and Professional Development:** The Task Force offers specialized training programs for social workers, psychologists, and educators to enhance their skills in working with traumatized children. These sessions help professionals understand and address the psychological and emotional needs of children affected by war.
- **Resilience Centers:** The Task Force assists in establishing resilience centers that provide children with safe spaces for emotional, psychological, and social support. These centers aim to help children rebuild their sense of normalcy and hope amid the chaos of war.
- **Educational Support:** By collaborating with Ukrainian and international educational institutions, the Task Force helps ensure the continuity of children’s education despite challenges posed by displacement and

interruptions in remote learning. This includes developing educational tools, monitoring children's progress, and creating systems for reintegrating displaced children into Ukrainian schools when appropriate.

- **Psycho-Social Interventions:** Programs have been launched to address the mental health needs of children, including workshops and therapy sessions focusing on emotional literacy, coping mechanisms, and building resilience.

Looking Ahead: Future Plans (2025-2026)

The task force has identified several goals to continue supporting children affected by the crisis:

- Conducting more roundtable discussions to address crucial issues, including emotional support for educators, anti-bullying strategies, and the inclusion of children with special needs.
- Researching the primary challenges Ukrainian children face in other countries' educational and welfare systems.
- Providing recommendations to improve the educational processes for Ukrainian children abroad.
- Hosting an open discussion on the topic of institutionalization in Ukraine.
- Establishing long-term resilience centers focused on emotional literacy, equipping children with the tools to understand and manage their emotions.
- Organizing international internships and training exchanges to enhance the skills of educators and social workers who work with children affected by war.

The task force will continue to ensure that children receive the psychological, educational, and emotional support they need, whether they remain in Ukraine or are displaced to other countries.

The task force is committed to ensuring that all children receive the psychological, educational, and emotional support they need, whether they remain in Ukraine or are displaced to other countries.

Task Force Leaders

Alexander Schneider, Ph.D.

Educator and Educational Researcher, Co-chair of the Hand in Hand FICE Special Task Force

Email: drschneidera@gmail.com | Phone: ++972542300671

Marianna Bilyk

Program Director at the Ukrainian Educational Platform (UEP) and Co-chair of the Hand in Hand FICE Special Task Force

Email: director.hds@ukredu.org | Phone: ++38098577113

International Collaboration and Partnerships

FICE's "Hand in Hand" Task Force collaborates with various international partners to strengthen its initiatives. Collaborations with organizations such as Mulberry Bush (UK), FICE Israel (headed by Professor Emmanuel Grupper), and FICE Netherlands enhance support for affected children and facilitate the exchange of best practices, joint training initiatives, and the establishment of resources to assist children and educators.

One example is the "Lifebook for Youth" project, developed by FICE Netherlands, which is being distributed to Ukrainian children in Poland, Italy, and other host countries. This project helps children document their experiences, fostering emotional healing and building resilience.

Additionally, seminars and lectures have been organized to improve educators' abilities to manage trauma. At the same time, partnerships with humanitarian organizations have provided essential services such as food, healthcare, and safe spaces for children in crisis.

Conclusion

FICE International's "Hand in Hand" Task Force is making a remarkable and transformative impact on the lives of Ukrainian children who have been profoundly affected by the ravages of war. Through a diverse range of carefully designed programs, the task force engages in international partnerships, collaborating with local organizations and volunteers to address these children's immediate and long-term needs.

The initiatives include trauma-informed psychological support, educational opportunities tailored to their unique circumstances, and safe spaces where they can play and express themselves. The task force fosters joy and creativity by facilitating art therapy workshops and community-building activities, allowing these vulnerable children to reconnect with their childhoods amidst the chaos.

The goal is to restore a sense of normalcy, hope, and stability. Through ongoing mentorship and advocacy, the "Hand in Hand" Task Force is not just providing temporary relief; it is sowing the seeds for a brighter, more resilient future for these young lives, equipping them with the support and encouragement needed to thrive despite their circumstances. We will never forget Professor Emanuel Grupper's key role in establishing FICE International's Special Task Force, "Hand in Hand" and his support of the task force activity.

Origins and Development of Social Care in Japan

Shigeyuki Mori, PhD

Professor emeritus Konan University, Kobe Chief Director, FICE Japan

1. Introduction

It was some time before the FICE Congress Bern in 2013 that some of specialists working for Japanese residential child care including me and Prof. Satoru Nishizawa were contacted by Prof. Grupper to participate in the congress. This was the beginning of our relationship with FICE. Following that, in 2014, Prof. Nishizawa invited Emmanuel and Prof. James Anglin to the ISPCAN congress in Nagoya and organized a meeting with Japanese residential care practitioners during the congress. This was the starting point for preparations to establish FICE Japan (Japanese Society of Social Pedagogy), which became an official member after the Tel Aviv Congress 2019. Although the COVID-19 pandemic interrupted our meetings in person, I was deeply impressed to hear him mention in his last greeting as a president at the online board meeting Japan's membership as his achievement as a president.

This article is written to express our deepest gratitude to the late Emmanuel for the interest, encouragement, and contributions he expressed to Japanese practitioners and researchers over the past decade. Without them, FICE Japan would not have come into existence, and we would not have the opportunity to rethink the whole of Japanese care practice for child-in-need from an international perspective. In the following sections, I will try to locate the meaning of our first encounter with Emmanuel and our following co-activities to the present, which have only lasted a little over 10 years, in light of the 130-year history of residential care in Japan.

Although it will rely more on personal reflection than rigorous verification of facts, it is an attempt based on the expectation that it will have important implications for our future.

2. Viewpoints for Reconsideration on Japanese Residential Care

Emmanuel's interest in the Japanese practice was presumably sparked by the need to internationalize the FICE, which was born in Europe and has been active mainly in European countries. The interest must have been the first step for expanding the FICE to Asian countries. We have come to understand it now, though that was not within our scope. However, we guess that this is not the only reason. Emmanuel, who learned of Japan's tradition of presidential care, perhaps based on his own research as well as on his conversations with Prof. Nishizawa, felt a similarity with the tradition of Israeli system, albeit different processes of its origin. Emmanuel repeatedly mentioned that "FICE is the only international association that deals with the subject of presidential care" when he recommended Japan's participation in FICE, probably from his sympathy towards Japan.

The development of the foster care system in Japan was slow due to various historical reasons, and institution-centered care practices were already recognized as a problem when the International Conference on Child Welfare Research was held in Japan in 1958. It was however; half a century had passed without major changes before Goodman (2001) reported the fact based on his research. Actuary, at this time in Japan, Japanese experts who were familiar with the situation in the world, especially in English-speaking countries, were already highly critical of institutional care. The chairman of a local committee on the child welfare system, in which I participated more than 20 years ago, repeatedly stated that foster care was scientifically proven to be superior to residential care, and that *Kibbutz*, which promoted residential care in Israel, was a failure. It may not be appropriate to use this statement in the pages of Emmanuel's Tributes, but the fact that such a rough statement was used in Japan was a phenomenon that well illustrates the situation at the time. In the midst of a long tradition of institutionalized care and a lagging foster care system, the debate over whether to favor residential care or foster care was fraught with strong emotional conflicts, and as a young psychologist working to improve residential care rather than criticize it, I was always at a loss as to what argument to make.

At that time, amid the international movement away from residential care, there was a strong understanding that Japan was "behind the curve," the government

presented a “New Vision for Children’s Social Care” in 2017. The policy aims to achieve an “appropriate” balance between foster care and residential care, including an emphasis on disuse of residential care for young children under six years old. In this context, residential care institutions have been given the role of “therapeutic care” for children in special need including abused children. At the same time, residential care has been led to the promotion of “smaller-scale” and “family-like” care.

These keywords certainly indicate well the direction of residential care in recent years. However, when considering the quality of care in the future, we must aim to improve care not only with general concept like these, but also by examining it in more qualitative detail. FICE Japan chose the concept of social pedagogy with a long history in European countries as its name because it emphasizes the social element, which is often lacking in Japanese discussions, and because we found in the concept of pedagogy a clue for thinking about child-rearing practices that cannot be pointed to by “care.” As a more specific perspective, we refer to two elements of social pedagogy that coexist and are intricately related to each other: teaching and upbringing (Storø, 2013, pp.63-64). The purpose of this paper is to rethink the history and current situation in Japan, not with a dichotomy of group care or family care, but with common elements within child rearing in families, institutions, and all other forms of child rearing.

In preparation for the rethinking, the next two sections will briefly review two milestones in the Japanese history, that is, its emergence during Japan’s modernization in nineteenth century and its reforms in the postwar period.

3. A Sketch of Residential Care in The Modernization Process of Japan

Child welfare and social welfare practices in Japan began in the late 19th century, when Japan opened its doors to Western countries. While learning new civilizations from the West through the Meiji revolution of 1868, “problems of hygiene, delinquency, convicts, orphans, poverty, and social problems known as ‘jail and brothel’” arose (Murota, 2023, p.3). With limited measures taken by the government, “the age of philanthropy” arrived from the end of the 19th century to the beginning of the 20th century (Murota, 2023, p.3). Born during this period were the Okayama Orphanage, the first institution for children in modern Japan (Hosoi, 2000), and the Hakuai-sha (philanthropy organization), which I myself have been involved with for a long time as a psychologist.

Behind the birth of these organizations were the encounters between their respective founders, Juji Ishii and Katsunosuke Kobashi, and Christian missionaries who had visited Japan. In 1886, Kobashi attended a lecture by G. Müller who had established orphanages in Bristol, England, and was led to an interest in Christianity and orphanages. He was baptized by Bishop Channing Moore Williams in 1887 and established the Hakuai-sha in Hyogo for the purpose of "helping the poor, educating the underprivileged, inspiring the prodigal, and fostering the orphan" (p.61). During the founding period, Kobashi focused more on general education than on orphanage and opened a private school with the philosophy of "parallel moral, intellectual, and physical education" (Hideo Otsuki, p.32). Although support work for orphans was set as a later goal, the Nobi Earthquake struck in 1891 brought him to participate in orphan relief activities with the Okayama Orphanage expanding the activities of Hakuai-sha as a children's home.

In Kobashi's two projects, education and orphan care, we can glimpse the coexistence of two elements, teaching and upbringing, and the choice of which to give priority to which. When we consider the youth village in Israel (Zeira, et al, 2023), which operates with the recognition that education is an essential factor in determining the richness of life, there is a significant overlap between the village's philosophy and the vision held by Kobashi.

Looking at the origins of charitable activities for children and orphanages in Japan's modern history, it is clear that the networks that emerged in the Christian context at that time played a major role. The institutions that sprang up in various places in Japan under the Anglican Church still maintain that network today. Another point worth mentioning is that the orphanage program became a priority not only from general conditions such as poverty, but also from the acute situation after the earthquake, the largest inland earthquake in modern Japanese history. It is characteristic of Japan as an earthquake-prone country, that the earthquake has been one of the major factors in the development of philanthropic projects.

As for the system in national level, the private orphanages that were established in various parts of the country with their own histories and backgrounds were incorporated by the Relief Act of 1929 and general education was left to the national educational system leaving the school outside philanthropic activities. Some private boarding schools were established as post-secondary education but they were for children from wealthy families and there was little emphasis on welfare or care.

Another origin of residential care is the reformatory, which was also included in Kobashi's plan. Among these, the most important, and one that had a great influence on later institutions, was the "Tokyo Katei (Home) School" established in 1899 by Kosuke Tomeoka, based on his Christian faith. Tomeoka worked to develop a nationwide system of small units operated by married couples under the Reform Act of 1900. His work laid the foundation for a system that has continued even after World War II, and some facilities still maintain the couple system today. It is one of the important origins of residential care stressing the element of "teaching" with some ingredients of "family-like" care.

4. Postwar Historical Overview

Orphanages and reformatories, which had been established before World War II, were reorganized as child welfare institutions under the Child Welfare Law enacted after the war. The orphanages were renamed "yogoshisetu" (literally "rearing and protecting institution")

and the reformatories were renamed "kyogoin" (literally "teaching and protecting house"). Under this system, psychologists were placed in child guidance centers with a legitimate professional, and in 1962, 'short-term treatment facilities for emotionally disturbed children' were established for children in need of therapeutic care, joining to a list of residential care institutions. Children living in the latter two study at an in-house school integrating the function of education and care within the system.

Despite the diversity of forms, there were factors that have contributed to Japan's residential care becoming even more "institution-centered" and "collectivist" until recently (Hosoi, 2024, p.12). The tradition of Catholic institutions in the early years was one background, and the Relief Act of 1929, which prevented private institutions from providing foster care placement, narrowed the development of the foster care system. In the postwar period, the difficulty for institutions to adopt American individualistic care policies led to a reliance on Socialist group care, which was another factor.

In the 1990s, there was a growing awareness of the need to prevent child abuse, with the establishment of Japanese Study Group for Prevention of Child Abuse and Neglect in 1994 (renamed as Japanese Society for Prevention of Child Abuse and

Neglect in 2004) and the passage of the Child Abuse Prevention Law in 2000. This process triggered increased social interest in the role of residential care. At the same time, it provided an opportunity for institutions to recognize the need for "therapeutic rearing." With the placement of psychologists, trauma informed care, and trauma therapy became important practices, and the promotion of "family-like" care through smaller facilities and the expansion of the foster care system were promoted. The key word in this process was neither teaching nor upbringing, but care. "Care" is now often used as a Japanese word instead of "upbringing" or "nurturing."

The current form of care that has been reached through history that seems to be correct, both in terms of the global situation and in terms of the needs of children in Japan. The process of this shift has not necessarily encouraged practitioners because they were at times criticized for their stance in trying to protect their traditional principles due to the recent external pressure for "family-like care". The rapid change gave them little time or manpower to build a new foundation from their own practice. The concepts introduced into their practice in the process like attachment and trauma were not from their own professional ground but from other conceptual frameworks derived from postwar developments in psychiatry and psychology. Nevertheless, these difficulties, as far as my experience tells me, the current practices in residential care are achieving a high level that was once unthinkable in terms of care. But I would like to pose the following question. Is *care* the only practice we work for children and youth in need?

5. Conclusion: Our Task to Promote Upbringing and Teaching

In the previous section, I described some of the history of a residential care. As seen, it, the origins of residential care include both the practice of upbringing in the sense of responding to difficulties or lack of nurturing due to parental absence, poverty, etc., and the practice of teaching in order to encourage children and youth who are headed in an unfavorable direction to grow up in a positive direction. Orphanages were institutions that focused primarily on the former, and reformatories on the latter.

We have also seen, however, that both the reformatory and orphanage has been under interesting coexistence of the two elements of upbringing and teaching. The institution for teaching and guidance, called a "reformatory," aimed to upbringing

children not only by the family-like home with a couple system. On the other hand, orphanages with large group care system were inclined to prior teaching attitude under the name of guidance, though the size and form differed depending on the institution.

In the recent years, as more and more abused children were taken into care, the challenge to promote a sense of safety by forming attachment relationships has come to the fore, and "care" became the key word. Looking at the process in terms of the two elements, the "teaching" element clearly receded. "Upbringing" may not have receded into the background but certainly it is not so much at the center of focus as it was before, while the task of repairing the "wounds" caused by past abusive experiences became a target of therapeutic care. Actually, in terms of therapeutic care for traumatized children, there has been a significant improvement recently.

Along with the improvement of therapeutic care, the shift to "family like" care has also realized as far as the smaller scale of institutions and the taste of facilities. However, as the trend toward smaller scale has spread, there appears to be some confusion as to how exactly to be "family-like" in day-to-day living. In other words, there is a lack of clear guidance on the question of how to realize the functions of an ordinary family in an institution.

Rethinking on the two tasks not as actual tasks the pioneers were facing nor as the actual course of developments in the history but as ubiquitous elements of our work, we realize that upbringing and teaching as components of social pedagogy are always coexist and are combined in practice in a dynamic manner, in a way hard to cover and meant with the simple word, care and hard to realize by a simple effort to be family-like. The actual coexistence and combination of these elements varies from system to system, from institution to institution, from unit to unit, and from practitioner to practitioner.

I have presented a few tasks and targets laying in front of us. It may be put, the appropriate coexistence or integration of "upspring" plus "teaching," the core elements of social pedagogy and "(therapeutic) care". It is also desirable to clarify the policy expressed in abstract terms of "family-like" in more concrete words. The functions of "teaching" and "upbringing" within the family function may need to be clarified. In addition, it is necessary to consider how the whole residential care system should function within the broader child-rearing function of society, which includes the family, rather than using the family alone as a model of residential care.

To put it another way, it is necessary to consider how the elements of “upbringing” and “teaching” are different or the same when realized in the family and when realized in an institution. In such a view, there may sometimes be a “teaching” element, or even a “nurturing” element, that is easier to realize in an institution than in a family. Practices based on such considerations may be a path toward ‘the normalization’ of residential care, so to speak.

Facing our task to think concretely about ways to integrate the “therapeutic” and “family-like” residential care with the basic elements of “upbringing” and “teaching,” my thoughts are colored by the feeling that we could have learned more from Emmanuel. I would like to close this essay with the regret that such opportunities have been lost.

References:

- Goodman, R. (2001), *Children of the Japanese State: The Changing Role of Child Protection Institutions in Contemporary Japan*. Oxford University Press.
- Hosoi, I. (2009) *Ishii Juji and Okayama Orphanage: The Modernization of Japan and The Philanthropy movement*. Minervashobo.
- Murota, Y. (2023) On historical research on Hakuai-sha. In Yasuo Murota et al(Eds.) *Historical research on Hakuai-sha*, Rikka Press, 1-27.
- Storø, J. (2013) *Practical Social Pedagogy: Theories, Values and Tools for Working with Children and Young People*. The Policy Press, University of Bristol.
- Zhang, Y., Fukui, Y., & Mori, S. (2016). Japanese residential care in transformation: Implications and future directions. Islam, T. & Fulcher, L. (eds.). *Residential Child and Youth Care in a Developing World*, The CYC-Net Press.
- Mori, S., Nishizawa, S., & Kimura, A. (2018). Reconsidering recent developments in Japanese residential care and the road to FICE Japan. *International Journal of Child, Youth & Family Studies*, Special Issue, 2018.

Zeira, A., Achdut, N., & Benneshty, R. (2023) Predicting Educational Attainments and Enrollment to Higher Education: A Longitudinal Study of Care Leavers in Israel". The article was published in Research in Higher Education. Research in Higher Education, Springer; Association for Institutional Research, vol. 64(8), pp.1165-1190.

Zeira, A. & Grupper, E. (2022) Residential Child and Youth Care in Israel: Trends and Directions. In: James K., Whittaker, L., Holmes, Fernandez del Valle JC., James, S. (Eds.). *Revitalizing Residential Care for Children and Youth*, pp.356-370, Oxford University Press. DOI: 10.1093/oso/9780197644300.003.0024

Building Bridges for Better Care The Legacy of Professor Emmanuel Grupper and His Lasting Impact on FICE Brazil

Professor Isa Guará

President of FICE Brazil

Patrick Reason

Vice President, FICE Brazil

There are lives that leave not just memories, but strong foundations. For FICE Brasil, Professor Emmanuel Grupper was one of those rare individuals whose presence not only shaped the international dialogue on alternative care but also provided inspiration, encouragement, and practical tools that supported our own journey in Brazil.

Our contact with Emmanuel over the years was marked by his unwavering focus: the child at the center. Whether engaging in policy, research, or organizational leadership, he demonstrated a lifelong commitment to the rights of children and adolescents living in residential or family-based care, often affected by abandonment, trauma, and emotional pain. Emmanuel brought dignity to these children's lives by insisting that those who care for them—educators, psychologists, social workers—must be respected, valued, and professionally equipped.

One of the most significant moments for FICE Brazil came in 2016, when we were invited to participate in the 33rd FICE International Congress and General Assembly in Vienna, co-organized by Emmanuel. This was a turning point. NECA, representing

Brazil, became a full member of FICE International. Emmanuel's active support and recognition of our work at that assembly gave us a new sense of belonging to a global movement. His vision for expanding FICE networks beyond Europe inspired us to strengthen our identity as FICE Brazil and to see ourselves as part of an international community committed to the same mission.

After Vienna, motivated by Emmanuel's encouragement, we began translating a wide range of technical materials and research articles into Portuguese, opening access to high-quality, evidence-based practices for professionals throughout Brazil. It was clear that this was not just an academic gesture—it was a step toward empowering those working daily in child and youth care to adopt more informed, humane, and effective methods.

Emmanuel deeply understood the role of the Social Educator—a central figure in Brazil's residential care system. He recognized that these professionals, who live and work closely with vulnerable children, are much more than caregivers. They are agents of stability, healing, and growth. His advocacy for the professionalization of care roles validated and supported our national efforts to improve training and status for those working in group homes and other care settings.

This shared understanding was particularly evident during the VII Seminar on the Quality of Residential Services for Children and Adolescents, Brazil's first international online webinar held in November 2020, organized by NECA and FICE Brasil during the height of the COVID-19 pandemic. Emmanuel presented the findings of a 13-country study conducted by FICE International on the impact of COVID-19 on residential care. His presentation was a highlight—not only for its academic value but for its spirit of solidarity. At a moment when Brazilian professionals were navigating crisis conditions, Emmanuel's voice reminded us that we were not alone. He offered knowledge, empathy, and a call to collective resilience.

The research that Emmanuel presented and led in 2020, examining the situation of educators and carers in alternative care settings across 13 countries during the COVID-19 pandemic, served as a catalyst for new investigations and practices in Brazil. Among the most significant was the work of NECA and FICE Brazil Board Member Dayse Cesar Franco Bernardi, whose national study titled *“National Survey on Institutional and Foster Care Services for Children and Adolescents During COVID-19: Presentation of Results, Volume 1”* (São Paulo, December 2020) was directly inspired by Emmanuel's findings. Her research, involving over 1,300 services across all regions of Brazil, documented not only the medical and

logistical impact of the pandemic on children and staff, but also the creative and compassionate responses developed within care institutions. Like Emmanuel's, her work emphasized the centrality of social educators, the emotional toll of isolation, and the systemic vulnerabilities of the care system under crisis. Together, their studies form a dialogue across continents—underscoring the essential role of research, international cooperation, and professional commitment in protecting the rights and well-being of children during one of the most challenging moments in recent history.

Emmanuel was also instrumental in promoting international publication platforms, helping FICE create access to open-source academic journals and organizing networks of researchers and practitioners who could share knowledge globally. His emphasis on research and documentation, alongside direct practice, helped create a foundation for mutual learning and innovation across countries.

Throughout his leadership, Emmanuel advocated for a balanced and realistic view of care models. He cautioned against simplistic dichotomies between residential and family-based care, reminding us that each country must find an appropriate balance rooted in its context, capacities, and cultural understanding. This nuanced perspective resonated strongly with the Brazilian experience.

As we reflect on his legacy, we see in Emmanuel a model of professional integrity, intellectual generosity, and human compassion. He taught us that international cooperation is not just about policies and protocols—it is about listening, sharing, and supporting one another across borders. He believed in the capacity of people to change systems and in the power of education to change lives.

Today, the seeds he planted in Brazil continue to grow—in our training programs, publications, policy advocacy, and in the everyday lives of children and young people receiving care. His influence is not confined to memory; it is present in every practice we improve, in every professional we train, and in every child whose rights we defend more effectively because of what he helped us see.

We express our deepest gratitude and admiration for Professor Emmanuel Grupper. He was a bridge between continents, between knowledge and practice, between vision and action. And above all, he was a friend.

Reference:

Bernardi, Dayse Cesar Franco. *Levantamento nacional sobre os serviços de acolhimento para crianças e adolescentes em tempos de covid-19: [livro eletrônico]: apresentação dos resultados: volume 1*. – 1. ed. – São Paulo: NECA: Movimento Nacional Pró-Convivência Familiar e Comunitária e FICE Brasil, 2020. PDF ISB

Emmanuel

The village person and educator with a vision

Editor: Ruthi Ginossar

איגוד הפנימיות החינוכיות והטיפוליות בישראל
הסניף הישראלי של ארגון הפנימיות הבינלאומי FICE

